

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УРСР
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

**ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
ЗВІТНОЇ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ
КАФЕДР ІНСТИТУТУ**

26 — 27 червня 1965 року

Івано-Франківськ
1965

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УРСР
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
ЗВІТНОЇ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ
КАФЕДР ІНСТИТУТУ

224968

26 — 27 червня 1965 року

НБ ПНУС

224968

Івано-Франківськ Івано-Франківськ,
1965 вул. Шевченка, 57

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
Ім. В. Стефанива
БІБЛІОТЕКА

РЕДКОЛЕГІЯ:

відповідальний редактор—кандидат історичних наук
В. М. МЕЛЬНИК.

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

доц. Г. К. ПОТОЦЬКИЙ, кандидат хімічних наук
Б. М. ГУЦУЛЯК, ст. викладач В. Ф. СУХАНОВА.

**1. СЕКЦІЯ
СУСПІЛЬНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ НАУК**

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ — ОСНОВА СПІВДРУЖНОСТІ КРАЇН СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ

Г. К. ПОТОЦЬКИЙ

1. Всебічне зближення народів — одна з характерних рис сучасної епохи. Історичний процес всебічного зближення народів почався з виникнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і стає всезагальним явищем з виходом соціалізму за рамки однієї країни, з становленням і розвитком світової соціалістичної системи. Нове і особливе, що якісно відрізняє взаємовідносини соціалістичних країн від відносин між капіталістичними країнами, — це **соціалістичний інтернаціоналізм**, братерська взаємодопомога і товариське співробітництво, непорушна, міцна дружба між народами соціалістичних країн, яка розвивається в різноманітних формах — економічній, політичній, ідеологічній, військовій та ін.

2. Соціалістичний інтернаціоналізм — це новий якісний стан, незмірно ширший і багатший пролетарського інтернаціоналізму, його розвиток в умовах утворення світової соціалістичної співдружності народів. Соціалістичний інтернаціоналізм відображує нові відносини між народами і націями — соціалістичну співдружність, яка покликана закласти основи майбутнього комуністичного братерства людей. Обумовлюють соціалістичну співдружність такі фактори: по-перше, соціалістичні держави мають однотипну економічну систему — суспільну власність на засоби виробництва; по-друге, однотипний державний лад — владу народу на чолі з робітничим класом; по-третє, єдину інтернаціональну ідеологію — марксизм-ленінізм, яка єднає трудящих всієї земної кулі незалежно від національності і раси в єдину армію боротьби за мир, національну незалежність, демократію, соціалізм і комунізм. По-четверте, спільність інтересів в захисті революційних завоювань і національної незалежності від посягань

імперіалістичного табору; по-п'яте, єдину велику мету — комунізм. «Практикою народів світової соціалістичної співдружності, — підкреслюється в Програмі КПРС, — підтверджено, що їх братерська **єдність і співробітництво** відповідають найвищим національним інтересам кожної країни»¹.

3. Соціалістичний табір — це соціальна, економічна, політична співдружність вільних, суверенних народів, об'єднаних тісними узами міжнародної соціалістичної солідарності, єдністю спільних дій, інтересів і цілей, які ідуть по шляху соціалізму і комунізму. Але така співдружність не встановлюється автоматично з перемогою соціалістичної революції. На її шляху багато труднощів і перешкод. В. І. Ленін указував: «Трудящі не повинні забувати, що капіталізм поділив нації на невеличке число гноблячих, великодержавних (імперіалістичних), повноправних, привілейованих націй і величезну більшість пригноблених, залежних, і напівзалежних, нерівноправних націй... Віками нагромадилось обурення і недовіря націй неповноправних і залежних до націй великодержавних і гноблячих...»². Ось чому «нерушимим законом взаємовідносин між соціалістичними країнами, — говорить в Заяві Народи представників комуністичних і робітничих партій, — є суворе додержання принципів марксизму-ленінізму, соціалістичного інтернаціоналізму»³. Лише на їх основі, тобто на ясній свідомості братерської єдності, на абсолютно добровільній згоді, вчив комуністів В. І. Ленін. «...вдасться терпеливою, наполегливою, упертою спільною роботою перемогти націоналістські підступи всякої буржуазії, націоналістські передсуди всякого роду і показати трудящим усього світу приклад дійсно міцного союзу робітників і селян різних націй...»⁴. Отже, всебічне зближення соціалістичних країн — об'єктивна закономірність. Але поки існують нації і національні відміни, цей процес не здійснюється зразу. Він потребує свідомого впливу світового комуністичного руху, його марксистсько-ленінської ідеології. Сила марксизму-ленінізму в тому, що національні особливості і відміни не тільки не суперечать завданням всебічного зміцнення соціалістичної співдружності, а органічно поєднуються у великих принципах соціалістичного інтернаціоналізму, найретельніше враховуються інтереси кожної країни і загальні життєві інтереси всієї світової соціалістичної системи.

¹ Програма КПРС, Держполітвидав УРСР, К., 1962, стор. 57.

² В. І. Ленін, твори, т. 30, стор. 264.

³ Документи Народи представників комуністичних і робітничих партій, Держполітвидав УРСР, К., 1960, стор. 18.

⁴ В. І. Ленін, твори, т. 30, стор. 267—268.

4. Буржуазні фальсифікатори історії соціалістичної співдружності, ревізіоністи і «ліві» опортуністи намагаються «донести», що ніби неможливе інтернаціональне згуртування соціалістичних країн, про неміцність їх соціалістичної співдружності, що рано чи пізно вона «розіб'ється об націоналізм». Американський буржуазний публіцист Сульдбергер пише, що головне завдання західних держав полягає в тому, щоб «розколоти соціалістичний світ» на окремі частини, а тому з цією метою всемірно підтримувати і підігрівати націоналізм, центробіжні націоналістичні тенденції в соціалістичних країнах як «національний комунізм» тощо. В цьому відношенні з буржуазними соціологами змикаються ревізіоністи і «ліві» опортуністи, які заперечують загальні закономірності соціалістичного будівництва і проповідують концепції, ворожі теорії і практиці марксизму-ленізму. Тому КПРС і всі комуністичні партії ведуть послідовну боротьбу не тільки проти буржуазних фальсифікаторів історії соціалістичної співдружності, апологетів антикомунізму, а також і проти ревізіоністів і «лівих» опортуністів у рядах соціалістичної співдружності і міжнародного комуністичного руху. «Наш інтернаціональний обов'язок, — говорив О. М. Косигін, — обов'язок всіх комуністичних партій, всіх революційних сил — об'єднатися в одному строю, зміцнювати єдність дій, разом відстоювати справу миру і соціального прогресу... Ні у кого не повинно бути сумнівів, що соціалістичні держави єдині і солідарні перед лицем імперіалістичної загрози»⁵.

Велика співдружність соціалістичних країн непереможна. В це з повною підставою вірять не тільки трудящі соціалістичних країн, але і міжнародний робітничий клас і трудящі всього світу.

⁵ О. М. Косигін, Зміцнювати братерську дружбу і згуртованість соціалістичних країн (виступ по Центральному телебаченню).

ЗРОСТАННЯ РОЛІ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КЕРІВНИЦТВІ ПРОМИСЛОВІСТЮ В РОКИ СЕМИРІЧКИ

(На матеріалах важкої промисловості Української РСР)

П. С. ФЕДОРЧАК

Дальший розвиток важкої індустрії, намічений семирічним планом розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки, вимагає посилення ролі партійних організацій промислових підприємств у керівництві виробництвом. В рішеннях XXI з'їзду КПРС підкреслено, що успіх виконання семирічного плану буде вирішуватись безпосередньо на підприємствах, будовах, в колгоспах і радгоспах і що в зв'язку з цим ще вище піднімається роль первинних партійних організацій, покликаних повести маси на здійснення конкретних виробничих завдань.

Статут КПРС, прийнятий XXII з'їздом партії, вимагає від первинних партійних організацій очолювати трудящих у розв'язанні чергових завдань комуністичного будівництва, в змаганні за виконання державних планів, мобілізувати маси на впровадження у виробництво нового передового, добиватися підвищення продуктивності праці.

Керуючись цими ленінськими положеннями, партійні комітети постійно дбають про зміцнення партійних організацій промислових підприємств, залучають широкі маси трудящих до активної участі в їх роботі, проводять заходи по розвитку творчої ініціативи серед робітників і інженерно-технічних працівників. З цією метою партійні комітети систематично заслуховують звіти первинних партійних організацій про їх роботу з масами, обговорюють важливі питання організаторської роботи на пленумах, активах, допомагають своєчасно усувати хиби в керівництві партійними організаціями, змістовно вести роботу з трудящими.

Під керівництвом партійних комітетів партійні організації підприємств важкої індустрії проводили різноманітні форми роботи з масами й спрямовували їх на виконання виробничих завдань.

Підтвердженням цього може бути приклад діяльності партійної організації Дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського. На початку 1959 р. партійна організація цього заводу на партійних зборах обговорила питання про хід будівництва доменної печі № 5, викрила недоліки в постачанні і використанні нової техніки, в технології виробництва і вирішила мобілізувати всі сили на дострокову здачу печі в експлуатацію¹. Рішення партійної організації заводу схвалило бюро Дніпропетровського обкому партії, яке затвердило заходи, розроблені партійною організацією і будівельними органами по достроковому будівництву печі і зобов'язало партійні комітети надати допомогу в їх виконанні².

Партійна організація заводу разом з редакцією заводської багатотиражної газети «Трибуна металурга» створили оперативний пост, який слідкував за ходом виконання будівельних робіт, викривав хиби у будівництві й допомагав усувати їх. Комуністи постійно згуртовували колектив, організовували соціалістичне змагання, допомагали впроваджувати передові методи праці. При їх активній допомозі робоча площа доми і піддоменник були вперше виготовлені з крупноблочного збірного залізобетону, застосовано метод опускання скіпової ями з допомогою глибинних насосів, що дало можливість скоротити термін робіт на цій ділянці і зекономити кошти. Партійна організація разом з керівництвом заводу створили комплексні виробничі бригади й допомагали їм в роботі. Все це сприяло зростанню творчого ентузіазму серед робітників. Так, бригади бетонників П. Осипова, М. Склянчука, П. Безносько, А. Новікової забетонували фундамент трьох повітрянагрівачів за два дні замість п'яти днів, передбачених графіком. Монтажники-висотники бригад тт. Василенка, Константинова і Туриянома на 15 днів раніше строку здійснили монтаж горна доми, а комплексна бригада, очолена В. Лебедем, при монтажі металоконструкцій повітрянагрівачів зекономила цілий місяць. Завдяки зусиллям партійної організації і творчій енергії ро-

¹ Газ. «Трибуна металурга» від 14 січня 1959 р.

² ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, од. зб. 1308, арк. 147 — 148.

бітників домна № 5 здана в експлуатацію на сорок днів раніше, ніж це передбачалося планом³.

В період розгорнутого будівництва комунізму в керівництві промисловістю зростає роль цехових партійних організацій і партійних груп, які безпосередньо підтримують тісні зв'язки з робітниками і залучають їх до виконання виробничих планів.

Пам'ятаючи положення В. І. Леніна про те, що «нижчий осередок повинен функціонувати особливо жваво, часто, регулярно»⁴, партійні комітети створювали партійні групи на виробництві й спрямовували їх на виконання завдань семирічки. Наприклад, в період реконструкції доменної печі № 2 заводу «Запоріжсталь» була створена партійна група, члени якої постійно знаходились серед робітників й проводили значну організаторську і виховну роботу по їх мобілізації на дострокове закінчення реконструкції печі. Зокрема, партійна група систематично обговорювала на своїх зборах виробничі питання, організувала дійове соціалістичне змагання, налагодила випуск газет, проводила читку лекцій, демонстрацію кінофільмів на виробничі теми. В результаті цих заходів були спрямовані всі сили робітників на дострокову здачу печі в експлуатацію, внаслідок чого доменна піч була закінчена на десять днів раніше встановленого терміну, що дало можливість видати тисячі тонн чавуну понад план⁵.

Таким чином, в період розгорнутого будівництва комунізму посилюється роль партійних організацій в керівництві промисловістю. Здійснюючи ленінські принципи роботи з масами, первинні партійні організації і партійні групи тісно пов'язують організаторські заходи з виробничим життям трудящих, виховують у виробничників відповідальність за виконання рішень партії по дальшому розвитку промисловості. Все це сприяє зміцненню партійних організацій, робить їх боездатними, спроможними очолити трудящих на найвідповідальніших ділянках комуністичного будівництва.

³ Газ. «Трибуна металурга» від 21 серпня 1959 р.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 263.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. І, оп. 208, од. зб. 1829, арк. 159.

**КОМУНІСТИЧНА ТА ПРОГРЕСИВНА ПРЕСА ПРИКАРПАТТЯ
В БОРЬБІ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ (1934—1939 рр.).**

М. Н. РЕХТМАН

1. На протязі двох десятиріч трудящі Прикарпаття, як і всієї Західної України, вели боротьбу за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Революційний рух трудящих очолювала КПЗУ. Важливе місце в цій боротьбі належало комуністичній і прогресивній пресі Західної України і зокрема Прикарпаття.

2. В дослідженнях, присвячених комуністичній та прогресивній пресі Західної України (Й. Цьох, Я. Дашкевич, М. Вовк, В. Лисенко), не приділяється уваги комуністичній та прогресивній пресі, яка виходила на Прикарпатті. Автор, виходячи з вказівки Леніна про роль газети «як колективного пропагандиста і агітатора і колективного організатора»¹, ставить перед собою мету висвітлити питання ролі комуністичної та прогресивної преси Прикарпаття в боротьбі трудящих за соціальне і національне визволення і за возз'єднання їх з Радянською Україною в 1934—1939 рр. — періоду загострення класових протиріч в Польщі.

3. На протязі 1934—1939 років нелегальна комуністична преса (в основному листівки та газети-одноднівки) висвітлювали в першу чергу завдання революційної боротьби на Прикарпатті, які ставились КПЗУ, розкривала сваволю польської поліції та панських властей, писала про ненависний окупаційний режим на західноукраїнських землях, про переслідування української мови та української культури з боку шляхетської Польщі.

На сторінках комуністичної преси відбилась і боротьба КПЗУ за створення єдиного антифашистського Народного

¹ Ленін, Твори, т. V, стор. 10.

фронту. Значне місце в комуністичній і прогресивній пресі відводиться закликам трудящих до боротьби за соціальне і національне визволення, за возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.

4. Крім періодичної преси, що виходила під керівництвом партійних, комсомольських та прогресивних організацій Станіславського воєводства, на території Прикарпаття в 1934—1939 рр. поширювалась також і комуністична та комсомольська преса, яка видавалась ЦК КПЗУ у м. Львові. Це теоретичний орган ЦК Комуністичної партії «Наша правда», газета «До наступу» (1935—1937 рр.), «Валька мас», що виходила польською мовою (1935—1937 рр.).

Періодично виходили і читались молоддю Прикарпаття газети «Комсомолец ЗУ», «Досвітні огні», «Голос молодих». Тут же поширювались і прогресивні видання, які випускались за кордоном (в Канаді, Аргентині, Франції), а також газети і журнали з Радянського Союзу.

5. Боротьба КПЗУ за створення Народного фронту посилювала опозиційні настрої в низах угодовських партій. Рядові члени створювали опозиційні групи, які боролись спільно з комуністами проти фашизації Польщі. Це знайшло своє відображення на сторінках прогресивних видань, які виходили в окремих містах Прикарпаття. Так, наприклад, коломийська газета «Голос Покуття», що з лютого 1935 року стала органом радикально-селянської опозиції в УСРП, знаходилась під впливом комуністів. Прогресивна професійна газета «Наша праця» (1936 рік), газети української партії незалежних соціалістів «Селянські вісті» (1937—1938 рр.), «Боротьба» (1938 р.) підтримували ідеї створення Народного фронту, які пропагувались комуністами.

Прогресивні видання поруч з лозунгами єдиного фронту друкували матеріали про економічне становище робітників, селян, безробітних, про класові бої робітників і селян, про боротьбу з українськими буржуазними націоналістами та уніатською церквою. Вони показували досягнення в соціалістичному будівництві в УРСР та СРСР, розповідали про перемогу колгоспного ладу в Радянській країні. Газети закликали до боротьби проти загрози нападу на СРСР з боку панської Польщі та гітлерівської Німеччини.

Прогресивна преса систематично висвітлювала ідеї дружби між українським і російським народами, вела пропаганду ідей марксизму-ленінізму. Прогресивні газети на своїх сторінках захищали іспанських республіканців в їх боротьбі про-

ти фашизму, закликали трудящих надавати допомогу республіканській Іспанії.

Прогресивні видання відіграли визначну роль в боротьбі комуністів за створення Народного фронту. Під їх впливом трудящі різних політичних напрямків організовували демонстрації, страйки, розповсюджували листівки, писали гасла антифашистського характеру.

6. Прогресивні газети друкували статті, в яких показувалась хижацька суть американського імперіалізму, його бажання підкорити весь світ, викривались причини масового безробіття та зубожіння трудящих. Вони робили висновок, що трудящі покінчать із злиднями тільки тоді, коли працюючі на руїнах старого загниваючого капіталістичного світу створять нове планове соціалістичне господарство.

7. Польські власті суворо карали членів КПЗУ, комсомольців та безпартійних активістів Прикарпаття, які займались поширенням та розповсюдженням листівок. Та незважаючи на це, комуністична преса широко поширювалась на Прикарпатті, в чому найбільш активна участь належить комуністам.

Одним із активних розповсюджувачів комуністичної преси на Прикарпатті був відомий письменник-комуніст Ярослав Галан. Одержуючи значну кількість комуністичних газет і брошур з Радянського Союзу та видань КПЗУ, він читав та розповсюджував їх серед населення. За комуністичну агітацію та поширення нелегальної літератури польські власті 17 червня 1934 року арештували Я. Галана і направили до слідчого суду в село Яблунів.

Уряд панської Польщі різко нападав на комуністичну і прогресивну пресу. Дуже часто прогресивні газети Прикарпаття виходили з білими шпальтами і написом: «Сконфісовано». Наприклад, з 32 номерів щотижневика «Голос Покуття» в 20 номерах було сконфісовано 71 статтю. Та трудящі підтримували свої газети та журнали, були їх постійними кореспондентами на відміну від українських буржуазних націоналістів, які разом з польськими властями підступно діяли проти прогресивної преси, цькували комуністичні та прогресивні газети, лили бруд на активістів, вдавались до терористичних актів.

8. Перемога соціалізму в Радянському Союзі мала вирішальне значення для дальшого розгортання революційного руху серед трудящих Західної України.

Показуючи досягнення Радянської України і Радянського Союзу в соціалістичному будівництві, комуністична та прогресивна преса Прикарпаття закликала йти по тому шляху, який вибрали радянські люди.

Історія революційної преси Прикарпаття (1934—1939 рр.) — яскрава сторінка історії боротьби трудящих Західної України за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною.

**ПРО ВПЛИВ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА
В КРАЇНІ РАД ТА ІДЕЙ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ
НА РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ
(1924—1928 рр.)**

І. К. ВАСЮТА

1. У той час, як в братній сім'ї народів Союзу РСР український народ, ідучи по ленінському шляху, добився видатних успіхів в усіх галузях соціалістичного будівництва, народні маси Західної України, насильно відторгненої від матері-Вітчизни, стогнали під тяжким гнітом капіталістичної Польщі. Вони вели героїчну боротьбу за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. Одним з факторів, що посилював їх революційно-визвольну боротьбу, були успіхи господарського і культурного розвитку Радянської України, яка стала могутньою притягальною силою для всіх частин українського народу, що залишались поза її межами. Центральний орган ЦК КПЗУ журнал «Наша правда» в 1924 р. у зв'язку з цим писав: «Реальні досягнення, які дала пролетарська революція робітникам і селянам Радянської України, а також правильна національна політика комуністичних партій Росії і України спричинили беззастережну орієнтацію західноукраїнських мас на Радянську Україну; ось чому вони виражають в першу чергу свої симпатії до радянської форми влади, як влади, яка представляє інтереси робітників і селян».

2. Всупереч злісним антирадянським наклепам буржуазії і її націоналістичних партій, які під прапором антикомунізму паплюжили СРСР і пророчили його загибель, народні маси Західної України глибоко вірили в торжество соціалізму в Радянському Союзі і раділи кожному його успіху. Правду про Країну Рад вони узнавали з уст комуністів, комсомольців, прогресивних діячів культури, з нелегальної революційної преси, а також з легальних прогресивних видань,

які широко висвітлювали на своїх сторінках соціалістичні перетворення, ріст матеріального і культурного рівня радянських людей. З повідомлень багатьох поліцейських та інших чиновників довідуємось, що серед трудящих у Західній Україні великою популярністю користувались «Правда», «Комуніст», «Вісті» та інші газети й журнали, що видавались в Радянському Союзі і попадали сюди через різні канали.

3. Багато трудящих Західної України мали в Радянському Союзі родичів або близьких друзів, які знайомили їх у своїх кореспонденціях з успіхами соціалістичного будівництва в Радянській країні. Так, наприклад, староста Сокальського повіту 3. VI. 1924 р. доповідав у воеводське управління: «Листи, що надходять з Радянської України, приводять спокійне населення в стан хвилювання і у великій мірі викликають ворожі до держави настрої». Той же староста у звіті за лютий 1925 р. писав: «До заспокоєння населення не сприяють листи, що надходять з Радянського Союзу... і вихваляють панівні в Росії відносини». Звітуючись про політичну ситуацію в січні 1925 р., староста Жовківського повіту на Львівщині відмічав також, що «більшовицькі погляди серед місцевого населення розповсюджуються через листи, які присилають родичі з Росії і Америки», що ці листи «показують надзвичайно хороші економічні відносини» у Радянській державі.

4. Велику роль у розповсюдженні правди про першу в світі робітничо-селянську державу відіграли колишні військово-полонені, серед яких було немало трудящих, що брали активну участь в перемозі Великої Жовтневої революції та зміцненні Радянської влади в Росії і на Україні. Повернувшись до рідного краю, вони ставали активними пропагандистами ідей Великого Жовтня. Староста Санокського повіту, наприклад, 3. V. 1924 р. доповідав у Львівське воеводське управління: «Комуністичної партії у повіті нема, за винятком одиниць серед робітників і малоземельних сфер, однак це люди неінтелігентні і в основному ті, що повернулись з Радянського Союзу або з Америки і таємно розповсюджують більшовицькі лозунги...».

5. Шлях революційного руху в Західній Україні осявали великі ідеї марксизму-ленінізму. Твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна були відомі в Галичині ще в ХІХ — на початку ХХ ст.ст. Тисячами екземплярів розходились на західноукраїнських землях видані в 1923—1926 рр. у Берліні такі твори, як «Злидні філософії», «До критики політичної економії», «Заробітна плата, ціна і прибуток», «Найма на праця і капітал» К. Маркса, «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельса. В

1920—1923 рр. видавництво журналу «Наша правда» великим тиражем випустило у Відні твори В. І. Леніна «Держава і революція», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Чергові завдання Радянської влади», «Завдання Союзу Комуністичної молоді». Ці твори поширювались не тільки в Західній Україні, а й в Закарпатській Україні, серед західноукраїнських емігрантів у Німеччині, Чехословаччині, США і Канаді.

Деякі праці класиків марксизму-ленінізму були надруковані у легальній пресі. В 1923 р. львівська газета «Земля і Воля» надрукувала на своїх сторінках статтю В. І. Леніна «Світогляд Карла Маркса» і видала її окремою брошурою. Прогресивний журнал «Культура» в 1926 р. надрукував працю В. І. Леніна «Три джерела, три складові частини марксизму» і деякі праці Маркса та Енгельса. Ряд праць В. І. Леніна на російській і українській мовах можна було купити в деяких книжкових магазинах. Вони потрапляли сюди з Радянського Союзу і знаходились разом з науковою і художньою літературою, що пройшла цензурні рогатки.

Ідеї марксизму-ленінізму мали вирішальний вплив на розвиток організованого революційного руху робітників, трудящих селян і прогресивної інтелігенції. Під керівництвом КПЗУ цей рух розвивався на принципах класової солідарності і пролетарського інтернаціоналізму. На ідеях творів класиків марксизму-ленінізму, на прикладах героїчної історії КПРС і її невід'ємної складової частини — КП України — комуністи Західної України оволодівали ленінською стратегією і тактикою.

6. Організована боротьба трудящих Західної України проти капіталістів і поміщиків і їх націоналістичних партій, за возз'єднання з Українською РСР завжди знаходила співчуття і підтримку радянського народу. З свого боку КПЗУ, як і вся КПП, вірна пролетарському інтернаціоналізмові, активно підтримувала радянський народ в його боротьбі за побудову соціалізму, виступала на захист СРСР, проти підготовки міжнародним імперіалізмом нападу на Радянську країну. Починаючи з 1926 р., КПЗУ щороку організовувала антивійськові кампанії на захист Союзу РСР, перетворивши їх в засіб революційної мобілізації мас. На це звернув увагу і III з'їзд КПЗУ (1928 р.), який у своїх рішеннях підкреслив, що «мобілізація найширших мас Західної України на чолі з пролетаріатом під гаслом боротьби з воєнною небезпекою є основним, головним завданням цілої партії, кожної партійної організації, кожного члена партії».

Лозунг про захист СРСР КПЗУ висувала у страйковому русі, під час першотравневих демонстрацій, в річниці Великого Жовтня і в усіх масових виступах трудящих. Боротьба КПЗУ і очолюваних нею трудящих на захист СРСР була яскравим проявом виконання їх інтернаціонального обов'язку по відношенню до країни, де будувався соціалізм — світле майбутнє всього людства. Разом з тим трудящі західноукраїнських земель своєю боротьбою на захист Союзу РСР проти соціального і національного гноблення наближали час торжества ленінських ідей і на цих землях.

СОЛІДАРНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ТРУДЯЩИХ В БОРОТЬБІ З ФАШИЗМОМ В ІСПАНІЇ (1936—39 рр.)

В. Я. МОРОЗ

1. Велика Жовтнева соціалістична революція ознаменувала собою початок загальної кризи капіталізму, кризи, що проявилась у всіх галузях життя капіталістичного суспільства. В епоху імперіалізму — найвищої і останньої стадії капіталізму — буржуазія вдається до крайніх засобів класового гніту, рятуючи своє панування над трудящими.

Цим пояснюється перехід буржуазії Заходу до фашизації влади в період між першою і другою світовими війнами. Скільки б не прикривався фашизм демагогічними гаслами про свою «боротьбу» проти капіталізму, йому ніколи не вдасться приховати, що він є породженням капіталістичного ладу для рятуння диктату монополій в епоху переможної ходи соціалізму.

Першою жертвою фашизму була Італія, де він переміг в 1922 р. В 1923 р. у Мюнхені відбувся гітлерівський путч. Це була перша спроба німецького фашизму прийти до влади. У 1926 р. в Польщі перемагає фашистська диктатура Пілсудського. У 1933 р. фашизм приходить до влади в Німеччині; у наступному році, захоплені успіхами Гітлера, роблять спробу захопити владу у своїх країнах фашисти Франції та Австрії. По всій Європі розповзається загроза коричневої чуми.

2. У 1931 р. в Іспанії перемогла буржуазно-демократична революція. Країна стала на шлях демократичних перетворень. У 1936 р. в Іспанії приходить до влади уряд Народного фронту. Тоді іспанські фашисти, підтримувані імперіалістичною буржуазією, підняли заколот на чолі з генералом Франком. В країні почалась громадянська війна.

Фашистські Німеччина та Італія, солідаризуючись з іспанським фашизмом, почали збройну боротьбу проти Іспанської республіки. Справа героїчної боротьби за свободу в Іспанії

прикувала увагу всього світу. Іспанія стала ареною поєдинку прогресивних сил всього людства з світовою реакцією. Трудящі всього світу, керовані комуністами, стали до виконання свого інтернаціонального обов'язку. В багатьох країнах світу створювались загони добровольців, які, долаючи численні перешкоди, приходили на допомогу своїм іспанським братам.

Історія інтернаціональних бригад в Іспанії — це одна з найяскравіших сторінок єдності трудящих різних націй в боротьбі проти спільного класового ворога

3. Серед населення Польщі і Західної України лозунги допомоги братньому іспанському народові здобули велике поширення. В умовах польської буржуазної держави справа інтернаціональної єдності представників різних народів була близькою як польським, так і українським робітникам та селянам. В роки світової економічної кризи, а потім в роки організації Народного фронту в Польщі і на Західній Україні ця єдність почала здійснюватись на практиці. Під час Ліського повстання 1932 р. спільно виступили українські і польські селяни. Яскравим проявом солідарності українських і польських трудящих став Луцький процес 1934 р., революційні події в квітні 1936 р. у Львові.

В одній з листівок КПЗУ (грудень 1936 р.) писалось: «На полях Іспанії вирішується доля миру і свободи поневолених фашизмом народів. Це зрозуміли найкращі сини народів і поспішили вступити в ряди республіканської іспанської армії, щоб на полях Іспанії боронити волю свого народу і незалежність його країни. Зрозуміли це кращі сини польського і українського народів, котрі, борючись за народну демократичну Іспанію, борються за незалежну демократичну Польщу і вільну Західну Україну. Боронячи Мадрид — боронять Варшаву і Львів перед німецьким імперіалізмом»¹.

4. В Польщі і на Західній Україні відбувались мітинги, збори солідарності з героїчним іспанським народом. Цей рух охопив як робітниче, так і селянське середовище, а також молодь. Масового поширення набуло створення комітетів допомоги республіканській Іспанії. Особливо поширився цей рух на Волині, відомій своїми революційними традиціями. В багатьох волинських селах на масових мітингах приймалися спеціальні резолюції з висловленням підтримки іспанським патріотам.

¹ Державний архів Волинської області, ф. І, оп. 2, спр. 26, арк. 140—141.

На Західній Україні і в Польщі компартія поширювала листівки та марки з портретами Пасціонарії (Долорес Ібаррурі) та інших діячів Народного фронту Іспанії.

Масовою була кампанія збору коштів у фонд республіканської Іспанії. Лише в кінці 1936 р. за три тижні в трьох воєводствах Галичини було зібрано 60 тис. злотих². На зборах 30 січня 1937 р. в м. Кросно Львівського воєводства українські та польські робітники зібрали 6 тис. злотих³.

5. Багато відважних синів українського і польського народів плече в плече бились проти фашистської диктатури Франко в рядах інтернаціональної бригади ім. Домбровського під керівництвом відомого генерала Вальтера (Свірчевського), відстоюючи в Іспанії справу вільної Польщі і Західної України.

Після того, як у зв'язку з масовим приїздом добровольців в Іспанію батальйон ім. Домбровського був перетворений у бригаду, в його складі була створена 8 липня 1937 р. рота ім. Т. Г. Шевченка, яка входила в батальйон ім. Палафокса. 12 грудня 1937 р. в цьому ж батальйоні була створена рота ім. Нафталі Ботвіна. В цих частинах поряд з українськими, польськими і єврейськими трудящими бились іспанці. Підкреслюючи інтернаціональний склад бригади ім. Домбровського, газета бригади «Охотник вольності» (матеріали, якої друкувались польською та українською мовами) писала: «В наших частинах, в ротах, батальйонах борються поряд з нами іспанці. Поляк, українець чи єврей слухає наказів іспанського офіцера і навпаки — наш товариш — іспанський солдат — йде в бій під командуванням товариша офіцера з Польщі».

Рота ім. Шевченка одержала перше бойове хрещення в боях 17 липня 1937 р. Пізніше рота билась за Сарагосу, в Арагоні.

6. Багато синів українського і польського народів своєю кров'ю, пролитою на полях Іспанії, скріпили інтернаціональну єдність обох народів.

Спільна боротьба українців і поляків в Іспанії, в рядах інтернаціональних бригад мала неоціненне значення для виховання трудящих в дусі інтернаціоналізму, для подолання міжнародного недовір'я, яке протягом століть намагались прищепити своїм народам панівні класи.

² «Боротьба грудящих Прикарпаття за своє соціальне і національне визволення». Збірник документів і матеріалів, Станіслав, 1957 р., стор. 268.

³ Львівський філіал державного історичного архіву (ЛФЦДА), ф. 205, оп. I, спр. 479, ар. 24.

**ЖІНКИ РАДЯНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ В БОРОТЬБИ
ЗА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
І ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЗМІЦНЕННЯ КОЛГОСПІВ**

Т. А. ОМЕЛЬЧЕНКО

Возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі стало торжеством ленінської національної політики нашої партії, торжеством тієї справи, за яку героїчно боролися трудящі маси і їх авангард — КПЗУ.

В братній сім'ї народів СРСР трудящі західних областей Української РСР під керівництвом комуністичної партії розгорнули величезну роботу по соціалістичному перетворенню визволеного краю, по вирішенню важливих питань державного, господарського та культурного будівництва.

Велике значення в організації народного господарства мало рішення Народних Зборів про націоналізацію промисловості і конфіскацію поміщицьких і монастирських земель. Передача землі народові дала змогу позбутися пережитків феодалізму і кріпосництва, створила умови для організації великого соціалістичного сільського господарства.

За часів панської Польщі в одному Станіславському воеводстві в 1935 році було 24 462 безземельних селянських господарств і близько 100 тисяч господарств мали наділи менше 1 гектара.

Велику роботу проводили на селі селянські комітети, до яких залучались трудящі маси. Ними було роздано безземельним і малоземельним господарствам 143 920 гектарів колишньої поміщицької і монастирської землі, 4 733 коней, 7 796 корів та іншої худоби, видано бідняцьким та середняцьким господарствам як допомогу 31 942 центнери поміщицького хліба. Держава подала соцдопомогу хлібом селянам Прикарпаття в розмірі 36 578 центнерів. Було поставлено

завдання залучити широкі селянські маси до будівництва соціалізму шляхом переходу від дрібного, індивідуального до великого суспільного господарства.

Характерною особливістю будівництва соціалістичного господарства в західних областях України було те, що селянство спиралось на індустріальну могутність Радянської держави, одержувало від неї допомогу новою технікою, спеціалістами, переймало досвід колективного господарювання.

Активну участь в проведенні колективізації сільського господарства брали жінки. В селах створювалися ініціативні групи по організації колгоспів. Уже в квітні 1940 р. було створено 25 МТС, на полях області працювали 242 трактори і 2 тисячі інших сільськогосподарських машин.

До початку Великої Вітчизняної війни було організовано 367 колгоспів, у яких об'єднано 32 024 бідняцьких і середняцьких господарства, землі 71 765 га, окремі райони, як Городенківський, Станіславський, Бурштинський, Обертинський, мали села суцільної колективізації.

В післявоєнні роки важливою умовою створення соціалістичної економіки західних областей УРСР було здійснення індустріалізації краю. На основі дальшого розвитку індустріалізації велике і складне завдання стояло перед партійними організаціями в галузі сільського господарства. Необхідно було не тільки подолати шкоду, завдану сільському господарству фашистською окупацією, не тільки відновити довоєнний рівень сільського господарства, а й перебудувати дрібнотоварне сільське господарство на крупне соціалістичне, здатне широко використовувати складні машини, досягнення радянської агробіологічної науки. На цьому етапі розвитку сільського господарства велика увага і далі приділялась земельним громадам, їх працювало в західних областях України близько 8 тисяч. Вони організували 251 тисячу супряг. На Івано-Франківщині було створено понад 10 тисяч супряг.

Велику участь в проведенні колективізації сільського господарства брали жінделегатські збори і жіночі Ради, в яких нараховувалось 14 350 жінделегаток і 849 жіночих Рад. Першими ініціаторами у відновленні і організації нових колгоспів були: Гошеватюк Стефанія з Городенківського району, Заринчук Марія з Снятинського району, Лазарик Ганна, Вороніна Марія, Катеринчук Марія, Букатчук Параска, Попадюк Марія з Кутського району, Судак Євдокія з Станіславського району.

В умовах жорстокої класової боротьби з залишками українських буржуазних націоналістів і їх основною класовою опорою — куркульством, на початку 1950 р. була завершена суцільна колективізація бідняцьких і середняцьких господарств. В області нараховувалось 605 колгоспів, у яких було об'єднано 97,1% селянських господарств. Велика робота проведена по організаційно-господарському зміцненню колгоспів. Була одержана найновіша сільськогосподарська техніка. В середньому на 1 МТС припадало по 34 трактори. На постійну роботу в колгоспи і радгоспи області направлено 538 спеціалістів сільського господарства.

Значно зросла роль жінок в організаційно-господарському зміцненні колгоспів. Багато з них стали передовиками сільського господарства, вирощували високі врожаї зернових і технічних культур. Серед них: Мойсик Марія — ланкова колгоспу ім. 1 Травня Снятинського району, яка виростила в 1950 році по 631 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Ланкові колгоспів Станіславського району Сливінська і Мудра виростили 70 цнт кукурудзи з кожного гектара на площі 10 га. Луцик Марія, свинарка колгоспу «Нове життя» Коломийського району, одержала по 26,4 ділових поросят від кожної з 8 свиноматок, закріплених за нею.

Уже в 1950 р. членами правлінь колгоспів, бригадирами, ланковими, завідуючими тваринницькими фермами працювало 8 тисяч жінок. Радянська влада підняла до активної політичної, громадської та господарської діяльності тисячі жінок, вихідців із середовища колись забитого, знедоленого прикарпатського люду. Виросло багато знатних людей колгоспів, які відомі не тільки в нашій області, але й далеко за її межами, серед них багато жінок. Багато з них відзначені урядовими нагородами і присвоєнням почесного звання Героя Соціалістичної Праці. Десятки новаторів колгоспного виробництва показали кращі показники, яких вони добились наполегливою працею і вмільм застосуванням передового досвіду. Серед них Скілько Марія Олексіївна, доярка з колгоспу ім. Тараса Григоровича Шевченка Городенківського району, надійла від кожної корови по 4 305 літрів молока; Лазарук Марія Павлівна з колгоспу «Верховина» Богородчанського району, працює скотаркою, в 1964 р. одержала по 1 450 грамів приросту живої ваги на кожну тварину на добу. У колгоспі ім. Маяковського Рогатинського району по-ударному, по-комуністичному потрудилися колгоспниці і їх ланкова депутат Верховної Ради УРСР Воробець Марта Михайлівна, які з кожного гектара виростили по 438 цнт цукрових буряків.

У Городенківському районі високих результатів у господарській діяльності добився колгосп ім. Івана Франка, очолюваний прославленим колгоспним керівником Хромічевою (Гошеватюк) Стефанією Йосипівною. У цьому господарстві в 1964 році зібрано з кожного гектара по 29,6 цнт зерна, 48,7 цнт кукурудзи в зерні, 370 цнт цукрових буряків.

Комуністична партія вдихнула силу і запал в серця трудящих жінок і повела їх на нові подвиги в ім'я прекрасної мети людства — комунізму.

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА РЕВОЛЮЦІЙНИХ ТРАДИЦІЯХ

(З досвіду ідеологічної роботи партійних і комсомольських організацій м. Коломиї Івано-Франківської області)

Я. С. КАЛАКУРА

В Програмі КПРС зазначається, що інтереси будівництва комунізму вимагають, щоб питання комуністичного виховання трудящих, в першу чергу молодого покоління, стояли в центрі діяльності кожної партійної організації. Велике значення в ідеологічній роботі має виховання молоді на революційних і трудових традиціях Комуністичної партії, на позитивних прикладах. Ще в перші роки Радянської влади В. І. Ленін вказував на величезну силу прикладу в соціалістичному суспільстві¹.

Певний досвід використання революційних традицій, бойових і трудових подвигів для ідейного загартування молоді набули партійні і комсомольські організації м. Коломиї. В пропаганді революційних і трудових традицій застосовуються такі форми ідеологічної роботи, як читання лекцій і доповідей, проведення бесід, вечорів запитань і відповідей, лекторіїв і диспутів, тематичних вечорів, зустрічей з старими комуністами, ветеранами громадянської і Великої Вітчизняної всен.

Керує цією роботою Рада ветеранів комсомолу, створена в 1959 році при міськкомі ЛКСМУ. Її очолює старий більшовик, комсомолец 20-х років, ветеран Радянської Армії Комаров Ю. В. До складу Ради ввійшло 25 чоловік — старих комуністів, партійних і комсомольських працівників, працівників музею, культосвітніх установ. Серед них ветерани комсомолу Кротенко І. Г., Бородай М. І., Лебедев Т. І., Мель-

¹ В. І. Ленін. Тв., т. 27, стор. 21.

никова Л. М., Таран В. Г., Карцева М. В., Гаврилов Г. С. і інші. Члени Ради ветеранів беруть участь в проведенні комсомольських зборів, бюро і пленумів міськкому ЛКСМУ, вечорах молоді, святах, виступають перед юнаками і дівчатами з спогадами, з їх участю при міськкомі комсомолу, на швейній і гардинній фабриках, в фармацевтичному училищі, середній школі № 9 створені кутки легендарної слави, в яких оформлені стенди, фотовиставки з історії революційного руху на Прикарпатті, соціалістичних перетворень за роки Радянської влади. Тут є портрети новаторів виробництва, кращих раціоналізаторів.

В пошуках нових форм виховної роботи комсомольські організації урізноманітили тематику комсомольських зборів. Так, комітет ЛКСМУ медучилища провів у вересні 1964 року незвичайні збори «Подвиг батьків не померкне у віках». Вони проходили за містом, у Шепарівському лісі, на місці революційних сходок комуністів і комсомольців-підпільників. На зборах з спогадами про боротьбу за встановлення Радянської влади виступили колишні члени КПЗУ тт. Приймачук Б. І., Ліндовер М. І. В урочистій обстановці вони вручили групі молоді комсомольські квитки².

Стало традицією щорічно відзначати день визволення Коломиї від німецько-фашистських загарбників — 28 березня. В 1964 році коломийчани святкували 20-річчя визволення. На торжества приїжджали Герой Радянського Союзу, генерал-майор бронетанкових військ Бочковський В. О., війська якого 28 березня 1944 року принесли коломийчанам визволення, Герой Радянського Союзу Майборський В. П., який в боях на підступах до Коломиї повторив подвиг О. Матросова і просто чудом залишився живим, капітан Фуки — колишній сфідцер прикордонної комендатури та інші. Всі вони виступили на урочистих зборах трудящих, мітингу молоді міста біля пам'ятника героям, на ряді фабрик, заводів, в учбових закладах³.

В травні 1964 року на запрошення коломийчан приїжджала делегація Абхазького обкому комсомолу Грузинської РСР, в складі якої була мати Героя Радянського Союзу Володимира Пачуліа, який біля с. Раківчик закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзоту. На могилі героя відбувся мітинг юнаків і дівчат, урочисте покладення квітів.

На пропозицію трудящих виконком міської Ради назвав ряд вулиць іменами героїв, вніс навечно в списки жителів

² Газета «Червоний прапор» за 6 жовтня 1964 р.

³ Газета «Червоний прапор» за 31 березня 1964 р.

міста Героя Радянського Союзу Артамонова В. С., Пачуліа В. Д., Інаурі Е., Богданова А. Д., Філіпова Р. І., які полягли в боях за визволення міста.

Увіковічуючи пам'ять про подвиги партійних, радянських, комсомольських працівників і активістів, що загинули від рук українських буржуазних націоналістів, в дні 25-річчя воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі було урочисто відкрито пам'ятник і встановленоobelіск з прізвищами патріотів.

Гідне продовження справи героїв Великого Жовтня, старших поколінь радянських людей — це наполеглива, самовіддана праця молоді, її висока ідейність. Молодь Коломиї наслідує приклад героїв праці — своїх земляків: Гнатюка В. Д., електрозварника локомотивного депо, який в 1964 році вже виконав програму 1970 року⁴, бригадира слюсарів-складальників заводу «Сільмаш» Демчука В. І., колектив якого щомісячні завдання виконує на 115—120%, ткалі-багатоверстатниці Боднар П. М., яка дає продукцію тільки відмінної якості. Відомі також імена Семена Пиндуса, Леоніда Кузьміна, Миколи Транчука, колективи яких першими в місті завоювали звання комуністичних⁵; Марії Леонтевої, Степана Мокрія, які були ініціаторами патріотичного почину Валентини Гаганової⁶.

Виховуючи у молоді любов до праці, партійні і комсомольські організації широко пропагують передовиків і новаторів виробництва. Створено міський кабінет передового досвіду, протягом 1963—1964 рр. випущено 18 плакатів і листівок, які узагальнюють передовий досвід. Велику роль в цьому відіграє стінна преса, місцеве радіо, міська газета «Червоний прапор».

На заводі «Сільмаш», швейній, взуттєвій, гардинній фабриках практикуються вечори вшанування передовиків на теми: «Герої серед нас», «Вони прославляють нашу фабрику», свята «Серпа і молота», вечори трудової слави.

З ініціативи партійної і комсомольської організації заводу «Сільмаш» кожному молодому робітнику, який вливається в колектив, вручається пам'ятка. Вона коротко розповідає про заводські традиції, його історію, кращих людей, дає наказ молодому робітнику дорожити честю заводу, помножувати його славу і традиції.

Широко проводяться такі заходи, як свята повноліття, посвячення в робітники, клуби цікавих зустрічей, зльоти і дні

⁴ «Червоний прапор» за 6 грудня 1964 р.

⁵ «Червоний прапор» №№ 142—146 за листопад 1958 р.

⁶ «Червоний прапор» № 101, 26 грудня 1959 р.

ударників та членів колективів комуністичної праці, урочисті проводи в Радянську Армію.

Всі ці форми і методи ідеологічної роботи, виховання молоді на революційних і трудових традиціях забезпечили різке зростання трудової активності, ідейної зрілості молоді, сприяють зменшенню випадків антигромадських вчинків серед молоді. На промислових підприємствах і будовах міста ударно трудиться 121 комсомольсько-молодіжна бригада, з яких 78 завоювали високе звання колективів комуністичної праці. Силами молодих виробничників лише в 1964 р. внесено і впроваджено у виробництво 217 рацпропозицій з економічним ефектом — 164 тис. крб.

Набутий досвід використання революційних і трудових традицій у виховній роботі дозволить партійним і комсомольським організаціям ще вище піднести трудовий ентузіазм молоді в боротьбі за комунізм.

**ЗНАЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ РОБІТ В. І. ЛЕНІНА
«ЗУБОЖІННЯ В КАПІТАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ»
І «НАУКОВА» СИСТЕМА ВИДАВЛЮВАННЯ ПОТУ»
ДЛЯ ІДЕЙНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ**

Д. І. ІВАНОВ

В наш час, в період загальної кризи капіталізму, особливо на сучасному етапі, посилюється експлуатація робітничого класу. Монополії намагаються регулювати питання перекидання дешевої робочої сили з однієї країни в іншу. Головним постачальником дешевих робочих рук в Європі є Італія, Греція, Іспанія. В названих державах заробітна плата в 2—3 рази нижча, ніж в країнах Європи. Це свідчить, що робітники однієї країни попадають в рабські умови праці в іншу країну.

Аналізуючи ці явища, що відбуваються тепер в капіталістичному світі по посиленню експлуатації робітничого класу, необхідно відмітити, що твори В. І. Леніна, які викривають суть капіталістичної експлуатації, мають величезне значення в ідейному вихованні студентів. Такі твори В. І. Леніна як «Зубожіння в капіталістичному суспільстві», «Наукова» система видавлювання поту» повністю викривають брехливу буржуазну теорію про «народний капіталізм», лжетеорії ревізіоністів про мирне вrostання капіталізму в соціалізм.

Невелика за об'ємом праця В. І. Леніна «Наукова» система видавлювання поту» має величезне значення для ідейного виховання студентів на сучасному етапі, коли експлуатація трудящих в капіталістичних країнах посилюється. В. І. Ленін дав глибокий аналіз цій системі: «В чому полягає ця «наукова» система? В тому, щоб видавлювати з робітника втрое більше праці на протязі того ж самого робочого дня». Капіталісти вимотують безжалісно всі сили робітника, «висмоктують з потроєною швидкістю кожен краплю нервової і

мускульної енергії найманого раба. Помре раніше? — Багато інших за ворітьми...» (В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 533).

Прогрес техніки і науки в капіталістичному суспільстві означає прогрес в умінні видавлювати піт.

Капіталісти на всі лади розхвалюють Тейлорів, Фордів, тому що завдяки їх системам вони зменшують свої витрати вдвічі і більше, а їх прибутки ростуть. Сотні робітників розраховуються і звільняються. Хто залишився працювати, працює вчетверо інтенсивніше, надривається на роботі. Капіталісти видавлюють всі сили робітника, а потім виганяють його геть. Видавлюють з робітника піт за всіма правилами науки...

Ось що розповідає Степан Кривенко, нині колгоспник артілі ім. Леніна Львівської області, який в минулому побував у США і працював на заводі швейних машин в м. Елізабет. «Працювали ми по 12 годин на добу, так що ніколи було піт витерти з обличчя. Коли закінчувалась зміна, ми падали з ніг, боячись залишитись без роботи, кожен працював, напружуючи всі сили. Конвеєр не тільки вимотував у робітників фізичні сили, але і розхитував нервову систему. Багато робітників вже в 30—35 років виглядали старими. Я вважаю, що це велике щастя, що я вернувся живим. А коли односельчани питали, що я привіз з Америки, я крім зламаної ноги їм нічого показати не міг» («Правда», 15. X.-54 р.).

Поряд з такими відомими потогінними системами заробітної плати, як тейлоризм, фордизм, участь у прибутках та ін., капіталісти США і інших буржуазних країн застосовують найновіші методи посилення експлуатації робітничого класу.

В останні роки на капіталістичних підприємствах широко розповсюдженою є погодинна заробітна плата з оцінкою роботи «по заслугах», з різноманітними методами, які входять в арсенал так званих «людських відносин».

Американський економіст Джон Шейб всіляко вихваляв так звані багатофакторні системи заробітної плати, де розрахунки дуже складні і робітник не може провести їх сам.

Ще більш складною є вдосконалена відрядна система Бедо. Для оцінки робіт за цією розповсюдженою системою використовують шкалу з 26 факторами, багатьма коефіцієнтами, трьома групами балів, причому серед факторів є й такі, як «розумовий розвиток і моральні якості», в тому числі «дух товариства», «авторитетність», «радість від почуття відпові-

дальності», «ступінь заслуженого довір'я». Само собою зрозуміло, що всі ці показники і, зокрема, останній розглядаються з позицій капіталіста.

Всі ці найновіші системи заробітної плати в капіталістичних країнах спрямовані на прискорення ритму, підвищення робочого навантаження, урізування норми часу, збільшення норми виробітку, погіршення умов праці.

Із робітника, як вказував В. І. Ленін, дійсно видавлюють піт, загрожуючи звільненням, бо за його спиною стоїть багатомільйонна армія безробітних.

РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ НА ПРИКАРПАТТІ ЗА РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

П. І. АРСЕНИЧ

1. Історична доля трудящих Прикарпаття склалась так, що вони протягом 600 років терпіли тяжкий соціальний і національний гніт. Іноземні загарбники вважали, що для гупула не треба школи — «його місце в церкві, корчмі, криміналі».

Хоча в другій половині XIX ст. австрійський уряд і почав засновувати за кошти самих селян початкові школи, але через тяжке матеріальне становище не всі діти могли відвідувати їх. Так, в с. Нижній Березів однокласну школу (відкрита в 1891 р.) в 1899 році відвідувала тільки 61 дитина із 322 дітей шкільного віку, в с. Дора — 43 із 133 дітей.

В 1904—1905 навчальному році на території області було лише 4 середніх, 5 семирічних і 590 початкових шкіл, в яких працювало 1 420 учителів. В 112 населених пунктах зовсім не було шкіл. На початку XX ст. 80% жителів Прикарпаття були неписьменними.

2. Панська Польща, захопивши в 1919 р. Прикарпаття, почала закривати українські школи з метою дальшого окатоличення і ополячення українського населення. Тільки за один 1920—1921 р. в Станіславському воєводстві було закрито 122 школи, а в 1929 р. — 12 приватних українських шкіл в Печеніжинському повіті.

На території сучасної Івано-Франківської області, де проживало 75% українців, в 1935 р. було тільки 104 школи з українською мовою навчання. Більшість шкіл були початковими з одним учителем. Із середніх державних учбових закладів в області було три польські семінарії і дев'ять гімназій, з яких тільки дві українські.

Скорочення українських шкіл та тяжке матеріальне становище батьків збільшувало кількість дітей, що залишались

поза школою. Так, на 100 дітей шкільного віку до школи ходило в Печеніжинському повіті 38,8%, Косівському — 31,2% і т. ін. Неписьменність серед населення мала масовий характер. В 1926 році в Станіславському воєводстві 708 214 жителів, тобто майже 50% населення, зовсім були неписьменними.

3. В таких умовах трудящі Прикарпаття вели невтомну боротьбу за народну школу, за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Молодь, керована КПЗУ і КСМЗУ, неодноразово організовувала шкільні страйки, розповсюджувала комуністичні листівки з вимогами навчання українською мовою, відокремлення школи від церкви, щоб не було дискримінації дітей трудящих.

Учнівські страйки з вимогою навчання українською мовою та матеріальної допомоги дітям бідняків відбулися в с. Вільхівцях Городенківського повіту в листопаді 1931 р., в с. Кобаках Косівського повіту 10 травня, 18 червня 1932 р., 20 березня 1933 р. і в травні 1934 року. Організаторами страйків в с. Кобаках були комсомолец Михайло Лукань та піонери Дмитро Сорохан, Євдокія Букатчук, яка нині працює вчителькою в с. Рибне. За розповсюдження комуністичних листівок в 1932 р. виключили з школи Сайнюка Танасія. І тільки за роки Радянської влади він здобув вищу освіту і нині працює директором Кобаківської середньої школи.

4. Лише після возз'єднання Західної України з Українською РСР для трудящих Прикарпаття відкрилися всі можливості для навчання рідною мовою не тільки в початкових, але і в середніх та вищих учбових закладах. Уже в 1939—1940 навчальному році в області працювало 536 початкових, 285 семирічних і 21 середня школи.

5. Швидкий ріст народної освіти був перерваний фашистськими окупантами, які зруйнували 174 школи. Тільки після визволення на кінець 1944 року в області вдалося відновити 697 шкіл. У 1945—1946 навчальному році у 853 школах навчалось уже 159 819 дітей, тобто на 38 819 дітей більше, ніж в 1944 році.

За післявоєнний період різко зросло число середніх шкіл. У 1947 р. їх було 53, в 1957 р. — 136, а в 1963 р. — уже 142. Збільшилось і число випускників. Якщо у 1945 р. закінчило середню школу 152 чоловіка, в 1955 р. — 3 353, то в 1964 р. — 4 020.

6. Виконуючи рішення XXII з'їзду КПРС і прийнятий 17 квітня 1959 року Верховною Радою УРСР Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток сис-

теми народної освіти в УРСР», працівники народної освіти, місцеві Ради депутатів трудящих під керівництвом партійних організацій провели значну роботу по будівництву нових шкільних приміщень.

Тільки до початку 1959—1960 навчального року введено в дію 24 новозбудованих школи на 145 класних кімнат. В 1963—1964 навчальному році здано було в експлуатацію Долинську на 660 місць, Калуську № 4 на 960 і Яремчанську на 520 місць школи-інтернати та 17 шкільних приміщень з 140 класними кімнатами на 5 340 місць. На початок цього навчального року побудовано 16 шкільних приміщень на 154 класні кімнати. При 123 школах організовані інтернати на 4 454 місця.

Будівництво нових шкіл дало можливість Івано-Франківській області другою на Україні ще в 1959—1960 навчальному році перейти на однозмінне навчання. Це позитивно вплинуло на стан навчальної і виховної роботи.

Тепер в області працює 802 загальноосвітні школи, в тому числі 420 восьмирічних і 134 середніх. Навчається в них понад 1 913 50 дітей. Чудові умови для навчання створені в 11 школах-інтернатах, де навчається 4 479 учнів.

7. Поруч з розгортанням мережі загальноосвітніх шкіл велика увага приділяється справі навчання молоді без відриву від виробництва шляхом створення вечірніх шкіл і окремих класів робітничої та сільської молоді. Зараз у 42 школах і 10 класах робітничої молоді, 12 школах і 82 класах сільської молоді та 11 заочних школах навчається 27 494 учні. В усіх середніх школах запроваджено виробниче навчання, в процесі якого учні старших класів оволодівають найрізноманітнішими спеціальностями.

8. Великі зміни сталися за роки Радянської влади і в складі народного учительства. Якщо в 1945 р. в області було 238 вчителів з вищою освітою і 436 з незакінченою вищою, в 1949—1950 навчальному році відповідно — 435 і 1 529, то в 1964—1965 навчальному році на Івано-Франківщині працює 11 581 учитель, з них 5 049 з вищою освітою і 1 389 з незакінченою вищою. Крім того, в школах продовженого дня працює 672 вихователі.

Для підготовки учительських кадрів у Коломиї було відкрите педагогічне училище, а в Івано-Франківську в 1940 — учительський інститут, який у 1950 році перетворений в педагогічний. Зараз на його кафедрах працює 140 викладачів, серед них є 28 кандидатів наук. Інститут випустив більше 6 тисяч вчителів. Якщо до 1939 року на території області не

було ні одного вищого учбового закладу, то зараз тут працюють медичний (відкритий в 1945 р.) і педагогічний інститути, філіал Львівського політехнічного інституту і 16 середніх спеціальних навчальних закладів.

Отже, тільки завдяки піклуванню партії та уряду на Прикарпатті за 25 років Радянської влади створена широка мережа шкіл, вищих і середніх спеціальних учбових закладів, де набувають різних спеціальностей діти робітників, селян та трудової інтелігенції.

ВПЛИВ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648—1654 рр. НА ПОСИЛЕННЯ АНТИФЕОДАЛЬНОЇ БОРОТЬБИ НА СЛОВАЧЧИНІ І ЗАКАРПАТТІ

В. М. МЕЛЬНИК

В історичній літературі питання про вплив визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на посилення антифеодальної боротьби українських і словацьких селян Північно-Східної Угорщини майже не досліджене. Угорські і українські буржуазні історики (О. Мицюк, Ф. Габріел, А. Годінка та ін.), виходячи з своїх класових, явно тенденційних позицій, відкрито заперечували антифеодальну боротьбу селян Закарпаття і Словаччини. Так, наприклад, А. Годінка, досліджуючи господарське становище Закарпаття XVII ст., писав, що селяни «жили спокійно і тихо, шуга туй межі ними м'ятежі не були...»¹.

Радянська історична наука приділила значну увагу селянським рухам в Підгаллі² і в Галичині³. Поза увагою залишилося питання про вплив визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на посилення антифеодальної боротьби на Словаччині і Закарпатті. Не досліджена ця проблема і в працях істориків Чехословацької Соціалістичної Республіки А. Меліхерчік⁴ і Є. Ставровського⁵.

¹ Сокирницький Сирохман (А. Годінка), Утцюзнина, газдувство и прошлость южно-карпатских русинов, Будапешт, 1924, стор. 96.

² Миллер И., Крестьянское восстание в Подгалье в 1651 г., Ученые записки Института славяноведения, т. II, М., 1950.

³ Грабовецький В., Селянські рухи на Підкарпатті в XVII—XVIII ст. Київ, 1962 р.

⁴ Melicherčík A., K otázke vzniku zbojníctva v Karpatoch. Slovenský národopis, č.2, Bratislava, 1956, str.163-191.

⁵ Stavrovsky E., Společné ľudové tradice polského, zapadnoúkrajinského a východnoslovenského ľudu v 16 až v prvej polovici 18 st. Bratislava, 1960.

Таким чином, в історичній літературі досі не вивченою залишається така яскрава сторінка в історії визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., як її вплив на українське і словацьке селянство тодішньої Північно-Східної Угорщини, а разом з тим не розкрито спільну антифеодальну боротьбу українських і словацьких селян, яка особливо посилюється в другій половині XVII — на початку XVIII ст. саме під впливом визвольної війни 1648—1654 рр.

* * *

Закарпаття і Східна Словаччина в XVII ст. входили до складу семи угорських комітатів*, де в 1654 р. жили «русини (українці — В. М.) в кількості понад 300 000 чоловік»⁶. Крім українців, жили тут словаки, угорці і румуни.

Незалежно від національної приналежності, кріпосні селяни Північно-Східної Угорщини знаходилися у важкому соціально-економічному становищі. В середині XVII ст. селяни Північно-Східної Угорщини виконували відробітні, натуральні і грошові повинності. Піддані повинні були «виконувати всяку службу в достатній кількості за вказівкою офіціалів (tistek)»⁷. Це означало, що величина відробітних повинностей повністю залежала від волі феодала. В Мукачівській домонії селяни сс. Кайданова і Ракошина щороку обробляли 38 ділянок орної землі в Ракошинському фільварку⁸, обробляли також винницю «Бочкор» біля м. Берегова, возили каміння під Мукачівський замок і під час сінокосів мали скосити 50 с'яг** сіна⁹. В цілому від початку травня аж до кінця листопада кріпосні селяни Закарпаття і Східної Словаччини працювали на панщині майже щодня, що становило 140—160 днів на рік з цілого лану.

Натуральні і грошові повинності в XVII ст. теж досягли великих розмірів. В околиці Маковицького замку в Східній Словаччині кожний кріпак від повного лану давав феодалу 3 мірки жита, 3 мірки ячменю, 10 курок, 5 гусок, 60 яець, 50 головок капусти¹⁰ та ін. На Юрія і Михайла селянин з

“ Rutheni plus quam 300 millia animarum numerantur ”.

Див. Бескид А. Карпаторусская древность, Ужгород, 1928, стор. 108.

⁷ Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО), ф. 10, оп. 8, од. зб. 65, арк. 2.

⁸ Там же, арк. I.

⁹ Там же.

¹⁰ Яцко П. Минувшина «білого» Маковицького замку, Журнал «Подкарпатська Русь», Ужгород, 1927, стор. 204.

* Комітат, або жупа — адміністративна одиниця в Угорщині.

** С'яга — приблизно 3,75×1,25 м.

повним ланом платив феодалу 1 форинт грішми¹¹. Селяни Мукачівської домонії в 1649 р. заплатили феодалам 339 форинтів і 5 динарів грішми¹².

Крім соціального гніту, словацьке і українське селянство північно-східних комітатів Угорщини терпіло і національно-релігійний гніт.

Посилення феодально-кріпосницького і національно-релігійного гніту викликало хвилю селянських виступів. Визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. збільшила прагнення закарпатських і словацьких селян добитися визволення у збройній боротьбі. Про визвольну війну чутки дійшли і на Закарпаття. Про це свідчить такий запис, зроблений на рукописі євангелія у Великих Ком'ятах від 1648 року: «...по смерті великого короля Володислава польского извоєвали козаки Польщу. Почали ляхов истинати і гнати їх від ріки Дніпра до славного вароша Києва і звудти аж до Вісли. Старшому козакові було ім'я Хміль»¹³.

В жовтні 1648 р. селянсько-козацька армія наближається до Львова. І гетьман Богдан Хмельницький доручив окремим полкам відправитись у віддалені райони Галичини, щоб допомагати селянам у боротьбі проти шляхти. Ряд загонів, що були направлені в райони Миколаєва, Комарного підійшли до Карпатських гір і в окремих місцях переходили аж за Карпати. Так, у грудні 1648 р. частина козацького війська, перейшовши Карпатські гори, зупинилася біля Ужгорода, знищуючи тут маєтки панів Другетів. Про цей факт свідчить донесення поміщиків Ужгородської домонії імператору Фердинанду III від 2 грудня 1648 р., де говориться: «Козаки з Татарами напали на Угорщину і пустошать все коло Унгару» (Ужгорода — В. М.)¹⁴. В 1649 р. козаки, перебуваючи в Галичині, часто забігали до березької і ужанської жуп «і страшно їх руйнували»¹⁵. Того ж року в м. Мукачево прибуло 3000 козаків на чолі з полковником Виговським¹⁶, які супроводжували посланців Б. Хмельницького до семигородського князя Юрія Ракоці II.

¹¹ ДАЗО, ф. 10, оп. 8, од. зб. 65, арк. 2.

¹² Там же, арк. 1.

¹³ Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1928—29 рр., річник VI, стор. 157.

¹⁴ Жерела до історії України — Русі, т. XII, стор. 96.

¹⁵ Лелекач М., Козаки в політичних комбінаціях мадьярських панів в XVII ст., Журнал «Подкарпатська Русь», ч. 9—10, Ужгород, 1931, стор. 197.

¹⁶ Жерела до історії України—Русі, т. V, стор. 14.

Прихід запорізьких козаків на Закарпаття, то як переслідувачів панівних класів, то як посланців до Семигородського князя, посилив прагнення місцевого селянства визволитися з-під соціального і національного гніту. В середині XVII ст. на Закарпатті значно збільшуються втечі селян. Закарпатські селяни в основному втікали не до інших феодалів, як це ми зустрічаємо в інших областях України, а йшли в ліси, де в той час діяли опришки. Не випадково тим селянам-утікачам, які потрапляли до рук шляхти, загрожували шибеницею. В с. Гомок Ужгородської домонії в 1652 р. від шляхтича Путнокі втекло кілька кріпаків, з яких одного було зловлено. Розправляючись над ним, шляхтич погрожував, що якщо «ще раз втече, то повісить його»¹⁷. Із заможної селянської верхівки створювались наглядачі, які під загрозою великого штрафу мали слідкувати за підозрілими селянами, щоб ті не втекли¹⁸. Незважаючи на це, в період визвольної війни 1648—1654 рр. кількісний склад опришківських загонів, що діяли в Карпатських горах, значно зростає. Активізуються і їхні напади. Восени 1648 р. опришки «з великою силою» напали на парохів с. Матьовці¹⁹, Ужанського комітату. В період 1648—1649 рр. посилює свою діяльність опришківський загін, очолюваний Іваном Сивохопом. Проти цього загону шляхта Ужанського комітату 12 травня 1649 р. винесла спеціальне рішення, в якому вказувалося, що за кожного зловленого опришка буде дана премія²⁰. В 1653 р. загін озброєних рушницями і дубинами опришків напав на маєтки шляхтичів Степана Сабо і Івана Сабо в с. Дарма Ужанського комітату. Виламавши двері, опришки загрожували шляхтичам, що уб'ють їх²¹.

В 1648—1654 рр. закарпатські опришки активізують свої напади і на шляхту Речі Посполитої. Особливої уваги заслуговує загін Федора Фокаса, в якому поряд із українцями пліч-о-пліч билися і словацькі селяни. Уже в червні 1648 р. загін Федора Фокаса напав на польських шляхтичів Марка Височанського і на його зятя Андрія Сваричовського, які з дружинами, дітьми та найбільш вартісним майном — золотом, сріблом, дорогоцінностями, грішми, одягом — втекли «із свого маєтку, з с. Топольська, Жидачівського повіту, Руського воеводства із страху на той час поширюваного перед

¹⁷ ДАЗО, ф. 4, оп. 2, од. зб. 655, арк. 4.

¹⁸ Там же, ф. 60, оп. 1, од. зб. 52, арк. 1—2; од. зб. 51, арк. 2, 6

¹⁹ Там же, ф. 4, оп. 2, од. зб. 609, арк. 2.

²⁰ Там же, од. зб. 622, арк. 1.

²¹ Там же, од. зб. 609, арк. 3.

козаками і татарами для кращої безпеки»²². Звертає на себе увагу той факт, що опришки знали, що польська шляхта штекла «до Борині перед козаками і татарами»²³. А тому напад на Боринський двір готувався заздалегідь. Підсудний Федір Фокас зізнав на суді, що на цей похід направляв їх «Степан Поп Турицький з Верхньої Туриці, дав їм пороху і рушниці...». До опришків пішли Матвій Тивонич і Матвій Калінка. На двір панів Височанських і на інші «двори направляли їх Дмитро Сенів — солтис Турицький, який теж давав рушниці». Намовляв їх на цей напад і словак Дмитро Меленков із Збоя, який дав опришкам харчі і послав з ними свого брата Олексу Меленкова. Федір Ринцядів з Поляни, Кость Солтис з Поляни давали порох і порохівниці. «Всі крайники про те знали, що ми готувалися до нападу»²⁴ — признав Федір Фокас на суді. Обидва Туриці, тобто Турички і Туриця «знали про нас, також Руське і Поляна, що ми збиралися на цей напад. В салашах Турицьких разом згромадившись, допомагали нам харчами, приносили нам і поїли горілкою. З їх хат вийшли ми на цей двір Боринський...»²⁵. Знали про це і всі навколишні села²⁶.

В майбутньому опришки мали намір здійснити і інші напади на польську шляхту. Про це на суді розповів Михайло Транич: «Розбивши той двір (Марка Височанського — **В. М.**) ми мали направитись до Хмеля на пана Дубровського»²⁷. Але оскільки в Борині опришківський загін Федора Фокаса було розбито, то їхні плани не здійснилися.

З матеріалів судового процесу дізнаємося і про кількісний і національний склад опришківського загону Федора Фокаса. В нападі на Боринь брало участь кілька опришківських загонів, які перед тим об'єдналися, обравши свого ватажка Федора Фокаса. В загін Фокаса приєдналися опришки Ілька Ліпода, з с. Ростоки від Латориці і Олекси Кліщовича з Волосатого*. Вперше вони зішлись в с. Волосянці Ужанського комітату в хаті Фединця, до якого зносили раніше захоплені від панів гроші²⁸. Але сил було мало, щоб на-

²² ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 15, оп. I, од. зб. 155/161, стор. 2145.

²³ Там же, ф. 13, оп. 2, од. зб. 374/375, стор. 1715.

²⁴ Там же, ф. 15, оп. I, од. зб. 155/161, стор. 2147.

²⁵ Там же, стор. 2148.

²⁶ Там же, стор. 2149.

²⁷ Там же, стор. 2150.

²⁸ Там же, стор. 2146.

* с. Волосате знаходилося в Галичині.

пасти на шляхту, яка засіла в Борині. Тому Олексу Меленкова було відряджено за словацькими опришками до Спішського комітату, і він, повернувшись, прийшов з ними до свого брата Дмитра Меленкова. Крім того і Федір Фокас привів багато спішських опришків: Томаша Когута з Рогатова, Петра з Клембарка, Івана з Клембарка, Михайла Носаля, який їх очолював, і також з Гіжичан і всіх інших, які в цьому нападі приймали участь²⁹. В загоні Федора Фокаса брали участь і опришки з Галичини Мудрик Дверницький з с. Устрики, Лиського повіту, а також опришківський загін Томи Шандрія з с. Зевші Ов'язова з маєтку пана Вельопольського³⁰.

В період визвольної війни проти панської Польщі 1648—1654 рр. закарпатські опришки здійснювали і багато інших нападів на шляхту Речі Посполитої. Зізнання Сивохопа — крайника Гуменянської домонії, показують, як опришки із Закарпаття напали на двір пана Вислоцького в Дидьовій³¹, Турківського повіту. А за свідченням Томи Шандрія дізнаємося, що опришки напали на купців вище с. Яслищ, Ужанського комітату, забравши в них гроші³². В цьому нападі брали участь як закарпатські і галицькі, так і словацькі опришки. Так, Яцко Попович Драгівський був вихідцем із с. Драгова, Хустського району, з с. Овзяної з Галичини був Андрій Зивця, Когут Малий з Рахова, Савка з Клембарку, Михайло Носаль теж з Клембарку³³, тобто із Східної Словаччини та ін.

Свідок Михайло Транич із с. Туриця Перечинського району на судовому процесі розповів, що опришківський загін, в якому він брав участь, був у близьких відносинах з «великим розбійником» Мондієм з с. Волового³⁴. Михайло Транич зізнав також, як вони розбили «дверничан» і «насихан» на Бескиді, які йшли на ярмарок до Ужгорода, і забрали в них гроші, золото і шерсть³⁵.

В 1648—1654 рр. на угорсько-польському кордоні значних успіхів добився опришківський загін гетьмана* Сенька. В травні 1649 р. опришки під керівництвом Сенька нападають

²⁹ Там же, стор. 2150.

³⁰ Там же, стор. 2150.

³¹ Там же, стор. 2148—2149.

³² Там же, стор. 2151.

³³ Там же.

³⁴ Там же, стор. 2148.

³⁵ Там же, стор. 2149.

* В окремих документах ватажків об'єднаних опришківських загонів названо «гетьманами».

на польського шляхтича Яна Менцинського в Янгороді, а звідси переходять до Зиндранова, де захоплюють 77 коней³⁶. Оскільки зброї в загоні було мало, Сенько відправляє сміливого Павлика Білого з 10 опришками до Ужгорода здобути зброю. Тут опришки напали на багатого шляхтича і забрали в нього всю зброю. Пізніше загін Сенька нападає на маєток Дальнаці в Глиннику, Циковського в Жегльцах, Козловського в Ропі і т. ін.

Опришківський рух в 1648—54 рр. на угорсько-польському кордоні був дуже небезпечним для Речі Посполитої, яка вела війну проти війська Богдана Хмельницького. Вже в універсалі воєводи М. Любенського від 14 жовтня 1648 р. про це сказано так: «В той час, коли випала... заворуха на нашу Річ Посполиту, запобігаючи якій і завзятим небезпекам, а саме землі сяноцькій, бунтам від поспільства і людей грецької релігії, які повстають до незгоди проти Речі Посполитої тут же купами з свавільними і розбійниками з-за Бескид мадьярських, нападають на костели і наступають на доми, двори і добра шляхетські»³⁷.

В наведеному документі яскраво відображена і соціальна сторона нападів «розбійників з-за Бескид мадьярських», тобто закарпатських опришків. Що ці напади здійснювали з метою помсти за вчинені панамі кривди, свідчать і багато інших документів. В листопаді 1652 р. закарпатські і галицькі опришки здійснили напад на польську шляхту в Галичині, під час якого народні месники захопили не лише золото і гроші, але й документи, в яких були записані судові вирoki селянам³⁸. В наступному 1653 р. закарпатські опришки напали на паню Гроховську й захопили в неї ціле стадо худоби³⁹.

Постійні напади опришківських загонів Закарпаття і Східної Словаччини на польську шляхту в період визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. мають в історії селянських рухів подвійне значення, бо вони поряд з головним своїм соціальним напрямом об'єктивно сприяли успіхові війська Богдана Хмельницького.

³⁶ Курило Т., Збройництво на лемковской Русі в XVII і XVIII віках, Перемишль, 1935, стор. 4.

³⁷ Жерела до історії України—Русі, т. IV, стор. 92.

³⁸ ЦДІА у м. Львові, ф. 15, оп. 1, од. зб. 165, стор. 1540—1541.

³⁹ Там же, ф. 9, оп. 1, од. зб. 402, стор. 703.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРУДОВІ РЕСУРСИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С. І. КОПЧАК

1. Питання правильного використання трудових ресурсів відноситься до однієї з найважливіших народногосподарських проблем. XXII з'їзд КПРС звернув особливу увагу на найбільш раціональне використання природних і трудових ресурсів нашої країни. В цьому зв'язку Програмою КПРС підкреслюється, що «головна увага в усіх ланках планування і керівництва господарством повинна бути зосереджена на найбільш раціональному і ефективному використанні матеріальних, *трудових* (курсив наш — С. К.) і фінансових ресурсів, на усуненні зайвих витрат і втрат» (Програма КПРС, Держполітвидав УРСР, Київ, 1961, стор. 75).

2. Івано-Франківська область, як і все радянське Прикарпаття, відноситься до найбільш густозаселених областей України і відзначається досить значною питомою вагою незайнятого у суспільному виробництві працездатного населення. У зв'язку з цим вивчення питань географії населення і раціонального використання трудових ресурсів має актуальне народногосподарське значення.

3. Особливо висока густина сільського населення в області, яка у багатьох випадках досягає до 100 і більше чоловік на один кв. км. При порівняно невеликих в області сільськогосподарських угіддях на одного працездатного у сільському господарстві припадає незначна площа орних земель. Якщо врахувати невпинне зростання механізації сільськогосподарського виробництва, то кількість незайнятого працездатного сільського населення постійно зростатиме.

4. За даними перепису населення 1959 року зайнятість населення Івано-Франківської області по відношенню до загальної його кількості становила 46,1%, а по відношенню до

працездатного населення — 80,6% («Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года, Украинская ССР», Москва, 1963, стор. 74—75). Загальна кількість незайнятого працездатного населення значно зросла за останні чотири—п'ять років, тобто за період, коли різко зменшилася експлуатація карпатського лісу. Останнє ще більш переконливо підкреслює значення проблеми зайнятості значної частини працездатного населення області взагалі, а гірського населення—особливо.

5. Швидке освоєння місцевих природних ресурсів і створення на території області нових потужних промислових вузлів в найближчому часі займе порівняно незначну кількість незайнятого працездатного населення. Враховуючи те положення, що ряд крупних економічних районів країни відчуває постійний дефіцит в робочій силі, правильне і своєчасне вирішення питання про раціональне використання трудових ресурсів Прикарпаття, і зокрема Івано-Франківської області, набуває особливо актуального народногосподарського значення. На вирішення цієї проблеми в даний час спрямовані зусилля цілого ряду наукових колективів країни.

6. Аналізуючи закономірності міграційного руху населення Івано-Франківської області за останні роки, можна зробити такий попередній висновок: найбільш раціональне використання трудових ресурсів області (крім тих, які постійно залучатимуться зростаючими промисловими вузлами) повинно йти шляхом значного розширення місцевої промисловості, колгоспних і міжколгоспних промислових виробництв, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, збільшення масштабів перерозподілу населення шляхом організованого набору, а також шляхом організації в широких масштабах сезонного відходу робочої сили в ті райони, де в ній відчувається найбільш гостра потреба.

РОБІТНИЧІ І СЕЛЯНСЬКІ ВИСТУПИ НА ПРИКАРПАТТІ ПІД ВПЛИВОМ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

Є. К. ЦЕПЕНДА

Російська революція 1905—1907 років мала великий вплив на розвиток визвольної боротьби трудящих Галичини, в тому числі і Прикарпаття.

В. І. Ленін, оцінюючи революційні події в Росії, писав: «На пролетаріат всієї Росії дивиться тепер з гарячковим нетерпінням пролетаріат усього світу. Повалення царизму в Росії, геройськи почате нашим робітничим класом, буде поворотним пунктом в історії всіх країн, полегшенням справи всіх робітників усіх націй, в усіх державах, в усіх кінцях земної кулі»¹.

Кривава розправа царизму над робітниками 9 січня 1905 року викликала хвилю обурення серед трудящих краю. Незважаючи на те, що українські буржуазні націоналісти намагалися відвернути симпатії народних мас від російської революції, а митрополит Шептицький в своїх виступах перед селянськими масами проповідував, що «читати соціалістичні книжки є більший гріх ніж підкласти вогонь під стріху сусіда», все ж таки ідеї революції не тільки доходили до трудящих краю, але під їх впливом народні маси піднімалися на боротьбу за своє визволення.

На знак солідарності з революційними подіями в Росії в Галичині проходили збори, мітинги, страйки, в яких робітничий клас відігравав провідну роль.

29 січня 1905 року відбулася демонстрація в Станіславі, а 5 лютого робітники Коломиї зібралися на збори, прийняли резолюцію, яка виражала симпатії до революційної Росії. Пізніше робітники вийшли на демонстрацію з співом револю-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 77—78.

ційних пісень і лозунгами «Геть царизм», «Хай живе російська революція».

Пролетарське свято Перше травня робітники Станіслава відзначили страйком. На мітингах і демонстраціях ставились вимоги введення 8-годинного робочого дня, загального виборчого права.

На ріст робітничого руху важливе значення мав жовтневий політичний страйк в Росії, а повідомлення про царський маніфест 17 жовтня 1905 року за визначенням В. І. Леніна «відіграло вирішальну роль в остаточній перемозі загально-го виборчого права в Австрії»².

9 листопада 1905 року староста Станіславського повіту в своєму донесенні писав, що «російські справи і повідомлення про них в місцевій пресі... зробили вплив на провінцію і сильно проявились в поведінці робітників Станіслава». Досить сказати, що в Станіславі відбулось два великих мітинги. В одному взяло участь 10 тисяч чоловік, а в другому — 1 500. Аналогічні виступи відбулися в Тисмениці, Отині.

Характерною особливістю виступів в Коломиї було те, що в демонстрації, яка охопила 3 тисячі чоловік, взяли участь селяни навколишніх сіл.

Слідом за робітничим класом на боротьбу за поліпшення свого становища виступило і трудове селянство, яке палко вітало російську революцію і солідаризувалось з робітниками.

Так, селяни с. Сопів Коломийського повіту на своїх зборах прийняли резолюцію, в якій писалося, що «селяни цілком солідарні з робітниками, і в прагненнях міських робітників вони бачать запоруку перемоги трудящого народу».

Велике революціонізує значення для трудящих мало поширення творів В. І. Леніна, зокрема його праці «До сільської бідноти», яка розповідала про причини важкого становища селян, закликала до зміцнення союзу з робітничим класом у боротьбі проти капіталістів і поміщиків.

Селяни Прикарпаття не обмежувалися проведенням зборів. Вони організовували страйкові комітети, які керували декількома селами. Наприклад, страйковий комітет с. Різдвяни Рогатинського повіту, де 22 травня 1906 року вибухнув страйк, керував рухом в селах Старий і Новий Мартинів.

Австрійські власті, налякані ростом революційного руху, вимушені були сконцентрувати війська для боротьби з селянством. В. І. Ленін в статті «Змови реакції і погрози погромників» в 1906 році писав: «...в Галичині на російському

² В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 232.

кордоні, де бояться також можливості поширення аграрного руху за типом російського, зосереджено три армійські корпуси. Галицький намісник, який є до того ж російським поміщиком, 26 червня навіть видав відозву до населення, попереджаючи, що всякі заворушення будуть придушені якнайрішучіше³. Але не дивлячись на розправи і погрози з боку властей масові виступи не припинялись.

В селі Сарнки Середні Рогатинського повіту селяни вимагали підвищення плати. Слідом за ними виступили селяни Бовшева, які заявили, що «Бовшів навчить інші села як треба страйк проводити». В зв'язку з селянськими виступами в Рогатинському повіті були зосереджені війська в 12 селах.

В ряді сіл краю ширилася ідея захоплення поміщицьких земель так, як це робилося в Росії. Наприклад, селяни с. Перегінське Долинського повіту на таємних зборах вирішили, щоб поміщики віддали землі і ліси, які вони незаконно захопили.

В результаті революційного руху Австро-Угорський уряд вимушений був в січні 1907 року видати указ про запровадження нового виборчого закону, але слід відмітити, що не всі нації мали рівноправне представництво. В Галичині одержали перевагу польські поміщики і капіталісти. Так, один польський депутат обирався на 50 тисяч жителів, а один український — на 100 тисяч, виборчі округи створювались так, щоб дати більше вигод польським панам. Відносно виборчих округів часопис «Рідний край» в кореспонденції «З Галичини» в січні 1907 року писав: «польські округи є збиті до купи так, що виборцям легко порозумітися, за якого кандидата їм голосувати, а у Східній Галичині, де живуть українці, виборчі округи порозтягвані, щоб виборцям було тяжко порозумітися щодо кандидата».

Це яскраво показує, що виборча реформа загострила суперечності між національностями в Галичині.

Робітничі і селянські виступи під впливом революції 1905—1907 років сприяли росту політичної свідомості робітничого класу і селянства, а також прагненню їх до возз'єднання з братами на Сході, які вели мужню боротьбу проти царського самодержавства.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 84.

РОЛЬ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В. М. ГОРДІЄНКО

Одним з основних завдань навчання історії в школі є змуднення навчити учнів діалектично мислити, бачити історію в розвитку, в її багатогранних зв'язках. Основи історичного мислення закладаються в початковій школі.

Вміле використання краєзнавчого матеріалу також сприяє формуванню історичного мислення учнів. Краєзнавчий матеріал не тільки допомагає вірно сприйняти, засвоїти окремі історичні факти, події, але й бачити їх в розвитку, допомагає учням перейти від конкретного споглядання до узагальнення окремих предметів, фактів, подій, знаходити в них істотні, типові риси, спостерігати в них зміни і поступовий розвиток.

Так, наприклад, знайомство з окремими знаряддями праці, що знаходяться в Івано-Франківському краєзнавчому музеї, простеження їх удосконалення (мотига, рало, соха, макет тракторного плуга та ін.) веде до виникнення в учнів перших вірних уявлень про поступальний розвиток (від нижчого до вищого) знарядь праці, а з ними і всього суспільства.

Місцевий матеріал сприяє формуванню соціальних і політичних понять в їх розвитку. А саме, допомагає відтворити вірні картини життя і боротьби трудящих мас в різних історичних періодах, відрізнити різні форми класової боротьби селян і робітників. Історія Прикарпаття багата прикладами соціальної і національно-визвольної боротьби: втечі селян, рух опришків, окремі селянські виступи (виступи на чолі з Іваном Пискливим в Отині, Заболотові в 1703 р.), участь місцевого населення на чолі з Семеном Височаном та іншими ватажками у Визвольній війні українського народу 1648—1654 рр., страйки солярів Калуша в кінці XIX ст. і так далі.

А які великі можливості дає місцевий матеріал для показу дітям всесвітньо-історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка докорінно змінила життя країни. Зустрічі з людьми, що пам'ятають життя трудящих до революції, з учасниками революційних подій, з учасниками возз'єднання Західної України з УРСР, являють собою живу історію для дітей.

Ще більші можливості краєзнавства при висвітленні сучасного матеріалу, на основі якого дітям показуються перевага соціалістичного ладу над капіталістичним, здійснення віковичних мрій трудящих в нашій країні.

Місцевий матеріал з історії Прикарпаття та інших земель, що надовго були відірвані від спільного розвитку з своїм братнім народом, має свої особливості. Він допомагає вчителю формувати в учнів поняття про несправедливість відторгнення, про наявність на цих землях крім соціального ще й національно-релігійного гноблення, про боротьбу трудящих за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання в Радянській державі.

Як вказує досвід кращих вчителів міста, для того, щоб краєзнавчий матеріал допомагав формувати історичне мислення у дітей під час викладання історії у 4-му класі, потрібно дотримуватись таких вимог:

1. Краєзнавчий матеріал заздалегідь продумується і вноситься в календарні, а найкраще в тематичні плани роботи вчителя. В плані визначається, до якого саме уроку відноситься той чи інший матеріал, де він зберігається (фонд музею, бібліотеки, збірник документів та інше) і метод його використання. Цим самим ми уникаємо випадкового, безсистемного використання краєзнавчого матеріалу і продумано використовуємо там, де він дає найбільший ефект.

Досвід роботи показує, що краєзнавчий матеріал недоцільно концентрувати і вивчати в кінці розділу на окремому уроці, як пропонує навчальна програма.

Краще подавати краєзнавчий матеріал в безпосередньому зв'язку з програмовим матеріалом кожного уроку в логічних зв'язках і хронологічній послідовності.

2. Інколи місцевому матеріалу, який має особливо важливе освітньо-виховне значення, відводиться цілий урок, зовсім не передбачений програмою. Наприклад, в школах, що розташовані в західних областях України, слід ввести в систему уроків урок на тему «Возз'єднання Західної України з УРСР», який ґрунтується на вивченні місцевого матеріалу, що і було зроблено багатьма школами Івано-Франківської області в цьому навчальному році.

В місті Галичі і навколишніх селах проводиться урок на тему «Галицько-Волинське князівство». Проведення просто екскурсій в Крилоський музей навколишніми школами не дасть бажаного результату. Найбільш важливий місцевий матеріал повинен знайти своє місце в системі уроків, щоб ці знання стали ланкою в низці знань з історії.

3. Місцевий матеріал повинен бути типовим для періоду, що вивчається, мати спільні риси з питаннями програмового матеріалу, з тим, щоб факти з місцевої історії допомагали узагальнювати, робити висновки. Наприклад, в темі уроку «Повстання проти кріпосного гніту під керівництвом О. І. Пугачова», «Життя і боротьба селян проти поміщиків у місцевому краю» добре використати в школах Прикарпаття рух опришків під проводом Олекси Довбуша. Незважаючи на свою особливість (боротьба за національне визволення), селянський рух в Прикарпатті мав ті ж суттєві риси, що й рух селян в Росії. В цьому випадку краєзнавчий матеріал допомагає учням знайти характерні риси селянських рухів часів феодалізму (причини повстання, стихійність, локальність, антифеодальна направленість та інше).

4. Інколи місцевий матеріал використовується для прогностування, і тим самим підкреслюється вірність основних історичних положень. Так, на уроці на тему «Культурні досягнення у країні, в своєму селі, місті, районі в роки перших п'ятирічок» культурні досягнення міст і сіл Прикарпаття ніяк не можуть ілюструвати успіхів п'ятирічок, тому що швидких соціалістичних перетворень в ті роки тут не було. В цьому випадку місцевий матеріал про низький рівень розвитку господарства і культури Прикарпатського краю, що знаходився під владою панської Польщі, в порівнянні з успіхами України підкреслює значення Радянської влади для життя і розвитку трудящої людини.

Наведені факти про безробіття, звирячу експлуатацію, неписьменність в Станіславському воєводстві мають велике значення не тільки для простого обізнання дітей і виховання у них любові до Радянської влади, але і з'ясовують причини посилення боротьби трудящих Прикарпаття за возз'єднання з УРСР, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки.

5. Особливого значення набуває місцевий матеріал в останньому розділі програми «Радянські люди будують комунізм». Місцевий матеріал є одним з основних джерел вивчення учнями теми. При цьому місцевий матеріал не повинен закривати собою загальний матеріал з історії, а допомагати

вірному сприйманню програмового матеріалу, зв'язувати його з розвитком навколишнього життя.

Проведена робота з студентами і досвід вчителів міста доказують нам, що вмiле користування краєзнавчим матеріалом сприяє формуванню діалектичного мислення учнів, формуванню основних понять марксистського світогляду.

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ КАМ'ЯНОГО ТА БРОНЗОВОГО ВІКУ НА ПРИКАРПАТТІ

П. І. АРСЕНИЧ

Вивчення археологічних пам'яток Прикарпаття дорадянськими археологами Л. Козловським, Т. Сулімірським, Я. Пастернаком і особливо радянськими О. П. Чернишем, К. К. Черниш, І. К. Свешніковим, М. Ю. Смішком, В. Д. Барном та іншими показало, що територія Івано-Франківської області була заселена в різні періоди своєї давнини.

Найдавніші сліди перебування людини на території Івано-Франківської області відносяться до пізнього палеоліту (40—13 тисяч років до н. е.). Стоянки цього часу виявлені в селах Глинусівка, Вовчків — всього у 28 населених пунктах області.

В той час основним заняттям людини було збирання поживи і полювання на мамонтів (кістки їх знайдено в сс. Новосілці, Бабин-Середній, Олешів та ін.), носорогів, оленів та інших тварин. Різні крем'яні та кам'яні знаряддя праці (пожі, скребки, серпи, відбійники, шліфовані сокири, просвердлені молотки, наконечники списів), знайдені в селах Голоскові, Медині, Тязеві, Вербилівцях, Буківні, Добротові, Товмачику та інших, свідчать, що територія Прикарпаття була заселена в новокам'яному віці (неоліті) 6—4 тисячі років до н. е.

В селах Незвисько та Бовшів відкриті поселення найдавніших землеробів, які жили на Подністров'ї в IV тис. до н. е. Вони вміли вирощувати ячмінь, пшеницю, розводили домашніх тварин, виготовляли глиняний посуд і прикрашали його різними горизонтальними паралельними лініями з точками, що нагадують ноти (звідси назва культури лінійно-стрічкової кераміки з нотним орнаментом).

В III тис. до н. е. територію Прикарпаття заселяють інші землеробсько-скотарські племена, т. з. трипільці (назва походить від с. Трипільля на Київщині, де вперше виявлено залишки культури цих племен) і витісняють своїх попередників на

північний захід. Трипільське поселення було відкрито в 1959 році біля села Олешкова Снятинського району на правому березі р. Черно́ва (притока Пруту) в урочищі «Стілище». На поселенні знайдено значну кількість уламків кераміки, крем'яний серп, зернотерку, ніж, кілька крем'яних відщепів, кам'яна сланцева шліфована сокира, глиняні грузила, глиняна статуетка жінки тощо. Уся знайдена на поселенні кераміка виготовлена з глини з домішкою шамоту. Кераміка мала червонуватий або жовто-сірий колір і була досить добре випалена. Розпис на поверхні не зберігся. Серед уламків вдалось визначити частини мисочок, кубків, грушевидних і банковидних посудин.

Аналогічні поселення виявлені в Белелуї, Корничі, Стрільче та інших селах.

В першій половині II тис. до н. е. на Прикарпатті жили скотарські племена, які залишили там поселення і поховання, відомі в археологічній літературі під назвою культури шнурової кераміки (назва походить від способу орнаментування посуду відбитками шнура). Поселення і могильник культури шнурової кераміки відкрито в 1963 р. в селі Бовшів в урочищі «Сулива» на правому березі р. Гнилої Липи. Тут знайдено фрагменти ліпного глиняного посуду, кам'яні знаряддя праці, а також виявлено скелет людини, що лежав на лівому боці з підігнутими ногами. Біля голови знайдено кістяний кинджал, гарно прикрашений шнуровим орнаментом глек, біля ніг велика посудина червоного кольору теж орнаментована, з 4-ма маленькими символічними вушками.

Зустрічаються поховання і в кам'яних гробницях. Так, в 1960 році в с. Стрільче при копанні силосних ям колгоспники знайшли декілька гробниць. Одна з них складалась із 4-х плит прямокутної форми. Покійник лежав в ній на лівому боці, головою на південь, із зігнутими в колінах ногами. Біля голови похованого знайдений невеликих розмірів горщик, верхня частина якого прикрашена шнуровим орнаментом. Крім того, в гробниці лежали янтарні намистинки, бронзове кільце і крем'яний ніж.

Територія Прикарпаття багата на знахідки бронзових скарбів, в тому числі зброї. Зокрема, 20 бойових сокир-кельтів було знайдено в 1957 р. на полі «Лиса» в с. Ворона. Вони належать до одного типу, який характеризується рівним потовщеним краєм овальної в плані втулки, широким, скісно зрізаним назад лезом та рельєфним орнаментом на верхній частині знаряддя. Аналогічні кельти знайдені були в селах Руда, Корнів, Молодятин та інші. Вони датуються VIII ст. до н. е.

Скарб бронзових жіночих прикрас (браслетів) знайдено весною 1963 р. в с. Новоселівка. Два браслети мали округлу форму (діаметром 7x8 см). Кінці їх були значно потоншені і зімкнуті. Зовнішня сторона браслетів була прикрашена нарізними поперечними лініями (20—24 паралельних ліній), на браслетах було 7 заштрихованих такими лініями полів. Між ними є пусті місця розміром 1—1,5 см. На другому браслеті поля мали 2 см і були вкриті скісними лініями у вигляді смєрчки. Скарб з с. Новоселівки датується кінцем бронзової доби.

Поселення пізньої бронзи XI—IX ст. до н. е. виявлені в с. Острівець (урочище «Олеччина») і в с. Бовшів (урочище «Сулива»).

Археологічній експедиції, яка працювала в Бовшеві з участю автора в 1963 р., вдалось виявити місце, де жителі цього поселення ховали своїх покійників. Кістяки лежали в скорченому положенні. В могильній ямі знайдено глиняні посудини, крем'яні наконечники стріл, бронзові прикраси тощо. Дальші розкопки цих пам'яток мають велике значення для вивчення стародавньої історії нашого краю.

**СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ
В 20—30-х РОКАХ XVIII ст.**

В. М. МЕЛЬНИК

Вся історія Закарпаття до возз'єднання з Радянською Україною була історією безперервної боротьби трудящих за своє соціальне і національне визволення.

У 1703—1711 рр. закарпатські українці взяли активну участь у визвольній війні Угорщини проти Габзбургів. На початку 1711 р., коли угорська визвольна армія була витіснена австрійськими військами на Закарпаття, керівники визвольного руху в Угорщині Ференц Ракоці II і Микола Берчені намагалися підняти українське населення. Згідно з планом на території Ужанського комітату* закарпатці Василь Сопко, Пастеляки, Олександр Марцин, Микулич, Гливко, Федір Пеняк, сім'я Довбеїв із с. Заброддя, Гончарик, Гриць і Стецько Довганик повинні були організувати військові загони для боротьби проти австрійців. У Земплинському комітаті — Стецьк, Попиляк, Шулчик, Волоський, Грицьо, Іван Уличанський і Гаврило з Габури¹. Однак заходи Ференца Ракоці II були приречені на провал. У травні 1711 р. капітулював Ужгородський замок, а 24 червня склав зброю і гарнізон Мукачівського замку. Не склали зброю лише кріпосні селяни Закарпаття. Більшість з них втекла у ліси Карпатських гір і там продовжувала боротьбу.

Вже в травні 1711 р. граф Шандор Карольї писав магнатам і шляхті Березького комітату, щоб вони слідкували за порушниками «спокою нашої батьківщини...»².

* Комітат, або жупа — адміністративна одиниця поділу Угорщини в той час.

¹ Ледекач М.. Сини Ракоція? «Літературно-наукова прилога Карпатської неділі». В оправі . ч. I, Ужгород, 1941, стор. 13.

² Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО), ф. 10, оп. 8, од. зб. 282, арк. 3.

В архівних джерелах народних месників в більшості названо легінями*. Звертає на себе увагу багатонаціональний склад учасників легінського загону Петра Бендзе. Так, у загоні було 12 словаків, 12 закарпатських українців, 5 українських селян з Галичини, а сам керівник загону Петро Бендзе — поляк з села Лубкова Сяноцького повіту³. Були тут і угорці, але кількість їх в документі не показана.

Постійні напади опришківських загонів на феодалів і шляхту по обох схилах Карпатських гір примусили австрійського імператора Карла VI вимагати придушення антифеодального руху. У розпорядженні від 29 травня 1715 р. він писав, що на польсько-угорському кордоні розвелося багато «алочинців», які убили польського шляхтича Сумеровського і продовжують нападати на маєтки шляхти й захоплювати її добро⁴. У розпорядженні від 18 червня 1717 р. імператор більш конкретно говорить про повстанців, які не хочуть робити ни панів, «нападають і грабують» поміщиків і купців. Вони, сказано далі в розпорядженні, нападали і на церкви, монастирі, забирали церковну утварь, знищували вівтарі, роздирали хоругви⁵ і т. ін. Це є доказом того, що закарпатці не сліпо вірили в бога і проповіді уніатських попів і монахів-езуїтів, а, навпаки, єдиний вихід із важкого становища бачили у боротьбі проти світських і духовних феодалів. У цьому величезна роль належала закарпатським легіням, які, як писав Карл VI, поширювали серед селян «різні слухи і неспокій роблять між ними»⁶.

Серед легінських загонів, що діяли на Закарпатті у 20—30-х роках XVIII ст., помітно виділявся загін Івана Беци. Своїми діями, організаторськими здібностями, участю у визвольній війні угорського народу 1703—1711 рр. і масштабами дій після 1711 р. він не має собі рівних як серед легінських керівників Закарпаття, так і серед опришківських ватажків Галичини. Іван Беца продовжував свою діяльність понад 40 років. У 1703 р. він організував загін селян Ужанської долини у кількості 400 чоловік і захопив Ужгородський замок. Його загін інколи вступав у відкритий бій з регулярними військовими частинами і виходив переможцем.

* під угорського «легіні» — парубки. В історичній літературі цей рух фігурує як опришківський.

³ ДАЗО, ф. 4, оп. 2, од. зб. 1774, арк. 22—24.

⁴ Там же, арк. 23.

⁵ Там же, ф. 10, оп. 8, од. зб. 312, арк. 1.

⁶ Там же.

У 20-х роках, крім загону Івана Беци, діяли ще легіні Рішка⁷, Іштока⁸, Павла Калді⁹ та ін. Велика маневреність, уміння переходити з місця на місце і появляться там, де їх менше всього чекали, створювало у переляканих панів таке враження, ніби легінські загопи усі гори і ліси обсадили¹⁰.

У легінські загопи вступали мужні й енергійні парубки, які не боялися ні тюремних мурів, ні тортур. Ішток заявив на суді: «Пан молиться, щоб я не визволився, бо коли я звільнюся, то він скоріше буде бачити гріб, ніж свою хату»¹¹.

Звертає на себе увагу кількісний склад легінських загонів. Згідно з донесеннями в окремих місцях зустрічаємо загопи з 50 чоловік, в інших 50—60, а в деяких навіть 150¹².

Сміливі напади легінів на поміщиків наслідували кріпосні селяни Закарпаття. Заслугує на увагу напад кріпаків с. Баянгаза Ужанського комітату на українського шляхтича с. Чічер Василя Ороса. Перед нападом селяни обрали з-поміж себе ватажка Степана Кіша й напали на маєток Ороса і наробили йому великої шкоди¹³.

Унікаючи переслідування, селяни, які нападали на поміщиків і шляхту, ішли пізніше у ліси і вливалися в легінські загопи. Легінські загопи збільшувалися і за рахунок селян-утікачів. За повідомленням графа Миколи Палфі від 28 вересня 1724 року у лісах скривається понад 500 «публічних підбурювачів»¹⁴, які нападають і велику шкоду роблять¹⁵.

Однією з форм антифеодальної боротьби було дезертирство із австрійської армії. З документів відомо, що в армію дуже часто набирали неспокійних елементів і легінів. Видавалися навіть спеціальні постанови про те, щоб вибирати із зловлених легінів у армію сильних і здорових¹⁶.

Насильно забрані до війська легіні лише чекали слушного моменту, щоб втекти у ліси до своїх побратимів. Зустрічаємо одиниці і масові випадки дезертирства з австрійської армії. Як свідчать документи, найбільше дезертирів були вихідцями із Закарпаття. Масове дезертирство, яке в окремих місцях досягало до 380¹⁷ і більше солдат, дуже лякало панів

⁷ ДАЗО, ф. 4, оп. 3, од. зб. 96, арк. 3.

⁸ Там же, оп. 3, од. зб. 132, арк. 3.

⁹ Там же, од. зб. 277, арк. 1.

¹⁰ Там же, од. зб. 96, арк. 3.

¹¹ Там же, од. зб. 132, арк. 3.

¹² Там же, од. зб. 96, арк. 1, 5.

¹³ Там же, од. зб. 275, арк. 36.

¹⁴ Там же, од. зб. 184, арк. 1.

¹⁵ Там же, од. зб. 277, арк. 1.

¹⁶ Там же, од. зб. 1294, арк. 7.

¹⁷ Там же, од. зб. 1241, арк. 16.

ні класи та імператора. Граф Микола Палфі писав, що з угорських піхотинців дуже багато втекло і скривається у місних народження¹⁸. В цьому він не помилявся, бо ж саме дезертери, що повернулись на Закарпаття, не лише скривались, але й влившись в легінські загони, продовжували багатовікову традицію легінсько-опришківської боротьби проти місцевих українських, угорських та ін. експлуататорів. У цій боротьбі гартувалась інтернаціональна співдружність словаків, угорців, українців, поляків та ін. представників поневолених народів, які спільно боролися за своє соціальне і національне визволення. Ця боротьба завершилася тільки в наш час, коли в 1944—1945 рр. названі народи з допомогою радянських братів скинули «своїх» і чужих експлуататорів і стали на новий шлях свого розвитку в побудові соціалізму і комунізму.

¹⁸ ДАЗО, ф. 4, оп. 3, од. зб. 1241, арк. 7.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИНОГРАДАРСТВА В КОЛГОСПАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О. М. ГУЦУЛЯК

1. Розгляд питання економічної ефективності виноградарства в Закарпатській області має велике значення, оскільки її показники (рівень врожайності, вихід продукції на одиницю затраченої праці, затрати на одиницю площі та одиницю продукції тощо) визначають ступінь інтенсивного використання землі—цього важливого засобу виробництва. Виноградарство відноситься до тих галузей с/г, котрі, за визначенням В. І. Леніна, при мізерній площі землі відзначаються надзвичайно високим розміром виробництва¹. Будучи багаторічною рослиною, виноград десятки років проростає на одному місці. Тому тільки при правильному догляді за ним можна добитися високопродуктивного використання землі, а значить і високої економічної ефективності виноградарства.

2. Наскільки велике значення виноградарства у високопродуктивному використанні землі та трудових ресурсів області, можна судити з деяких показників економічної ефективності виноградарства та його розмір (див. табл. № 1).

Отже, в умовах південно-західної частини Закарпаття, на території Берегівського, Ужгородського, Мукачівського, Виноградівського та Іршавського районів виноградарство є ефективною галуззю с/г виробництва. По величині одержаних грошових доходів воно займає друге місце в рослинництві і поступається тільки перед тютюнництвом. В середньому на протязі 10 років (з 1953 по 1963 рр.) питома вага грошових доходів від виноградарства в доходах по рослинництву становила 20%, а в окремі роки (1958, 1963 рр.)—до 30—35%. Про економічну ефективність виноградарства в Закарпатті свідчить і те, що питома вага одержаних грошових доходів від нього в колгоспах області в 1,5—2 рази вища, ніж питома вага

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 22, стор. 45

Таблиця 1

Розміри та економічна ефективність виноградарства
в колгоспах Закарпаття (за 1957—1963 рр.).

Райони	Припадає виноградник на 100 га обробної площі (га)		Припадає рілля на 100 га обробної площі (га)	% працезд., зайнятх у виногр. від всіх працезд., зайнятх в рослинн.	Питома вага грошових доходів виногр. у рос-линництві	Доходи на 1 га (крб.)		Перевид. доходів виногр. над рілляництвом (раз)	Урожайність цнт з 1 га
	всього	в т. ч. плодон.				рілля	плодоносної площі вино-градн.		
По всіх колгоспних області	5,3	2,0	79,2	7,6	16,8	382	1593	4,2	44,9
в т. ч. виноградарські	7,4	2,7	82,1	9,1	27,0	328	1560	4,7	46,4
із них:									
Варетиський	6,7	5,0	88,5	14,4	32,0	343	1741	5,1	53,6
Мукачівський	7,1	3,1	85,0	7,5	21,8	283	1407	5,0	33,7
Ужгородський	5,7	2,4	89,5	8,0	23,1	322	1781	5,5	49,9
Виноградівський	5,0	1,7	91,0	7,0	12,4	350	1451	4,1	40,4
Іршавський	16,4	2,7	69,4	9,6	16,4	334	1321	5,6	47,0
Інші райони	0,5	0,0	61,2	0,0	0,0	нд	0,0	—	—

затрат. Витративши в середньому по області на виноградарство 10% всіх затрат, колгоспи одержують 15% грошових доходів, а в окремих виноградарських районах — ще більше.

3. Важливим показником економічної ефективності виноградарства в області є рівень врожайності виноградних насаджень. Від нього залежить величина валового збору винограду, вихід продукції на одиницю затраченої праці та собівартість виготовленої продукції.

Проте слід відмітити, що згідно з прийнятою у виноградарській літературі оцінкою врожайності винограду², урожайність його в Закарпатській області можна оцінити тільки як низьку і нижче середньої. Крім того, врожайність винограду тут характеризується значною періодичністю. За період з 1953 по 1963 рр. вона чотири рази (1953, 1954, 1956, 1961 рр.) падала до рівня нижче 30 цнт з га і тільки два рази (в 1958 і 1963 рр.) досягала середнього показника (близько 60 цнт з 1 га). Всі останні роки урожайність була на рівні нижче середньої (від 30 до 44,4 цнт з 1 га). Із 107 колгоспів виноградарської зони області 40% одержують низьку врожайність, а 45% — нижче середньої і тільки 15% — середню. Отже, забезпечення високих і сталих урожаїв винограду в області є важливим резервом підвищення економічної ефективності виноградарства в області.

² М. А. Лазаревский, Сорта винограда, М., 1959, стр. 57.

4. Значно нижчою від можливої є продуктивність праці у виноградарстві області. В середньому по колгоспах області на виробництво 1 цнт винограду затрачається до 10 людино-днів, а виготовляється всього тільки по 7—9 кг винограду на 1 людино-день, тоді як передові господарства одержують до 30 і більше кг (колгосп ім. Калініна Берегівського р-ну та ін.). Деякі колгоспи навіть в урожайні роки одержують по 2—3 кг винограду на 1 людино-день. В Ужгородському районі 13 колгоспів з 24 одержують від 1,5 до 5 кг винограду, а в Мукачівському із 31 колгоспу 13 одержують в середньому 2—3 кг.

5. Завдяки піднесенню культури виноградарства в області відмічається певне зниження собівартості одиниці виготовленої продукції. Якщо в 1958 році вона дорівнювала більше 25 крб., то в даний час знизилась до 20 крб. Проте, оскільки величина собівартості продукції знаходиться в прямій залежності від урожайності винограду, то й вона характеризується великими коливаннями і в багатьох господарствах залишається ще високою. В 30% колгоспів виноградарської зони області собівартість 1 цнт винограду вища 30 крб.

6. В зв'язку з цим питання підвищення економічної ефективності виноградарства області в перспективі є дуже важливим.

Одним з основних шляхів підвищення економічної ефективності виноградарства в області є створення крупних спеціалізованих виноградарських господарств. Як показала практика багатьох господарств, чим більші розміри господарств, тим і вищі економічні їх показники. Це можна підтвердити на прикладі колгоспів Ужгородського району, розбивши їх на три групи: з площею до 10 га, від 10,1 га до 50 га і вище 50 га.

Таблиця 2.

**Основні економічні показники по колгоспах
Ужгородського р-ну**

Групи колгоспів по розмірах плононосних виноградників	Кількість колгоспів	Вся площа плононосн. виноград. (га)	Урожайність (цнт) з 1 га	Собіварт. цнт винограду (крб.)	Грошові затрати на 1 га (крб.)	Доходи на 1 га (крб.)	Виробництво винограду на 1 трудо-день (кг)
До 10 га	15	63	38,0	42,72	1622,0	1177	3,1
Від 10,1 до 50 га	7	219	45,7	17,36	792,0	1832	7,6
Від 50 до 100 га	2	249	47,5	19,69	936,0	1909	9,5
Всього:	24	531	45,6	23,24	1059,0	1772	7,2

Більш високі врожаї, доходи і продуктивність праці, з одної сторони, і найнижча собівартість одиниці продукції і грошові затрати на 1 га, з другої, є в групі колгоспів з площею більше 50 га. В цій групі затрати і собівартість в 2—2,4 раза нижча, ніж в групі колгоспів з площею виноградників до 10,0 га. В 1,6 раза вищі в цій групі також врожайність та грошові доходи. Це пояснюється тим, що колгоспи з наявною великою площею виноградників мають можливість більш повно використовувати нову техніку, правильно організувати працю в бригадах, більш повно застосовувати передові методи агротехніки і т. ін. Це яскраве підтвердження переваги крупного господарства над дрібним, розпорошеним господарством.

РІВЕНЬ І СТРУКТУРА ТОВАРООБІГУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В ПЕРІОД РОЗГОРНУТОГО БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ

К. А. БАБАШКІНА

На основі швидкого розвитку суспільного виробництва, росту національного доходу і доходів населення швидко зростає товарообіг. Так, наприклад, якщо в 1950 році товарообіг Української республіки становив 5 731,2 млн. крб. (в старому масштабі цін), а в 1960 році — 13 346,8, то в 1962 році він становив уже 15 022,7 млн. крб. Це означає, що за минулий період населенню республіки було продано товарів на 9 291,5 млн. крб. більше, ніж в 1950 році.

До початку періоду розгорнутого будівництва комунізму (до 1958 р.) були досягнуті серйозні успіхи в розвитку сільського господарства і харчової промисловості, що дало можливість створити в країні достатню кількість продовольчих запасів, розширити асортимент продажу товарів. Індекс продажу продовольчих товарів з 1950 р. в порівняльних цінах до 1958 р. становив 263%, в тому числі продаж м'ясопродуктів — 372%, масла тваринного — 320%, молока і молочних продуктів — 757%, цукру — 319%, хліба і хлібобулочних виробів — 206%.

Однак різке збільшення продажу продовольчих товарів не означає росту питомої ваги їх у загальному товарообігу. Навпаки, з підвищенням матеріального добробуту трудящі одержують можливість частину свого бюджету витратити на придбання непродовольчих товарів, на культурний відпочинок, оплату комунальних послуг, збільшення заощаджень — і все це відбивається на структурі товарообігу. Ріст товарного обігу супроводжується змінами у співвідношенні між об'ємом продажу різних товарів. Росте попит на товари більш якісні, міняється співвідношення між продовольчими і непродовольчими товарами.

Питома вага непродовольчих товарів у загальному об'ємі товарообігу УРСР в 1958 р. становила 49,2%, в 1960 р. — 49,0% і в 1962 році — 48,0%.

Деяке зменшення частки непродовольчих товарів у загальному об'ємі товарообігу не свідчить про скорочення фізичного об'єму реалізованих товарів. Це пояснюється тим, що за період 1959—61 рр. державою було проведено зниження цін на годинники, велосипеди, фотоапарати, шовкові тканини, вироби дитячого асортименту, іграшки, радіотовари, медикаменти, на виноградні і плодоягідні вина і ряд інших товарів і підвищені ціни на м'ясо, м'ясопродукти і молочні продукти.

З ростом реальних доходів трудящих росте товарообіг на душу населення. Так, якщо в 1955 році по УРСР він становив суму 203 крб., то в 1960 — 310 крб. і в 1962 році — 341 крб.

Високоякісні і дорогі товари, як камвольні і шерстяні тканини і вироби з них, шерстяний трикотаж, модельне взуття, хутра і хутряні вироби, меблі, телевізори, високоякісний посуд і інші, в даний час користуються підвищеним попитом. Незважаючи на значне збільшення виробництва і завозу в торговельну сітку легкових машин, холодильників, пральних машин, меблів, попит на ці товари ще повністю не задовольняється. Ростуче житлове будівництво в містах і робітничих селищах підвищило попит на будівельні матеріали.

Соціалістичне перетворення сільського господарства корінним чином змінило побут села. Поступово суспільне виробництво стає основним джерелом грошових доходів колгоспників. Іде процес денатуралізації. Зведено до нуля споживання домотканого одягу, саморобного взуття, різко скоротився випік хліба, виготовлення круп, інших продуктів селянами. Це привело до переходу колгоспників на риночні форми задоволення особистих потреб, що створює умови для розвитку товарообігу споживчої кооперації. В 1960 р. товарообіг споживчої кооперації на Україні становив 4 390,6 млн. крб. і перевищив рівень 1958 року на 14%, а в 1962 році — 4 989,3 млн. крб., або на 32,1% вище 1958 року.

Міняється і структура товарообігу кооперативної торгівлі. Якщо для державної торгівлі характерним є послідовне збільшення частки непродовольчих товарів, то для кооперативної торгівлі, навпаки, частка продовольчих товарів з року в рік збільшується. Так, наприклад, в 1958 р. вони становили 41,6%, в 1960 р. — 45,1%, в 1962 році — 47,6% в загальному обсязі товарообігу споживчої кооперації.

Необхідно відмітити, що структура товарообігу неоднакова в усіх областях України. В областях з розвинутим сільським господарством, де колгоспні ринки багатші і трудящі значну кількість продуктів купують безпосередньо у колгоспів або колгоспників, там продовольчі товари займають мен-

шу питому вагу в товарообігу державної і кооперативної торгівлі.

Структура товарообігу колгоспного ринку в більшій мірі відображає стан державної і кооперативної торгівлі. Так, наприклад, в 1950 році, коли в республіці спостерігалась нестача муки, круп, жирів, м'яса, молока і молочних продуктів, всі ці товари були придбані на колгоспному ринку. Тільки за один рік на ринках 53 міст України було реалізовано: зерна 46 933 тонни, борошна—44 891 тн, круп—13 204 тн, масла тваринного — 3 993 тонни, молока — 48 948 тисяч літрів.

В зв'язку з нестачею цих продуктів у державній і кооперативній торгівлі ціни на ринку були значно вищі державних.

З дальшим розвитком державної і кооперативної торгівлі реалізація продуктів на колгоспному ринку в деякій мірі скорочується, ціни знижуються. Колгоспи і колгоспники у великій кількості здають свою продукцію кооперації на комісійних началах.

Незважаючи на те, що за останні роки скоротився вивіз продуктів на колгоспний ринок, все ж таки він ще має велике значення в забезпеченні трудящих продуктами харчування. Зовсім невірно вважати, що ця форма повністю себе вичерпала. Колгоспний ринок створює здорову конкуренцію з державною і кооперативною торгівлею, сприяючи поліпшенню організації торгівлі.

Комуністична партія і Радянський уряд ставлять своїм завданням найближчим часом різко збільшити виробництво товарів народного споживання, підвищуючи їх якість і знижуючи собівартість.

Центральне місце в плані на 1965 рік займає проблема розширення виробництва і підвищення якості товарів для населення.

РОЗВИТОК І РОЗМІЩЕННЯ ВИНОРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ

О. М. ГУЦУЛЯК

1. Закарпаття — це одна з тих небагатьох областей нашої країни, де географічні, кліматичні і ґрунтові умови сприяють успішному розвитку виноградарсько-виноробського комплексу. Достатня кількість тепла (сума активних температур $2\ 900^{\circ}$ — $3\ 600^{\circ}$) і опадів (600—700 мм), протяжний вегетаційний період (175—255 днів), добра захищеність з півночі від впливу холодних вітрів гірським Карпатським хребтом та висока забезпеченість трудовими ресурсами (на одного працездатного, зайнятого в сільському господарстві, припадає в середньому тільки по 0,7 га ріллі) дозволяють розвивати тут таку високодоходну і трудомістку галузь сільськогосподарського виробництва, як виноградарство. Вирощування цінних технічних сортів винограду (Леанка, Трамінер, Фурмінт та ін.) сприяє створенню тут доброї та міцної сировинної бази для розвитку виноградного виноробства.

2. Закарпаття — порівняно старовинний район виноградарства і виноробства, історія розвитку яких тісно пов'язана з історією самого краю. З давніх часів Закарпаття було заселено слов'янськими племенами, які, в основному, займалися землеробством, в тому числі і виноградарством. В кінці IX століття в Тисо-Дунайську низовину увірвалися кочові племена угорців. Витісняючи племена слов'ян на північ, угорці поступово колонізували низовинні райони Закарпаття. Скоро вони захопили цей край і, насамперед, територію біля Виногорова, розширивши тут виноградники. Дальший розвиток виноградарства і виноробства проходив в південно-західній частині краю, навколо міст Берегово, Мукачево і Ужгород, про що свідчать документи, датовані 1247, 1376, 1384 рр.¹ В наступний період виноградарство на Закарпат-

¹ Ю. Жук, Вина Закарпаття, Ужгород, 1961, стор. 8.

ті поступово розвивається, будуються винні підвали в Середньому і Мужієві, а середнянські вина почали славитися далеко за межами краю. За даними перепису 1720 р. в рік виготовлялося тут до 10 тис. відер.

В другій половині XVIII і на початку XIX ст. на Закарпатті зароджуються капіталістичні відносини, які особливо розвиваються після скасування кріпосного права в 1848 р. В поміщицьких господарствах створюються виноробні підприємства на капіталістичній основі. Центрами виноробного виробництва стають Берегово, Мужієво, Виноградово.

З включенням Закарпаття в 1919 р. до складу буржуазної Чехословаччини цей багатий і прекрасний край перетворюється в колонію американського і західноєвропейського імперіалізму. В цей період Закарпаття спеціалізується на випуску в основному білих столових вин, більше 80% яких вивозилося за межі краю.

3. Тільки воз'єднання цієї споконвічної української території з Українською РСР в червні 1945 р. відкрило широку дорогу для розвитку економіки краю. Поряд з іншими галузями промисловості, швидкими темпами почала розвиватися і виноробна промисловість, яка базується на багатій всезростаючій місцевій сировині. За короткий строк ця промисловість із відсталого перетворилася в крупну високорозвинену галузь народного господарства, значення якої виходить далеко за межі республіки. В даний час Закарпатська область у всеукраїнському територіально-виробничому комплексі виділяється як район розвиненого виноробства і виноградарства. По виробництву виноградного вина Закарпаття стоїть на четвертому місці серед областей УРСР (після Одеської, Кримської і Херсонської). Виноробство стало однією з важливіших галузей промислового виробництва Закарпаття. Разом з лісовою і деревообробною промисловостями воно визначає господарське обличчя області. В загальній вартості промислової продукції області на виноробну галузь припадає 6%, в т. ч. в галузевій структурі харчової промисловості — 19% і займає друге місце після плодопереробки.

4. Географія розміщення виноробних підприємств Закарпаття тісно пов'язана з розміщенням сировинної бази. Оскільки переважна більшість виноградників області зосереджена в передгірській і рівнинній зоні, то і промислові підприємства розміщуються в основному в цій же частині області (Ужгородському, Берегівському, Мукачівському, Виноградівському районах).

5. До 1954 року в області не було окремих підприємств вторинного виноробства, працювали тільки пункти по вторинній обробці виноматеріалів при радгоспах. В 1954 році був організований перший в області завод вторинного виноробства в м. Берегово, а в 1959 році — другий завод в м. Мукачево на базі колишнього лікєро-горілчаного заводу. Крім того, в 1961 році з Ужгородського радгоспу було виділено відділення В. Лази — на його базі організований тут коньячний комбінат, який з 1963 р. почав випускати коньяк три зірки з місцевої сировини. Тепер в області працює 10 крупних спеціалізованих підприємств по первинній обробці винограду (Ужгородський, Середнянський, Мукачівський, Лалівський, Кальницький, Берегівський, Мужівський, Виноградівський, Бобовищанський та ім. Шевченка) і два заводи вторинного виноробства (Мукачівський і Берегівський) та коньячний комбінат. Крім того, вино в області виготовляється і окремими цехами харчкомбінатів, серед яких найбільше виділяються Берегівський, Виноградівський, Мукачівський, Іршавський, Ужгородський харчкомбінати. Питом вага даних підприємств в загальній промисловій переробці винограду невелика — всього 5%.

Крім державних підприємств виноматеріали виготовляються також і в колгоспах області, які дають до 13% всього виготовленого вина в області.

6. Змінилася і спеціалізація виноробства, збільшився асортимент вин. Поряд з марочними столовими винами виготовляють марочні десертні вина, кращі з яких заслужено користуються доброю славою. Найбільшою популярністю користуються марочні столові вина: «Променисте», «Середнянське» та марочні десертні вина: «Троянда Закарпаття» і «Закарпатське». В асортименті вин переважають білі столові вина.

7. В цілому по області за період з 1953 по 1963 р. виробництво виноградного вина виросло майже в 5 разів. Разом з цим значно виросло виробництво вина на душу населення. Якщо в 1953 р. на душу населення виготовлялося по 0,4 дкл вина, то в 1964 р. — в 4 рази більше.

8. В найближчі роки виноробна промисловість одержить ще більший розвиток. Тепер на промислову переробку направляється близько 65% валового збору винограду, в перспективі буде направлятися до 80—85%. В результаті, в 1970 р. планується переробити на вино в 5 раз, а в 1980 р. — майже в 10 раз більше винограду, ніж в даний час.

ВІДКРИТТЯ В. І. ЛЕНІНИМ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

А. П. ЗАГОРУЙКО

Важливим питанням марксизму-ленінізму є питання про політичну форму державної організації робітничого класу, яка б замінила приречену на злам буржуазну машину, яка була б вищою, найбільш досконалою державною формою диктатури пролетаріату і через яку влада пролетаріату якнайкраще поєднувалась з найбільш повним і послідовним завоюванням демократії. Пролетарський державний апарат у своїй основі повинен бути прямо протилежним буржуазному не тільки за змістом, але й за формою. Форма держави, диктатури пролетаріату не є лише тільки зовнішній вираз її змісту і не може бути чимсь випадковим, неістотним для неї. Формуючи зміст, форма закономірно визначається нею і від неї залежить.

Не зв'язуючи себе видумкою форм, не вдаючись до утопії, класики марксизму-ленінізму, узагальнюючи досвід революційного руху, знайшли відповідь на це питання.

Історичний досвід Паризької Комуни дав Марксу і Енгельсу багатий матеріал не тільки для підтвердження висновку про необхідність зламу старої буржуазної державної машини. Він також дав цінний матеріал для конкретної відповіді на питання — чим же замінити розбиту державну машину.

Якщо раніше Маркс і Енгельс обмежувалися висуненням загальної тези про пролетарський характер нової держави, то тепер, виходячи з досвіду Комуни, яка виникла як продукт історичного розвитку, як результат самодіяльності революційних мас Парижа, вони одержали можливість з повною чіткістю і ясністю визначити найбільш істотні ознаки пролетарської держави як держави нового типу, типу диктатури пролетаріату.

Узагальнюючи досвід Паризької Комуні, Маркс у «Громадянській війні у Франції» писав, що всі попередні політичні форми держави були по суті угниваючими. Комуна ж створилася як держава нового пролетарського типу.

Паризька Комуна як державна форма диктатури пролетаріату була відкрита у Франції. Але обмеженість і короткочасність історичного досвіду Паризької Комуні не дали можливості Марксу більш конкретно розробити питання про особливості нової державної форми диктатури пролетаріату, створеної Комуною.

Після смерті К. Маркса Ф. Енгельс, не послаблюючи уваги до питання про державну форму диктатури пролетаріату, з надзвичайною ретельністю, глибоко аналізуючи історичні умови і обстановку, узагальнюючи досвід революційної боротьби робітничого класу, шукав потрібну форму державної організації пролетаріату. Енгельс в «Критиці проекту Ерфуртської програми німецької соціал-демократії» (1891 р.) висунув положення про те, що парламентарна демократична республіка повинна бути специфічною формою для диктатури пролетаріату. Говорячи про демократичну республіку як специфічну форму диктатури пролетаріату, Ф. Енгельс рішуче відкидав буржуазний зміст цієї форми. В листі до П. Лафарга 6 березня 1894 р., за рік до своєї смерті, Енгельс писав: «Республіка у відношенні до пролетаріату відрізняється від монархії тільки тим, що вона є готовою політичною формою для його майбутнього панування... Але республіка, як всяка інша форма правління, визначається за своїм змістом, поки вона є формою буржуазної демократії, вона так само ворожа нам, як і всяка монархія»¹.

В. І. Ленін, аналізуючи досвід Рад робітничих депутатів в першій російській революції 1905 року, побачив в них зародки нової революційної влади, влади народу. В статті «Кілька тез» (1915 р.) він говорить, що головним завданням пролетаріату в буржуазно-демократичній революції буде боротьба за встановлення демократичної республіки, в якій «Ради робітничих депутатів і т. п. установи треба розглядати як органи повстання, як органи революційної влади»².

Цей аналіз історичного досвіду перших російських Рад привів згодом до того, що В. І. Ленін, розвиваючи далі вчення марксизму про державні форми диктатури пролетаріату і узагальнюючи досвід Паризької Комуні і двох російських революцій, в квітні 1917 р. відкрив Радянську владу як най-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, стор. 461.

² В. І. Ленін, твори, т. 21, стор. 355.

більш доцільну державну форму диктатури пролетаріату з Росії.

В своїх знаменитих «Квітневих тезах» В. І. Ленін прямо вказує, що Ради робітничих і солдатських депутатів в Росії є єдиною можливою на той час формою революційного уряду, що «Не парламентарна республіка, — повернення до неї від Р.Р.Д. було б кроком назад, — а республіка Рад робітничих, наймитських і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху»³.

Це геніальне відкриття і обґрунтування В. І. Леніном Республіки Рад як найкращої державної форми диктатури пролетаріату мало величезне всесвітньоісторичне значення. було новим гігантським кроком вперед в теорії і практиці марксизму, відіграло вирішальну роль в соціалістичній революції. Той факт, що соціалістична революція в Росії здійсnilась при наявності Рад — готової політичної форми революційної організації пролетаріату і лєнінського вчення про Ради як державну форму диктатури пролетаріату, — значно полегшило і прискорило як процес зламу старої державної машини і старого економічного базису, так і будівництво нової Радянської соціалістичної держави і нового соціалістичного базису.

В. І. Ленін характеризував цю форму не тільки як найвищу, але й єдину на той час державну форму диктатури пролетаріату: «Республіка Рад, — писав В. І. Ленін, — є не тільки форма вищого типу демократичних установ (в порівнянні із звичайною, буржуазною республікою при Установчих зборах, як вінці її), але і єдиною формою, здатною забезпечити найбільш безболісний перехід до соціалізму... Що республіка Рад є вища форма демократизму, ніж звичайна, буржуазна республіка з Установчими зборами»⁴.

Ради як форма політичної організації пролетаріату і напівпролетарських селянських мас є органами їх союзу, що народилися в ході революційної боротьби в епоху імперіалізму і пролетарських революцій як продукт революційної самодіяльності робітничих мас. В цю нову епоху капіталізму старі форми організації робітничого класу, що виростили в умовах буржуазного парламентаризму, були недостатні для здійснення завдань диктатури пролетаріату.

Сила Рад в порівнянні з старими формами організації полягає в тому, що вони є всеосяжними державними масовими організаціями, які спираються на гущу народних мас, на їх підтримку. Тому політичне керівництво боротьбою мас

³ В. І. Ленін, твори, т. 24, стор. 5.

⁴ В. І. Ленін, твори, том 28, стор. 238—239.

з боку робітничого класу, як гегемона революції, може здійснюватись через Ради якнайкраще й найповніше.

Будучи найбільш масовою і найбільш демократичною організацією, Радянська влада є також найбільш інтернаціональною з усіх державних організацій. Буржуазний парламентаризм, проголошуючи формальну рівність націй, фактично закріплює панування експлуаторських класів великодержавних націй. Радянська влада не тільки зруйнувала всю систему національного гноблення, але й забезпечила фактичну участь трудящих всіх націй в будівництві нового соціалістичного суспільства. Тільки в умовах Радянської влади були вперше в історії вироблені такі державні форми національної федерації, які дали можливість залучити до управління державою трудящих всіх націй і забезпечити їх дружбу і морально-політичну єдність.

Радянський лад створив єдину систему народного представництва зверху донизу, при якій вищі і місцеві органи побудовані на загальній основі, якою є Ради депутатів трудящих. Радянська система кладе кінець поділу влади і в особі виборних представників народу поєднує обидві її функції — законодавчу і виконавчу.

Це велике лєнінське відкриття і обґрунтування, як показав революційний досвід, ніяк не суперечить тому, що в ряді країн диктатура пролетаріату здійснюється через іншу (що впливає з специфічних історичних умов і національних особливостей країн) політичну форму. Глибоке узагальнення питання про відмінності в формах диктатури пролетаріату знайшло в рішеннях ХХ—ХХІІ з'їздів КПРС.

Після другої світової війни в ряді країн Європи і Південно-Східної Азії виникли нові небачені в історії різні форми режиму народної демократії. Цілий ряд країн Африки й Азії в результаті національно-визвольних революцій стали на шлях некапіталістичного розвитку.

Класики марксизму-лєнінізму ніколи не зв'язували себе тільки однією якоюсь певною, взятою раз і назавжди політичною формою диктатури пролетаріату. Їх геніальність полягає в тому, що вони, озброївшись знаннями законів суспільного розвитку, узагальнюючи досвід революційного руху певного періоду, проникали в суть явищ і відкривали знайдені історією форми. Для всіх марксистів головним є

диктатура пролетаріату, яка є основним змістом соціалістичної революції, важливим знаряддям ліквідації класового суспільства і перемоги соціалізму, а форми диктатури можуть бути різні в залежності від історичних умов і особливостей країни. «Всі нації прийдуть до соціалізму, — писав В. І. Ленін, — це неминуче, але всі прийдуть не зовсім однаково, кожна внесе своєрідність в ту чи іншу форму демократії, в ту чи іншу різновидність диктатури пролетаріату»⁵.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 56.

ДО ПИТАННЯ ЗАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ

М. Я. НИЖНИКЕВИЧ

Карпатський край привертав і привертає увагу багатьох археологів, етнографів, істориків. Але найбільше цікавило дослідників питання заселення обох схилів Карпат.

Переважна більшість буржуазних істориків грубо фальсифікувала питання заселення Карпатського краю. Лише незначна їх частина все ж таки твердила, що Карпатський край був заселений ще в доісторичну епоху (угорський історик ХІХ ст. Т. Легоцький, чеські історики В. Хавлопецький, Л. Нідерле та ін.).

Відомий дослідник історії Прикарпаття І. Крип'якевич (1929 р.) на основі археологічних досліджень довів, що Покуття і Гуцульщина вже були заселені в неолітичну епоху і мали початкову культуру. Але найгрунтовніше висвітлив це питання український фольклорист і етнограф Я. Головацький.

В наш час питання заселення Карпатського краю не втрапило свого значення тим більше, що зараз немає жодної праці, в якій би розкривалось питання розселення слов'ян в даній місцевості до приходу угорських племен.

Зараз на основі численних археологічних даних стає ясно, що Карпати були заселені ще в епоху кам'яного віку, в епоху міді, бронзи і заліза. Хоч ще важко сказати, яке саме було це населення.

Я. Головацький твердить, що невідомо, наскільки під час так званого великого переселення народів були зачеплені Карпати. К. Багрянородний, руський літописець Нестор та мадьярський Анонім згадують слов'ян то під назвою Антів, то Венедів, а згодом — Слов'ян. А вже в V ст. згадується плем'я «Хорвати», яке жило на північному боці Карпат.

За свідченням літописця Нестора слов'яни заселяли всю територію аж до Дунаю, де в той час «Словенську же язы-

ку живушу». Згідно з деякими даними болгари підкорили собі слов'ян не лише по Дунаю, але й в районах Карпатського краю. В кінці IX ст. територія південно-західних схилів Карпат аж до центральної частини теперішньої Угорщини, де жили в той час слов'яни і болгари, належала князю Салану. Про це вказується в літописі Нестора від 898 року.

Мадьярський літописець Анонім в багатьох місцях своєї хроніки, зокрема в розділі про прихід і завоювання мадьярськими племенами території Тисо-Дунайської низовини, говорить про боротьбу, яку вели мадьяри з місцевими князями й місцевим слов'янським населенням Закарпаття.

Угорські племена прийшли на територію Закарпаття в 896 році і застали тут корінних слов'янських жителів. Спочатку угри ворогували з ними, але, оселившись тут, вони зазнали впливу від вищих культурою «білих хорватів». Про це свідчить те, що близько 3 500 слів в сучасній угорській мові є чисто слов'янського походження. Наприклад: борона, вила, граблі, п'ятниця, субота, середа і інші.

Переїшовши Карпати, угорські племена поселилися в Дунайській низовині і жили кочовим життям.

Отже, можна сказати, що Підкарпаття, Закарпаття і Східна Словаччина були заселені східнослов'янськими племенами «білими хорватами», які належали до IX ст. до Київської Русі. В «Повести временных лет» вказується, що «білі хорвати» разом з іншими слов'янськими племенами брали участь у поході князя Олега в 907 році на Візантію. В наступний період «білі хорвати» продовжують брати активну участь у політичному житті Київської Русі.

Археологічні, етнографічні і документальні дані доводять, що Карпатський край був стиком східних слов'ян із західними. І, незважаючи на те, що на протязі багатьох століть пануючі класи Угорщини, Польщі і Австро-Угорщини проводили політику денационалізації, слов'янське населення Карпатського краю зберегло свою оригінальну культуру аж до наших днів.

На південно-східній окраїні Підкарпаття і Закарпаття живуть українські горці, які відрізняються своїм племінним типом, домашньою обстановкою, одягом і мовою. Це — гуцули.

Сусідами гуцулів із заходу є бойки. Вони оселяються в погір'ях Стрийського і Самбірського районів Прикарпаття і в підгір'ях Мукачівського і Хустського районів Закарпаття.

В гірській місцевості Низького Бескиду, від ріки Сяну до Попродської долини, живуть лемки.

Із сказаного можна зробити висновок, що гірське населення Карпатського краю — гуцули, бойки, лемки — вихідці з єдиної спільної сім'ї східних слов'ян. Але внаслідок довговікової відірваності від своїх східних братів у них відчутна племінна різниця. Та, незважаючи на певну відмінність у мові, вони є складовою частиною українського народу, який вийшов з єдиної колиски східних слов'ян — Київської Русі.

**2. СЕКЦІЯ
МОВОЗНАВСТВА
І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА**

**КОМУНІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ —
ПОПУЛЯРИЗАТОР РОСІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ
РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПІСЕНЬ У 20—30-х РОКАХ ХХ СТ.**

О. Ю. МЕЛЬНИК

Вся історія Закарпаття насичена напруженою героїчною боротьбою проти чужоземних загарбників, які віками намагалися поневолити український народ. Ця боротьба відображена в уснопоетичній та пісенній творчості закарпатських трудящих, які не визнавали влади окупантів і не припиняли боротьби за визволення з-під національного і соціального гніту, за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі.

Величезну роль у боротьбі за народну культуру і мистецтво на Закарпатті відіграла у 20—30 рр. комуністична організація Закарпаття. На сторінках комуністичної преси — «Карпатська правда», «Працююча молодь», «Голос життя» та «Календар карпатської правди» — друкувались кращі зразки української і російської класичної та радянської літератури, вміщувались революційні пісні та вірші місцевих авторів. Полум'яні вірші Т. Шевченка допомагали закарпатським трудящим у віковій боротьбі з ворогами, викривали злодіяння загарбників, несли у народ правду.

Поширення на Закарпатті революційних пісень пояснюється великою виховною роботою, яку проводили серед трудящих комуністи. Значна частина пісень поширювалась усно, а також входила в репертуар прогресивних хорів і виконувалась під час мітингів та демонстрацій.

У Закарпатському державному обласному архіві зберігається пісенник, знайдений жандармерією у селі Олешник Іршавського району, в якому вміщено ряд революційних пісень, що набули тут великої популярності, а саме: «Інтернаціонал», «Варшав'янка», «Сміло у ногу рушайте», «Вічний революціонер», «Шалійте, шалійте, скажені кати», «Ми ковалі», «Туди, де сонце сходить» та багато інших. Поруч з цими піснями щоденно звучали «Реве та стогне Дніпр ши-

рокий», «Над залитою кров'ю землею», «Замучений тяжко в неволі», «Ви жертвою пали», (під назвою «Жалібний марш»), «Засвістали козаченьки», пісні про славу Москву і могутню Волгу.

З гнівом і ненавистю говорять трудящі Закарпаття про винуватців свого гіркого життя, вони розуміють, що свободу можна завоювати тільки у жорстокій боротьбі. Рішучі заклики до скинення ярма і впевненість у перемозі великої справи, віра у свободу — ось що є основною ідеєю революційних пісень, які часто складались самими закарпатцями і виконувались на відомі мелодії революційної або народної пісні. У газеті «Карпатська правда» було надруковано текст пісні, яку співали на мелодію «По долинам и по взгорьям»:

Доки будеш, милий брате,
Тої волі ждати?
Пора тобі, милий брате,
Тюрму руйнувати!

Руйнуй тюрму, рви кайдани,
Нехай панство мліє,
Нехай тоді добре знає,
Що робітник вміє.

Пісня «Сміло у ногу рушайте» мала такі слова:

Сміло, товариші, разом
Станьмо в стрілецьких рядах!
Нашим найвищим наказом
Є влади Радянської стя!

Довго в кайданах ми гнулись,
Довго нас голод вбивав.
Лютії злидні минулись,
Час воскресіння настав.

«Бити, бити нас хотіли» — співали закарпатці на мелодію російської народної пісні «Из-за острова на стрежень», що поширювалась під назвою «Волга, Волга».

Ш и р о к о

Би-ти, би-ти нас хо-ті-ли, би-ти на-ма-га-ли - ся, та ми

га-кож не си-ді-ли то-го до-жи-да-ли - ся, та ми, ся

Особливістю революційних пісень було те, що вони не тільки зображали важке політичне та економічне становище, але й зіграли велику роль у визвольному русі, об'єднуючи, організовуючи народні маси на боротьбу проти капіталістів.

Сповнений впевненістю у перемозі великої справи був у 20—30 рр. гімн закарпатських юнаків-комсомольців на мелодію «Інтернаціоналу»:

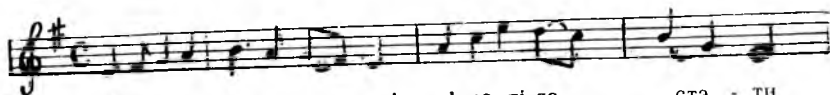
Ми — молоді весняні квіти,
Ми — діти молота й серпа.
Ми тільки починаєм жити,
Але вже жде нас боротьба.

І хоч малі ще наші сили,
Та кожна хвиля їх кріпить.
І наші сили все міцніють,
І прибувають кожну мить.

Ми — червоні квіти
Діти Жовтня й весни,
Інтернаціоналу (2 рази)
Правдиві сини.

Молоде покоління — комсомольці, не шкодуючи свого життя, готові були замінити своїх батьків і переможно пронести червоний прапор. Ще одна пісня комсомольців на мелодію української народної пісні «Зібралися всі бурлаки».

По м і р но

По-спі-шай-те ком-со-моль-ці всі до ді-ла ста - ти

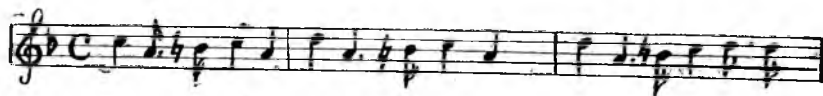

Всі до пра-ці, гей, ско-рі-ше во-лю бу - ду - ва - ти.

Наше серце юнацьке
Лихо не злякає,
Бо між нами, юнаками,
Братерство вітає.

Злидні і нужда були постійним супутником селян-бідняків Закарпаття, які страждали, не маючи одягу і хліба. Вони бачили, що винуватцем їх важкого життя були багатії. Пісня «Годі терпіти, годі стогнати» пронеслась як вітер по всьому краю з закликком скинути панство, що вело розгульне життя на кошти трудящих.

Маршово

Го-ді тер-пі-ти, го-ді стог-на-ти, го-ді па-нам до-год-

жа-ти. Го-ді кур-куль-ські по-ля ши-ро-кі

на-шо-ю груд-дю о-ра-ти.

Великою популярністю на Закарпатті у 30-х роках користувалася антирелігійна пісня, що виконувалася на мелодію «Інтернаціоналу» і входила у репертуар революційних пісень комуністичної організації Закарпаття. У ній піп і куркуль виступають як зрадники народу, що кують кайдани для тих, хто бореться за свободу:

Наш піп не спить і не дримає,
Кайдани він для нас кує,
І з куркулем про щось гадає,
Та у ночі, мов тіль, снує.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ

О. Ю. МЕЛЬНИК

Корінне українське населення Закарпаття протягом багатьох століть створило свою самобутню культуру, виробило чимало цікавих народних звичаїв, створило багато історичних пісень та інших жанрів народної творчості. Специфіка краю, приналежність його до різних держав не могла не відбитися на закарпатському фольклорі. В ньому відчутні впливи словацького, угорського, румунського музичного фольклору. Проте незважаючи на ці впливи, історичні пісні Закарпаття найбільше спростовують вигадані положення деяких буржуазних дослідників, які намагалися доводити, що ніби закарпатцям найближчою є пісня мадьярська. Так, наприклад, в 1942 р., в той час, коли закарпатські українці терпіли гніт фашистської Угорщини, на сторінках журналу «Зоря» була опублікована стаття П. Милославського «Руська народна пісня» (Путі історичного розвитку), в якій він всупереч історичній правді робить необґрунтований і помилковий висновок, що ніби «Зачинаючи от татарського напада, угорська народна пісня все откликвалася на ту героїчну боротьбу, котру провадила Угорщина за свою незалежність»¹. Подібні думки висловлювали й інші дослідники, які намагалися всупереч історичній правді ігнорувати спільність закарпатського історичного пісенного фольклору з українським, російським і білоруським. І це тоді, коли в літературі було чимало цікавих наукових розвідок, присвячених питанню етнічної, культурної і фольклорної єдності закарпатців із братами на Сході. Першим, хто глибоко вивчив спільну мову, етнічну й уснопоетичну цілість Закарпаття із східними братами, був І. Я. Франко. Ще в 1896 р. група галицьких культурних діячів, очолювана Ів. Франком, в журналі «Житте і слово»

¹ Милославський П., Руська народна пісня (Путі історичного розвитку). Журн. «Зоря», ч. 1—2, Ужгород, 1942, стор. 60.

опублікувала «Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття» під заголовком «І ми в Європі». В цьому протесті сказано: «В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500 000 Русинів. І походженням і традицією історичною та літературною і з погляду на тип етнографічний та на *усну словесність** вони частина того українсько-руського народу, що заселює східну часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить около 25 млн. душ»².

Цей висновок, зроблений в кінці минулого століття, був не одиноким протестом проти мадяризації закарпатських українців. Серед закарпатців визрівало розуміння, що

«...свої то за горами — не чужі.

Русь єдина, думка одна у всіх в душі...»

Саме про етнічну, фольклорну і літературну єдність думав О. Духнович, коли писав цей вірш. Адже він сам збирав історичні пісні, надсилав їх відомому галицькому фольклористу Я. Головацькому, а той публікував їх в своїх працях як зразок українського фольклору Закарпаття.

Пізніше, а саме в 20—30 роках нашого століття, вийшло декілька праць, присвячених питанню фольклорної єдності закарпатців з братами на сході. Серед них найбільш цінними для нас є статті: Ф. Повхана «Історія у народних піснях», К. Заклинського «Відблиски давнини», І. Панькевича «Новонайдені старинні світські пісні в підкарпатському пісеннику Й. Сабова» та ін. Всі вони в тій чи іншій мірі висвітлюють походження історичних пісень Закарпаття. В першій з них колишній вчитель в закарпатських селах Прислопі Міжгірського району, Гайдоші Ужгородського району відобразив історію свого рідного краю так, як висвітлював її народ — справжній творець історії. Він наводить небезітересну пісню «Ой летіли гуси з Руси», яка відображає татаро-монгольське нашествя 1236—1242 рр.

Ой летіли гуси з Руси
Та понад дубраву,
Видзьобали пшениченьку,
Лишили полову.
А що мені по полові,
Коли нема ядерця,
А що мені по старому,
Як не є молодця³.

² «І ми в Європі» («Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття»), Журн. «Життє і слово», кн. 1, Львів, 1896, стор. 2.

³ Повхан Ф., Історія у народних піснях, Журн. «Подкарпатська Русь», ч. 7—8, Ужгород, 1930, стор. 156.

* Курсив наш.

В особі гусей народ образно змалював татарських завойовників, які як гуси нищили Русь.

В історичних піснях йдеться і про зв'язки Галицько-Волинського князівства з територією сучасної Угорщини. В одній з них, записаних в с. Калнику Мукачівського району, співається:

Казалам ти Іваночку,
Глядай собі фраїрочку,*
А я собі побратима
Аж по межі Дебрецина⁴.

Пізніше, а саме коли галицькі і закарпатські землі пошматовано між угорськими і польськими феодалами, народ відобразив це як утрату свобідних воріт:

Скажи мені, сивий коню,
Де суть літа, де той час?
Де суть часи слави світа
І свобідні ворота?⁵

Як бачимо, закарпатці в чотирьох рядках характеризують цілу епоху, коли між Закарпаттям і Галицько-Волинським князівством існували свобідні ворота, тобто населення Південно-Західної Русі мало тісні зв'язки з Угорщиною.

Ще в 20-х роках ХХ ст. відомий дослідник закарпатського пісенного фольклору І. Панькевич, аналізуючи колядки і щедрівки про турецького царя в рецензії на працю К. Заклинського «Народні оповідання про давнину», робить такий висновок: «в нашій народі живе руська історична традиція, якої до тепер не визнавали». І далі, роз'яснюючи в чому полягає ця фольклорна єдність з народною творчістю Росії і України, названий дослідник пише, що «ся історична традиція проявляється в піснях як за Бондарівну, яку співає ціла Підкарпатська Русь, в козацьких піснях, які замандрували до нас за допомогою пісенників... Словом, це новий доказ про культурну єдність нашого народу із Русинами за Карпатами»⁶.

До цього висновку зараз, в наш час, коли радянські дослідники закарпатського пісенного фольклору зібрали величезний матеріал, значну частину якого опублікували, можна

⁴ Повхан Ф., вказана праця, стор. 161.

⁵ Там же

⁶ Панькевич І., Народні оповідання про давнину (Історія Підкарпатської Русі в переказах), рецензія, Журн. «Подкарпатська Русь», ч. 6, Ужгород, 1925, стор. 103.

* Фраїрочка — дівчинонька

додати, що, починаючи з періоду Давньоруської держави — Київської Русі аж до наших днів, уснопоетична творчість Закарпаття завжди відгукувалась на події, які торкалися як історії краю, так історії східних братів, до яких закарпатці весь час тяжіли, аж поки, нарешті, 29 червня 1945 р. не возз'єдналися в єдиній Українській Радянській державі.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

І. В. КОСТЕЦЬКИЙ

1. Естетичний кодекс Лесі Українки базується на філософських поглядах, які розвивалися в органічному зв'язку з її революційно-демократичними і політичними поглядами на суспільство й природу. Не абстраговане мудрування, не софістична безплідність становить зміст справжньої філософії. Поетеса вбачала основне завдання філософії в її служінні боротьбі за соціальне, національне і духовне визволення трудящих мас народу.

2. Продовжуючи і розвиваючи славні традиції видатних представників філософської думки в Росії та на Україні (М. Г. Чернишевський, Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко) в нових історичних умовах, Л. Українка близько підійшла до марксизму, засвоїла ряд основних положень діалектичного матеріалізму. Природу вона розглядає в безупинному русі, не мертву, а рухому, різноманітність явищ у ній як різні форми активної субстанції — матерії.

3. Володіючи широким прогресивним світоглядом, Леся Українка мужньо бореться і викриває пліснявість та антинародність декадентства, буржуазного лібералізму, реакційного народництва, які позбавляли мистецтво соціальної значимості, намагалися український літературний процес пустити манівцями хуторянщини, сепаративної ізоляції від широких шляхів світової літератури і, в першу чергу, від великої російської літератури.

4. В численній спадщині Лесі Українки значне місце займають високопоетичні переклади чужомовних творів, критичні огляди письменників зарубіжних літератур, творче використання образів, сюжетів з античної міфології, середньовічних легенд, всесвітньої історії. Ще з молодих літ, коли поетеса належала до гуртка «Плеяда», вона ставила своїм завданням популяризацію на Україні видатних творів світо-

вої літератури. Будучи добре обізнаною з світовою історією, досконало володіючи слов'янськими, англійською, німецькою, французькою, італійською, грецькою та латинською мовами, вона перекладає твори Гейне, Гюго, Міцкевича, Конопницької, ранні поезії Ади Негрі, фрагменти з «Божественної комедії» Данте, «Одісеї», «Макбета» Шекспіра, італійські народні пісні, індійські поезії. Цей вибір творів обумовлений прогресивним світоглядом поетеси, її поглядами на літературу.

5. Видатним інтерпретатором зарубіжних літератур проявила себе Леся Українка. Про це свідчать її думки про літературу, висловлені в листах, поетичних творах і найбільше — у спеціальних статтях: «Два напрямлення в новейшей итальянской литературе» (1900), «Новые перспективы и старые тени» (1900), «Заметки о новейшей польской литературе», «Новейшая общественная драма» (1901) і ін. Всупереч буржуазно-пропагандистському твердженню, що, мовляв, Леся Українка уходом в світову літературу боронилася від впливів «великоруської» літератури, є той факт, що ці статті публікувалися в російському прогресивному журналі «Жизнь», в якому друкувалися праці В. І. Леніна, тут постійним співробітником був О. М. Горький. Письменниця високо цінила велику російську літературу, раділа її досягненням.

6. Інтерес Лесі Українки до світових, «загальнолюдських» сюжетів та образів обумовили прогресивні прагнення. Полемізуючи з С. Єфремовим та його однодумцями, які, виходячи з націоналістичних позицій, обстоювали в українській літературі «побутовий реалізм», етнографічні описи українського села, ідеалізуючи його минуле і сучасне, поетеса, разом з І. Франком, по-своєму розуміє народність літератури. Вона наполягає на тому, що письменник нового типу повинен жити і творити в світі загальнолюдських ідей, образів, і саме широка обізнаність в світовій літературі допоможе йому глибше пізнати свою вітчизняну дійсність. Захищаючи О. Кобилянську від закидів реакційної критики за «Німеччину», Л. Українка каже, що широка обізнаність з світовою літературою і культурою «не згубила, а врятувала Кобилянську... показала їй ширший європейський світ, навчила ідей, навчила стилю... а, розвивши її розум, тим виховала для свідомої і розумної служби рідному краю».

7. Розглядаючи окремих письменників та напрями в зарубіжній літературі, поетеса дає їм оцінку з прогресивних позицій свого часу. Вона показує, як народницька белетристика перетворилася в явище «безконечно буржуазне», як

реакційні народницькі польські письменники затушовують класовий антагонізм між працею і капіталом, викриває ворожу суть, антинародність, антигуманність декадансу («Заметки о новейшей польской литературе»). В статті «Новейшая общественная драма» Леся Українка дає огляд новітніх драматичних творів зарубіжної літератури, в яких мова йде про боротьбу робітників проти капіталістів, прославляє, стверджує цю боротьбу і різко засуджує різних примирителів, які намагаються паралізувати цю боротьбу. Пригадати хоча б критику образу Жана Руля з драми Мірбо «Нікчемні пастирі». Письменниця показує велику перевагу моралі передової частини російського суспільства над гнилою мораллю буржуазної Європи, благородство російської передової інтелігенції, боротьбу її за розв'язання жіночого питання, доводячи, що питання жіночої емансипації в Росії знаходиться на більш життєвій реальній основі, а не абстраговане від суспільно-політичної боротьби, в плані абстрактного моралізаторства, як це було в Західній Європі («Новые перспективы и старые тени»). Літературно-критичні статті Л. Українки, трактуючи явища в зарубіжній літературі, стверджували прогресивне і викривали та заперечували реакційне.

8. Не відірваність від українського життя, не «втеча від гіркої дійсності», не «гордий індивідуалізм» обумовили інтерес Л. Українки до образів і сюжетів світової історії та літератури, як це намагалися довести буржуазно-націоналістичні критики (С. Єфремов, І. Стешенко, А. Ніковський), і не використання цих образів та сюжетів як «рупорів сучасних ідей», як це трактувалося з вульгарно-соціологічних позицій (А. Музичка, В. Василенко), були причиною введення поетесою цих образів та сюжетів в свою творчість. Леся Українку цікавили героїчні образи, мужня вдача, драматична ситуація, воля до дії. Хто не вдавався з великих письменників до образу Прометея? В цьому образі шукали відповіді на хвилюючі проблеми свого часу і Вольтер, і Гете, і Байрон, і Шеллі.

В різних інтерпретаціях оживає образ Прометея у Есхіла («Прометей прикутий»), Овідія («Метаморфози»), Вольтера («Пандора»), Гете («Прометей»), Байрона («Прометей»), але Прометей трактувався у цих письменників як героїчна особистість, бунтар проти оточення, тільки у Шевченка вперше виразно бачимо, що Прометей — це символ нескореного народу. У Лесі Українки Прометей — не окрема особа, а народ, що бореться за свою свободу. Трудовий народ — нащадок Прометея, він мусить стати хоробрим і

незламним у боротьбі за свою свободу. Прометей у поетеси — невичерпне джерело сили, натхнення, віри в свої сили, яке життєдайною енергією сповнює Іфігенію, Ніобею, Неофітараба, Кассандру і інших. Героїчні образи знаходить Л. Українка в слов'янському епосі («Віла-посестра»), в римській історії (Спартак), в шотландській історії (Роберт Брюс) і т. ін.

9. Своєрідно трактує поетеса образ Юди в драматичній поемі «На полі крові». Коли Л. Андреев, В. Винниченко, С. Черкасенко і подібні їм намагалися реабілітувати зраду, то Л. Українка таврує зраду, розкриває підлу психологію зрадника, переосмислює образ біблійного Юди і робить його стійкою, могутньою зброєю в боротьбі з ренегатами, зрадниками, яких появилось чимало в Росії і на Україні в роки реакції після революції 1905—1907 рр.

10. Біблійні легенди про Єремію, Самсона, Давида та Саула в творчому переосмисленні поетеси б'ють пульсом сучасності. Те ж ми бачимо і в драмі «Камінний господар» — творчій переробці легенди про Дон-Жуана, яка понад триста років приваблювала таких митців слова, як Тірсо де Моліну, Мольєра, Пушкіна і інших. Ідею цього твору сама поетеса визначила в листі до А. Кримського: «Ідея її — перемога Камінного, консервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон-Жуаном. «лицарем волі» (Леся Українка, твори, т. V, стор. 619).

11. Сладщина великої української поетеси набула широкого розповсюдження за межами нашої Батьківщини. Уже на початку ХХ століття появились переклади творів та критичні статті про неї (в перекладах Ружени Есенської, Зд. Бромана, Фр. Тихого в чеських періодичних виданнях, німецькою мовою у віденській періодиці в перекладах О. Кобилянської, Анни Вуцькі, англійською мовою у лондонському виданні 1916 року).

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ В НОВЕЛАХ В. СТЕФАНИКА

В. Ф. СУХАНОВА

Твори В. Стефаніка мають своєрідну будову: становлять собою «діалогізовані» монологи чи діалоги з невеликою кількістю авторських слів—ремарок. В діалозі значно ширше, ніж в монологічних творах, вживається жива усна мова, для якої характерним є наявність неповних і односкладних речень.

Герої новел В. Стефаніка в переважній більшості селяни, що мають спільні інтереси, турботи, тому розуміють один одного з півслова. При такому обміні думками немає потреби оформляти їх за законами книжної мови: це зробило б окремі репліки незграбними, позбавило б їх жвавості, легкого перебігу, що є типовим для усно-розмовного діалога. Крім того, наявність великої кількості неповних речень в діалогах пояснюється ще можливістю доповнювати сказане жестами, мімікою, інтонацією.

Найпоширенішим видом неповних речень є контекстуальні. Вони виступають і як самостійні прості речення, тематичною і контекстовою базою для яких служать сусідні повні речення, і можуть входити до складного речення, але, як вказує П. Дудик, компоненти складносурядних речень можна вважати простими лише з деякою умовністю, бо вони не служать виразом закінченого висловлення¹.

У багатьох новелах В. Стефаніка («Камінний хрест», «Стратився», «Мамин синок», «Святий вечір» і ін.) слова автора являють собою ряд неповних речень, з'єднаних воєдино одним відсутнім підметом. В них коментується пряма мова героя та поведінка його під час висловлення окремих реплік. Авторська мова становить собою немов одне речення з однорідними присудками, розчленоване мовою героя на

¹ П. С. Дудик. Неповні речення в сучасній українській мові. В кн. «Дослідження з синтаксису укр. мови». К. 1958, ст. 156.

довгий ряд окремих речень. Це цементує великі частини твору в єдине ціле. Звертає на себе увагу і своєрідність розміщення членів речення в таких синтаксичних конструкціях. Всі неповні речення починаються присудками, що вимагає логічного наголошення їх, підкреслює їх змістову значимість. Інколи події в новелах розгортаються в двох чи більше тематичних площинах, об'єднаних ремарками, які становлять собою речення з відсутніми підметами. Напр., в новелі «Святий вечір» в першому ряді речень відсутній підмет «мати», в другому — «син». Ці ремарки чергуються між собою до часу усунення з новели одної дійової особи. Саме така будова авторських ремарок, що становлять собою короткі неповні речення або лише слово, що є повторенням дієслова-присудка, і надає певної своєрідності мові новел В. Стефаника. Об'єднання окремих речень у великі синтаксичні масиви, що становлять собою певну смислову і композиційну єдність, дає можливість письменникові фіксувати увагу читача саме на тих подіях, які є в даних синтаксичних єдностях.

Досить численними в новелах В. Стефаника є випадки, коли між неповними реченнями з пропущеними підметами знаходяться повні речення. Інколи речення з наявними підметами ніби рамкою окреслюють цілий ряд неповних речень. І знову всі ці речення становлять певну синтаксичну цілісність, обумовлену одною темою висловлення.

Якщо присудок відноситься до двох чи більше пропущених підметів у різних реченнях, то така будова речень робить виклад більш лаконічним. Напр., «Мури подавалися один одному, світла сходилися всі до купи і грали барвою як дуга. Замкнули мужика, аби його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував» («Стратився»). Обидва підмети характеризує присудок в реченнях з пропущеним складеним підметом: «Коло довгого стола сидів Іван та й Проць. Котили по столі завзяті слова і схилившись слухали, що стіл говорить. Нарікали та й пили» («В корчмі»).

Значно поширенішими є випадки пропущення підмета, що становить одну назву, але в неповному реченні сприймається в іншому відмінку: «З нашими людьми нап'юси, з ними пустю. Най знають, як із села-м виходив» («Синя книжечка»).

Зустрічаються випадки і з відсутністю різних підметів у суміжних реченнях: «Дохторь, бачу, відививси на бабу та й каже, а ти відки знаєш. Ой, каже баба, відки знаю, то знаю.

але дайте міні таку риципку на послідній лік. Як зачыла, як зачыла, та й дав і до сегодни ходит» («Катруся»).

Значно частіше відсутність присудка засвідчуємо в сурядних реченнях, що входять до складу складносурядних: «Я собі нивку купив одну, ба й другу, я собі коровки, овечки» («Майстер»), «Аби-с мала порьидний чобіт на носі, бо то бог знає, ци я вперед умру, ци ти» («Ангел»). Для розмовної мови властиві безприсудкові порівняльні підрядні конструкції. Вони у великій мірі наявні в новелах Стефаніка: «О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі» («В корчмі»); «Та й махаєш головою, як конина на сонце, та й пускаєш нитки слини, як павук, такі тоненькі — лиш шо не захаркотиш у церькві» («Побожна»). Спостерігаються випадки пропуску і частини присудка як іменного, так і дієслівного: «Ой, небого, небого, тато мемо бідити без тебе... Ой, будем та будем...» («Катруся»); «Дьікую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню» («Камінний хрест»).

Значно рідше зустрічаються пропуски додатків і інших другорядних членів речення. Як правило, відсутність присудка супроводжується відсутністю додатка:

- Кого б'ють?
- Богачів.
- А хто б'є?
- Весіле («Суд»).

Велика кількість неповних речень надають мові новел В. Стефаніка виразності, експресивності, лаконічності.

ДО ІСТОРІЇ СЛОВА «ПРАВО» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В. Т. ПОЛЕК

Серед неологізмів давньоукраїнської мови др. пол. XIV ст. знаходимо іменник **право**. Дослідник лексичного складу Литовського Статуту 1588 р. М. М. Закар'ян пише: «В деяких випадках значення юридичного терміну в мові західноруських пам'яток може відрізнятись від значення його в староруських пам'ятках (напр., слово «право» вживалося в староруських пам'ятках у значенні «справді», в західноруських — означає «закон»)». Мовознавець відзначає семантичну різницю названого слова, але не підкреслює, що у першому випадку — це прислівник, а в другому — іменник.

Простежимо історію слова право. У всіх відомих нам етимологічних словниках слов'янських мов — А. Преображенського, В. Махека, Й. Голуба та Ф. Копечного, а також О. Брюкнера — іменник право етимологічно виводиться від давньоруського прикметника правъ, право, права та прислівника право. Так, польський вчений О. Брюкнер вказує, що вже в старослов'янській мові дієслово править означало «судити» від право — «суд». Згодом, продовжує дослідник, в західноруських мовах воно перейшло в «говорити» і вживалось у 3-й особі для наведення чужої мови (польське *rgawi—rgu*; пор. чеське *rgu*). Але наведені О. Х. Востоковим і І. І. Срезневським приклади вживання їх у старослов'янській та давньоруській мовах не підтверджують такої думки — воно виступало із змістом «вірно, правильно, справедливо», причому у згаданих мовах іменник право не фіксується. Ще один важливий момент для вияснення етимології цього слова. У російську мову ця лексема проникає у XVII ст. через посередництво польської мови. В. Виноградов вважає її польською калькою німецького слова *das Recht*. Думка зовсім вірна, хоч не пояснюється причини калькування і неправильно показується джерело, тобто польська мова. У польській мові

слово право появляється лише у др. пол. XV ст., тобто значно пізніше від появи іменника право у давньоукраїнській мові. У болгарській мові він вперше рееструвався у др. пол. XIX ст. Таким чином, спочатку іменник право вживався у мові тих народів, для яких були спільні певні юридичні інститути, а саме — т. зв. магдебурзьке право.

На українській мовній території поява магдебурзького права відноситься до XIII ст., коли галицько-волинські князі надали його деяким західноукраїнським містам. Згодом нові юридичні норми поширюються по всій Україні і стають характерними для міської юриспруденції. Його норми збереглися з деякими змінами й модифікаціями у наддніпрянських містах до 30-х років XIX ст., коли їх замінено загальноросійськими законами, а в містах Галичини — до 1939 р. Давньоукраїнські юристи й писарі по-своєму осмислювали характерні терміни чужих законів й асоціювали їх з вітчизняними. Німецький іменник *das Recht* вони передавали давньоукраїнським відповідником право, що був семантично близький до прислівника «право» — «правдиво, правильно, справедливо» (пор. німецьке *recht*). Так можна пояснити виникнення іменника право з термінологічним значенням.

У першій фіксації слова право — «тыж люди даль есмь со всемъ правомъ» — воно виступає, за тлумаченням І. І. Срезневського, у значенні «свобода, дія, влада». Верховний сеньйор, віддаючи у користування земельні володіння «со всемъ правомъ», переносив на свого феодала частину своїх прерогатив. На основі присвоєних йому «прав» — влади розпоряджатися у наданих йому володіннях, феодал управляв ними, виконуючи на місцях деякі функції верховної влади. З ростом могутності шляхти вона присвоює собі частину влади, і вже від свого імені, «своїм правом», вирішує всі справи («Семень Яришковичь... по животе своемъ... правом своим записал» — XV ст.). Пізніше слово право втрачає своє термінологічне значення — «юридична влада» і зживається із змістом — «можливість діяти будь-яким способом» і зустрічається у всіх стилях давньоукраїнської та сучасної літературної мови («оставляю полное право имъ, внукамъ моимъ, отискать движимое имъніе» — XVIII ст.; «Маша. Та жінка з іншого берега, яка не має права на нашого бригадира»).

В силу історичних умов різні класи, окремі групи людей користувалися власними законами. Тому часто у документах XIV—XVIII ст. зустрічається така формула: «в каждого суду и права под зарукою», тобто, що дана справа буде правосильною перед кожним судом і законом. З уніфікацією за-

конів слово право втратило юридичне значення, пристосувалося до нових потреб думки й збереглося у сучасній літературній мові з семантикою — «причина, підстава» («Я справді не маю права бути нетерплячою...» — Леся Українка).

Уступаючи феодалові частину своєї влади, верховний сеньйор віддавав йому і право (владу) судити підданих. І дійсно, під словом право часто розуміли «суд», що виразно відбито в давньоукраїнських пам'ятках («Право нашло міні ся побожити самотретему»), а також — в усній народній творчості («до права треба мати два мішки грошей») і у творах західноукраїнських письменників ХІХ — поч. ХХ ст. («Право розсудить, чи-сьте на вольность заслужили, держачи в неволи князя» — І. Франко).

В давньоукраїнській мові зафіксовано дієслово правуватися у значенні «судитися» («если ся о имене правует до права»), що збереглося у західноукраїнському діалекті («А люде кажуть, що о ту нивку правуються два брати з того села» — Т. Бордуляк).

Вже у др. пол. ХІV ст. в діловій лексиці засвідчено використання лексеми право на позначення абстрактного поняття — «закон», «встановлені державною владою норми і правила поведінки, які регулюють відносини між людьми у суспільстві, а також звичаї, що охороняються державною владою» («водлугь обычая и права... имают быти казнены и сужены»). Цікаву інтерпретацію саме такого значення слова дано у вступі до Литовського Статуту 1588 р.

У ХІХ — поч. ХХ ст. на західноукраїнських землях можливе ще одно значення слова право — «юридичний факультет» («Бувши на третім році прав у Львові» — І. Франко).

У сучасній українській літературній мові право виступає у таких випадках: 1) «система законів» («право являє собою сукупність правил поведінки»); 2) «Закон» (рідко); 3) «дана законами держави свобода, можливість здійснювати що-небудь» (право на працю); 4) «причина, основа, підстава для будь-якої дії» («Україну. здавна і по праву називають республікою металу»).

Е. ЗОЛЯ І СПРАВА ДРЕЙФУСА В УКРАЇНСЬКІЙ КРИТИЦІ

До 125-річчя з дня народження Е. Золя
(1840—1965)

В. Г. МАТВІШИН

Процес Дрейфуса, який тривав з 1894 по 1899 рр., увійшов в історію європейської судової практики кінця ХІХ ст., як один з найбільш ганебних, брудних процесів. Невід'ємно пов'язане з цією справою ім'я видатного французького письменника-реаліста Е. Золя, який своїм мужнім, сміливим «Я звинувачую» виступив на захист несправедливо заарештованого Дрейфуса і викликав захоплення всіх передових людей світу.

Н. К. Крупська згадувала, що коли вона поїхала на заслання до В. І. Леніна, у нього в альбомі серед карточок різних політичних в'язнів була карточка Е. Золя, і коли вона запитала Володимира Ілліча, чому у нього карточка Золя, Ленін відповів: «Він же в справі Дрейфуса вів боротьбу, а до того ж у нього дуже цікаві романи»¹.

Високо оцінили виступ Золя російські письменники Л. Толстой, А. Чехов і інші.

Пильно слідкували за цим процесом українські прогресивні громадсько-політичні діячі.

М. Коцюбинський, надсилаючи дружині з Житомира газету «Волянь», звертав увагу на статті про переслідування французькою реакцією Е. Золя. «Новинку про осуд Золя вже певно прочитала... Та мені здається, що цим діло не скінчилося, і у Франції будуть великі розрухи...»².

В 1898 р. Золя надрукував перші розділи «Парижа», останнього роману своєї антирелігійної трилогії «Трое міст»,

¹ Н. Крупская, Педагогические сочинения в десяти томах, из-во АПН, М., 1960, т. 8, стр. 638.

² М. Коцюбинський, твори в шести томах, вид-во АН УРСР, К., 1961, т. V, стор. 247, лист від 25 лютого 1898 р.

написаної з приводу справи Дрейфуса. Прочитавши їх у французькому оригіналі, Франко поспішив сказати про Золя галицькій громадськості в своїй статті «Перші розділи «Парижа» Е. Золя. Голос Золя у справі Дрейфуса»³.

«Два перші розділи, котрі я читав доси, — пише І. Франко, — показують нам великого майстра, писателя і енергичного мислителя». Франко розповідає читачам про хід справи Дрейфуса і говорить із захопленням про яскраву постать Золя, мужнього і темпераментного громадського діяча, який підняв свій голос на захист справедливості. Франко зазначає, що листи Золя до президента Франції — правдиві взірці могутого, гарячого красномовства, продиктовані гарячою любов'ю до справедливості і свободи. «Своїм сміливим виступом в справі Дрейфуса, — пише І. Франко, — ... Золя набрав багато клопоту французькому урядові та рівночасно здобув собі симпатію і подив не тільки всіх найліпших людей у Франції, але всіх приятелів свободи і справедливості в цивілізованім світі».

До виступу Золя Франко повертається в статті «Еміль Золя, його життя і писання» (1898 р.), де зупиняється на громадській діяльності Золя, підкреслюючи єдність Золя-художника та громадського діяча. Франко писав, що соціологічна спрямованість творів Золя, їх гнівний викривальний пафос не могли не привести його на шлях політичної боротьби.

Ці ж думки зустрічаємо і в статті «Еміль Золя» прогресивного буковинського критика Льва Турбацького, надрукованій в газеті «Буковина» (№ 14, 1898). «Як у своїх повістях шукає він (Золя — М. В.) правди і лише правди і хоче знайти корінь і суть всіх суспільних прояв, так і в житті Золя все був борцем за правду..., та його любов до правди завела його на лаву підсудних».

Український критик справедливо зауважував, що в руках тих дванадцяти суддів, які судили Золя, лежала не судьба одного Золя. «О нім вже виробив собі поняття цілий світ, — продовжує автор, — але в їх руках лежить слава народу французького, що послідними часами захиталася сильно».

Найкраще виразили своє ставлення до Золя українські прогресивні письменники в телеграмі, яку вони надіслали дружині Золя з приводу трагічної смерті великого французького письменника. Копія цього цікавого документа, писана рукою М. Павлика, зберігається в його фонді в Львівському історичному архіві. Ось текст цієї телеграми: «Вічна честь пам'яті найліпшого француза й чоловіка, поборника

³ Літературно-науковий вісник, 1898, т. I, стор. 131—133.

світла й правди в літературі й житті, відродителя французького народу, невсипущого робітника, титана пера, добродійного впливу котрого зазнала й література нашого поневоленого українського — руського народу. Жалуємо несказанно, що сліпа, безсердечна доля взяла його Вам і всьому світові перед часом. Пером йому земля — і нехай живе «Правда»⁴.

Телеграму підписали Франко, Гнатюк, Кобринська, Кобилянська, Павлик, Стефаник, Яцків та інші.

Творчість Золя і сьогодні дорога людям доброї волі, які борються за мир і дружбу народів, за прогресивні ідеали. Його ім'я — символ мужності і енергії, дороге як ім'я людини, що бачила далеко вперед. За словами М. Тореза, Золя «викрив мракобісся, брехливість і расову ненависть попередників фашизму».

Відзначимо також, що в одному з останніх номерів журналу «Кає натураліст» (видають його друзі Е. Золя) повідомляється, що під час останньої війни з французьких державних архівів зникли всі документи до справи Дрейфуса. Правдоподібно, в знищенні матеріалів цієї фальшивки були зацікавлені люди з правлячої верхівки Франції і Німеччини.

Цей факт ще раз свідчить про те, що сміливий голос Золя не даремно привернув до себе симпатії всього прогресивного людства.

⁴ Див. ж. «Зміна», 1958, № 8, стор. 11, а також «Вільна Україна» від 6 липня 1959 р.

ДРАЙЗЕР НА ПУТИ К КОММУНИЗМУ

(Публицистика Т. Драйзера 1930—1940-х гг. К вопросу об эволюции в мировоззрении и творчестве писателя)

Г. П. МАЗЕЦКИЙ

1. Летом 1945 г., за несколько месяцев до смерти, Т. Драйзер, величайший американский писатель XX века, вступил в Компартию США, заявив в письме на имя У. Фостера, что он рассматривает этот свой шаг как логическое завершение всей своей жизни, что в коммунистическую партию его привели «убеждения, к которым он давно пришел и которые с годами еще более усилились и укрепились».

Вопреки истине, многие буржуазные литераторы, искажая и извращая творчество великого американского писателя, оспаривают коммунистические убеждения Драйзера и рассматривают его вступление в компартию как явление неожиданное и случайное.

2. Тщательное исследование творческого пути Т. Драйзера убеждает нас в том, что коммунистические убеждения во взглядах этого писателя возникают и все более развиваются и укрепляются, начиная с 1920-х гг., то есть после Великой Октябрьской социалистической революции и особенно после посещения Драйзером Советского Союза в 1927 году.

3. Изменения во взглядах и творчестве Т. Драйзера, связанные с возникновением у писателя коммунистических убеждений, выразились в его романах, рассказах и публицистике, но (и это естественно) непосредственно, наглядно и наиболее убедительно эти изменения выразились в публицистике и в рассказе «Эрнита», написанном под впечатлением поездки в Советский Союз.

4. Под впечатлением поездки в СССР, кроме «Эрниты», была написана книга «Драйзер смотрит на Россию» (1928). Основной ее мотив — уничтожение классовых противоречий

в стране, строящей социализм. «Где все богачи? Их нет», — пишет Драйзер о Советской стране. «А где бедняки с лихорадочно горящими глазами? Их тоже нет. Вы можете пройти по улицам любого города СССР... и не увидеть даже намека на ту разницу между классами и условиями жизни людей, которая с детства преследует нас в Америке».

5. После поездки в СССР Драйзер часто выступает в печати компартии США, активно включается в борьбу американских рабочих, защищает их деятелей. Социализм, строящийся в СССР, теперь становится главным ориентиром, высшей целью развивающегося общества в представлениях писателя. А средства достижения этой цели — классовая борьба рабочих. В письме в «Джон Рид клуб» (1930) Драйзер призывает «действовать и идти навстречу новым дням», так как «все может и должно измениться в корне! События уже у дверей!»

В связи с предстоящими президентскими выборами Драйзер заявляет в письме, что он будет голосовать только за кандидатов компартии, ибо «это единственная партия, — пишет он, — которая борется против капитализма»¹. В статье «Почему я считаю, что «Дейли Уоркер» должна существовать» (август, 1931) Драйзер пишет: «Сотни тысяч людей приходят в настоящее время к убеждению, что нельзя проводить никаких реформ в Америке, пока она находится в руках этих нескольких тысяч богатых людей, что никакие реформы невозможны без коренных перемен в самой системе».

«Дейли Уоркер» — единственная в Америке... газета, стоящая на точке зрения коренного революционного изменения всей экономической системы и уничтожения частной собственности. Только таким способом можно будет восстановить экономическое равновесие в Америке и установить власть, которая будет заботиться о благосостоянии широких масс»².

Ярким доказательством коренных изменений во взглядах Драйзера являются также статьи «Миф об индивидуальности» (в ж. «Эмерикен Меркюри» за март 1934 г.), «Благодарю Маркса и красную Россию» (к 20-летию Октября), «Я вижу зарю на Востоке. Цивилизация не погибнет. Она лишь будет развиваться в новой форме» (1939, ответ на панический вопрос журнала «Коммон сенс», погибнет ли цивилизация в Америке и Европе в связи с надвигающейся миро-

¹ См. ж. «Литература мировой революции», 1931, № 10, стр. 100.

² Т. Драйзер, Собр. соч. в 12 тт., т. XI, стр. 510—512.

бой войной), выступление на международной конференции писателей в Париже в 1938 г. и многие другие публицистические произведения 1930—1940-х гг.

6. Именно в эти годы Т. Драйзер ведет постоянную борьбу за создание в Америке такой литературы, которая бы помогла народу понять закономерность коренных социалистических преобразований. Этим задачам и вообще борьбе за развитие реализма в американской литературе посвящены специальные статьи «Великий американский роман», «Два Марка Твена», «Обращение к художнику», «О писателях и литературе» и другие.

7. Важнейшими вехами на творческом пути Т. Драйзера являются его книги «Трагическая Америка» (1931) и «Америку стоит спасти» (1941).

В книге «Трагическая Америка» Т. Драйзер делает глубокий анализ экономической, политической и культурной жизни капиталистической Америки, на фактах и цифрах доказывает антиобщественный характер и дряхлость капиталистического строя и неизбежность и закономерность коренных социалистических преобразований. «Сейчас каждый американец не может не замечать приближения крупного столкновения противоположных классов и их постоянного противоречия»; «Я утверждаю, что без коренного изменения в нашем управлении права, нужды и желания трудящихся никогда не будут удовлетворены» и т. д. — вот выводы писателя в книге.

8. В 1930-е годы Т. Драйзер становится активнейшим борцом против фашизма и милитаризма. Обличению фашизма как империалистической реакции и посвящена книга «Америку стоит спасти». В ней писатель, приводя яркие факты, доказывает, что в развязывании второй мировой войны повинны империалисты всех стран и, прежде всего, США, Англии и Франции, ибо они «... выковали и вложили кинжал в руки Гитлеру». Вторую мировую войну Драйзер рассматривает как проявление глубокого кризиса капиталистического мира. Единственный выход из него — коренные социалистические преобразования. И писатель верит, что свободолюбивый американский народ поймет это, что за этот здоровый, трезво мыслящий народ нужно бороться во имя спасения трагической Америки (такой смысл и название книги).

9. В коммунистах Т. Драйзер видел ту силу, которая только и смогла обеспечить победу над фашизмом во второй мировой войне и спасти мир от смертельной угрозы. Это еще больше утвердило писателя в его коммунистических убеж-

дениях. Письмо Т. Драйзера о вступлении в коммунистическую партию явилось и завершающим актом всего творческого пути писателя, и его обращением к американскому народу и человечеству следовать по пути, прокладываемому коммунистами. Прогрессивные американцы воспринимают это обращение как завещание величайшего американского писателя нашего века. Вот это и раздражает реакционеров, тщетно пытающихся как-то извратить творческий путь писателя, четко и ясно определенный в последних словах его письма: «Вера в величие и достоинство человека было ведущим принципом всей моей жизни и работы. Логика всей моей жизни и работы привела меня поэтому к просьбе принять меня в коммунистическую партию».

ВОЄННА ЛЕКСИКА В «ЕНЕЇДІ» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Г. С. СМІРНОВА

1. В «Енеїді» І. П. Котляревського велике місце відведено зображенню воєнно-побутових мотивів, що охоплюють майже половину поеми.

У змалюванні війни між латинцями та троянцями відбито знання Котляревським воєнного побуту, воєнних порядків і величезної кількості воєнної номенклатури. В поемі знайшли своє відображення і погляди Котляревського на війну. Письменник розумів її жорстокість, «безбожність і безчоловіччя» («Енеїда»), але він не був бездумним пацифістом. Обов'язок захисту батьківщини від втручання зовнішніх ворогів Котляревський вважав священним.

2. Для зображення воєнних подій, воєнних порядків Котляревський використав велику кількість воєнної лексики. Воєнна лексика «Енеїди» виразно розпадається на кілька тематичних груп. Основні з них такі:

- 1) Загальні назви воєнних дій, явищ, операцій.
- 2) Воєнно-побутові назви.
- 3) Назви військових одиниць.
- 4) Назви чинів і спеціальностей воєнної служби.
- 5) Назви зброї, боєприпасів і ін.

Воєнний словник «Енеїди» нараховує близько 250 слів.

3. При огляді та аналізі воєнного словника «Енеїди» виявляються такі особливості його:

а) Частину воєнної лексики становлять російські за походженням слова, які і на сьогоднішній день становлять лексичні норми російської мови, наприклад: схватка (сучка), окружити (оточити), захищати (захищати), должностний (посадовий), отряд (загін), принадлежность (належність), пушка (гармата) і ін.

Наявність російських воєнних назв в «Енеїді» можна пояснити тим, що в українській мові кінця XVIII і початку XIX ст., тобто в час написання «Енеїди», були відсутні воєн-

ні терміни на означення нових порядків в армії, яка з 1783 року, після скасування козацьких полків, була реорганізована на зразок російської армії.

Сам Котляревський був знавцем російської військової служби з її термінологією через тривале перебування на військовій службі (12 років) і, природно, при необхідності черпав воєнну лексику з живої воєнної дійсності.

б) Другою особливістю воєнної лексики в «Енеїді» є те, що вона стосується різних історичних епох і різних середовищ. Найбільше воєнних назв відноситься до козацького війська часів гетьманщини. Це назви військ, чинів, спеціальностей та зброї, наприклад: сотня, ватага, лава, урядник, сотник, осаул, бунчуковий, генеральний обозний, значковий і т. ін.

Поряд з цією лексикою Котляревський використовує назви воєнних чинів, спеціальностей та зброї царської армії як старих, так і пізніших часів, наприклад: капітан, сержант, провіантмейстер, корпус, отряд, пікінер та інші.

Завдяки використанню цієї лексики Котляревський малює картини сучасних йому воєнних порядків, побуту, часто дуже тонко іронізує над деякими його рисами.

в) Невелика кількість воєнної лексики стосується дуже віддаленої епохи, переважно старих часів та середньовіччя, наприклад: дружина, панцир, щит, доспіхи, келеп, лук, стріли і деякі інші.

Паралельне використання воєнної лексики різних епох і середовищ не розмежоване в «Енеїді» ні змістом, ні тематикою. Воно обумовлюється особливістю жанру бурлескно-трагедійної поеми та творчим методом Котляревського. Відображаючи воєнні події між латинцями та троянцями, письменник сміливо переключає увагу на відтворення сучасних або минулих воєнних подій і дає яскраві картини воєнного побуту, у створенні яких головну роль відіграє відповідна воєнна лексика.

4. Третьою особливістю воєнної лексики в «Енеїді» є ясна синонімічність деяких тематичних гнізд. Синонімічні ряди утворюють слова війна, бій, воїн, військо, ворог і ін. Аналіз синонімічних рядів воєнної лексики дає можливість встановити, що переважна більшість синонімів підпорядкована семантико-стилістичним і ідейно-сюжетним завданням поеми. Рідше синоніми використовуються для урізноманітнення словника «Енеїди» та з технічних вимог віршованої мови. Обидва моменти відносяться до позитивних сторін творчої манери І. П. Котляревського.

5. Воєнна лексика в «Енеїді» служить тим першоелементом, без якого неможливе змалювання воєнних дій, картин,

порядків, побуту, звичаїв. Досконале знання Котляревським багатогранного воєнного життя, а також воєнної номенклатури при великому його мистецькому таланті дало можливість досягти високої художності, реалістичної точності, конкретності, живості змальованих картин.

Окремі прийоми використання воєнної лексики забезпечують гумористичне спрямування деяких подій, фактів, змальованих в «Енеїді», що є не останньою вимогою до жанру героїко-комічної поеми.

НОВЕ ТРАКТУВАННЯ ОБРАЗУ ІНТЕЛІГЕНТА В ПОВІСТІ «БЛИЗНЕЦЬ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА

В. М. ГОРОДІВСЬКИЙ

У прозових творах Т. Г. Шевченка проблема інтелігенції посідає визначне місце. Але не всі художні образи інтелігентів, змальованих Т. Шевченком, з належною глибиною розкриті. Традиційно образ учителя Степана Мартиновича Левицького (повість «Близнець») вважається позитивним. Проте при докладному аналізі сюжету твору, прийомів змальовання образу та авторських характеристик персонажа Левицького ми переконуємося, що образ інтелігента Степана Мартиновича є негативним.

У повісті розповідається, що Никифір Федорович попросив свого знайомого з Переяслава аптекаря Гарта знайти вчителя для навчання дітей-близнят Саватія і Зосима. Карл Осипович знайшов семінариста для домашнього навчання дітей. Перша згадка про Левицького негативна, автор на фоні грози (алегорична картина) малює непривабливими фарбами портрет семінариста:

«Гроза быстро близилась и, наконец, как раз на покровы, часу в 9-м утра, разразилась громом Карла Осиповича беды и явлением самого Карла Осиповича, а за ним — о ужас! — и явлением чего-то длинного, в затрапезном халате и старой и короткой фризовой шинели (вероятно, шитой на вырост). Это был не кто другой, как сам светоч или, проще, учитель, вырытый Карлом Осиповичем из грязных семинарских аудиторий».
(Т. Г. Шевченко, Твори, т. 2, 1949, стор. 316)¹.

Вигук «о ужас!», вжите в іронічному значенні слово «свечеч» замість слова вчитель яскраво виражають негативне ставлення автора до персонажа і до церковних семінарій,

¹ Наступні цитати подаються за цим виданням.

які калічили духовно і фізично молодь, що чітко підкреслено епітетом «**грязных семинарских аудиторий**».

Внутрішня потворність інтелігента Левицького майстерно розкривається через негативний опис його портретних рис:

«... безобразно длинная и тощая фигура, с такими же неуклюжими костлявыми руками, лицо опойкового цвета с огромнейшим носом, выдавшимся вперед длинным, заостренным подбородком и немалыми висячими ушами и, вдобавок, с распухшей нижней губой, так что очертаний рта нельзя было определить; очертание глаз тоже определить трудно, потому что они были заплывшими от сновидений. **Внутренние достоинства Степана Мартиновича были в совершенной гармонии с наружными** (підкреслення наше — В. Г.). Так, наприклад, спросив його однажды профессор на экзамене: — А ты, Степа, скажи, что помнишь, я и тем буду доволен. — И Степа, подумавши немало, сказал: — Я помню, как был пожар за Трубежом, да еще потом в Андрушах. — Ну, хорошо, Степа, с тебя и этого достаточно» (стор. 316). Не важко побачити, що портрет Левицького намальовано під впливом М. Гоголя і подібний окремими рисами до портрета Плюшкіна.

Обмеженість інтелектуального розвитку інтелігента Степана Мартиновича автор розкриває сатирично:

«Мало-помалу в нем начали (кроме букваря) обнаруживаться и другие познания. Оказалось, что он четыре правила арифметики знает как свои пять пальцев, только бессознательно; русскую грамматику знает не хуже самого профессора, только бесприложительно, да для хорошего учителя это и лишнее», — іронізує Т. Шевченко. В інших ситуаціях, змальованих у творі, Левицький показаний негативним: розмовляючи з І. П. Котляревським про влаштування у Полтаві на навчання Саватія і Зосима, він дає хабаря гривеника, якого, безумовно, не взяли, цим показав себе як «добрий оригінал» з смішною обмеженістю. Під час зустрічі з архирейським співаком Степан Мартинович виявив свою безвольність і велику здатність «держать» горілку. Діяльність його на полі освіти була випадковою і тимчасовою, він закриває школу, щоб «иметь больше времени для наблюдения за пасаками и вообще по хозяйству на хуторе...» (стор. 384).

Інтелігент Левицький не розуміє життя, він неспроможний розв'язати питання, чому Саватій і Зосим, які в дитинстві виховувались в однакових умовах, мали різні характери і долю. Відповісти на це питання — це значить виступити

з критикою самодержавства і кріпосницької дійсності. Левицький пішов іншим шляхом. Він шукає відповідь на це питання не в умовах тодішньої дійсності, а в релігійних книгах античного світу (Єфрем Сірін та ін.).

Безумовно, в релігійних писаннях відповіді на таке питання не могло бути, тому Степан Мартинович «остался при своем убеждении, что такие чудеса совершаются токмо единою всемогущею волею божею, и что он не подозревает даже ниже малейшего влияния человека на человека», вирішивши після прочитання Київського Патерика, «из которого он почерпнул прекрасные, назидательные идеи», «по гроб свой раздражать святому, прекрасному, юному отроку праведного Бориса» (стор. 388).

Ретроградність світогляду інтелігента Левицького єдно також з характеристики його листування:

«Письма его, — пише Т. Шевченко, — разумеется, не сверкали ни ослепительной молнией ума и воображения, ни ученостью, ни новым взглядом на вещи, ни новыми идеями...» (стор. 383).

На той час новими ідеями були ідеї російських революціонерів-демократів: заклик до знищення самодержавства і кріпосницької системи. Вчитель Левицький не цікавиться і не проймається передовими ідеями, його більше вабить церковна посада і тихе хуторянське життя з пасікою, яке обстоював буржуазний націоналіст П. Куліш. Отже, в образі вчителя Степана Мартиновича автор гостро критикує носіїв консерватизму та пасивності, прихильників міщансько-хуторянського життя, обмеженість ліберальної інтелігенції. У Левицького були окремі позитивні риси характеру: допомагає своїм бідним батькам, людяно поставився до п'яної наймички Марини, цікавиться музикою. В інших суспільних умовах з нього могла вийти людина корисна для суспільства.

Але в умовах самодержавства у церковних семінаріях виховували молодь в дусі покори, вірності цареві та церкві. Така молодь не могла стати на захист інтересів трудового народу. Учитель Степан Мартинович не цікавився інтересами народу, не виступав на захист бідних, намагався знайти щастя серед хуторянського життя. Тому вся діяльність учителя Левицького змальована Т. Шевченком як негативна. Необхідно викладачам української літератури при читанні лекцій з творчості Т. Шевченка для студентів вузу трактувати образ Левицького як негативний, що відповідатиме змісту повісті «Близнецы».

ПОЛЬСЬКИЙ РОМАНТИЗМ ТА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

П. Г. НІСОНСЬКИЙ

1. Романтизм — один з найважливіших етапів у розвитку культури людства. Сміло виступаючи проти застарілих форм класицизму, романтики значно розширили тематичні обрії мистецтва взагалі, і особливо літератури, зробили літературу багато в чому ближчою до життя, до народу. Творчість кращих письменників-романтиків відзначається глибоким розкриттям людських переживань, увагою до конкретних художніх деталей, вмілим вибором цих деталей. Як визначає П. К. Волинський, провідними началами романтизму у слов'янських літературах стали в силу певних своєрідних умов саме начала народності і самобутності.

2. Після падіння старої Польської держави, яка припинила існування внаслідок зрадницької антинаціональної політики панівної шляхетсько-клерикальної верхівки, польський народ, переживши порівнюючи короткотривалий період розпачу і розгубленості, підносить прапор боротьби за соціальне і національне визволення. Всесвітньоісторичне значення цієї боротьби з найбільшою повнотою й чіткістю визначено В. І. Леніним: «Поки народні маси Росії і більшості слов'янських країн спали ще непробудним сном, поки в цих країнах **не було** самостійних, масових, демократичних рухів, **шляхетський** визвольний рух у Польщі набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але й всеєвропейської»¹.

В зв'язку з визвольною боротьбою польського народу величезного значення набуває і прогресивна польська література першої половини ХІХ століття. У творчості польських прогресивних поетів-романтиків національно-визвольний

¹ В. І. Ленін. Твори, том. ХХ, стор. 398.

рух знайшов найбільш повне ідейне та художнє вираження. Саме це й зробило їхню творчість наймогутнішою вершиною в загальному розвитку польської поезії.

3. 1827 рік — важлива віха в розвитку романтизму як літературного напрямку на Україні. Майже одночасно з'являються відома збірка «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» та балади П. Гулака-Артемовського «Твардовський» і «Рибалка». Якщо М. Максимович у передмові до своєї збірки проголосив теоретичні основи нового літературного напрямку (єднання літератури і фольклору, всемірне збагачення поетичних жанрів і розширення тематики на шляхах до народності), то П. Гулак-Артемовський у своїх баладах дав перші вдалі зразки практичного застосування цих основ.

Балада П. Гулака-Артемовського «Твардовський» є переспівом або, краще сказати, переробкою відомої балади А. Міцкевича «Пані Твардовська». Українського поета зацікавив саме цей твір А. Міцкевича, насичений в більшій мірі, ніж інші вірші тогочасних польських романтиків, реалістично-побутовими деталями, та й загальним тоном близький до народно-гумористичної поезії. Ці риси балади А. Міцкевича було ще більше акцентовано в переробці П. Гулака-Артемовського. Як бачимо, прогресивному українському романтизму вже на зорі його виникнення був абсолютно чужим потяг до містики, демонології, властивий деяким польським романтикам. Разом з тим, українські поети вміло використовували все те нове, справді цінне, близьке до життя, що вніс романтизм у літературу.

4. 1827—1837 роки — перше десятиріччя розвитку романтизму в українській літературі. Незважаючи на несприятливі історичні умови (посилення реакції після поразки декабристів), українська література набуває все більшої популярності як одна з оригінальних слов'янських літератур. Це було, зокрема, значною заслугою українських поетів-романтиків. Українські романтики поділяли думку, піднесену прогресивними російськими та польськими письменниками, про спорідненість романтизму з усною народною поезією. Польські поети так званої «української школи», особливо Б. Залеський, досить часто, хоч і не завжди вдало, використовували український фольклор. Творче використання українських народнопоетичних мотивів можна знайти і в корифеїв польського романтизму А. Міцкевича («Чати») та Ю. Словацького («Дума українська», «Пісня козацької дівчини» та інші поезії). Разом з тим чи не під прямим впливом А. Міцкевича дехто з раннях українських романтиків звертався до такої

суто літературної форми, як сонет (О. Шпигоцький, А. Метлинський, І. Головацький та інші).

5. В кінці 30-х років в українській літературі все чіткіше визначаються течії прогресивного та реакційного романтизму. Українські прогресивні романтики разом з російськими та польськими вважають літературу головною сферою служіння батьківщині в тогочасних умовах. Звідси всемірне підкреслення образу поета-пророка в творах Пушкіна та Лермонтова, Міцкевича та Словацького. Підкреслює значення поета і поезії й натхненник «Руської трійці» М. Шашкевич (пісня «...буде літати і буде співати, і о руській славі скрізь світу казати»), і О. Шпигоцький (думка про те, що «малоросійський геній» нині має козакувати «на полях солодкого співу»).

М. Шашкевич, як відомо, перекладав уривок знаменитої поеми С. Гоцинського «Канівський замок» (у Шашкевича та Вагилевича були й оригінальні вірші, написані польською мовою). Для прогресивних українських романтиків мотив «козацької слави», як історична тема у творчості А. Міцкевича, С. Гоцинського, Ю. Словацького, — це передусім засіб будити народ на боротьбу проти соціального та національного гноблення. В той же час для реакційних романтиків типу А. Метлинського історична тема — засіб втечі від життя, від його вимог та інтересів.

6. А втім, до появи Т. Г. Шевченка ніхто з українських поетів не зміг органічно поєднати поняття «козацька слава» та «козацька воля», сповнивши їх новим, виразно революційним, антикріпосницьким змістом. Лише в творчості Т. Г. Шевченка знаходять своє вираження найглибші почуття і прагнення українських народних мас. Лише Т. Г. Шевченко, творчо використовуючи багатющу скарбницю українського фольклору, будучи вихованим на найвищих досягненнях тогочасної романтичної поезії, на творах Пушкіна і Міцкевича, вивів українську літературу на міжнародну арену, зробивши її літературою справді світового значення. І саме в поезії Т. Г. Шевченка можна помітити наступний крок у розвитку української літератури — крок від романтизму до реалізму.

РАССКАЗЫ О ПРИРОДЕ В АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ПОВЕСТЯХ К. Г. ПАУСТОВСКОГО

И. П. БОРОДИН

1. Самобытный, новаторский характер творчества писателя проявляется во многом. Ярчайшие приметы его художественного стиля наблюдаются в характере образной системы, в манере повествования, в композиции. Значительный интерес представляет и проблема жанра в творчестве Паустовского в целом и в его «Повести о жизни» — в частности.

2. О Паустовском-новеллисте, о его умении вплетать в сюжетную ткань своих повестей множество законченных рассказов в свое время высказывалось немало разноречивых суждений. Можно, например, назвать статью Г. Колесниковой «На грани между повестью и очерком». Анализируя повесть «Кара-Бугаз», она высказывает мысль, что писатель «не нашел грани между описательным очерком и повестью»¹. Об этой же повести Н. М. Павлов высказывает прямо противоположное суждение: «...книга производит впечатление очень стройного и цельного художественного создания»². Н. Прянишников, касаясь сочетания глав — рассказов в произведении «Судьба Шарля Лонсевиля»³, признает искусство Паустовского в умении соединять отдельные эпизоды, наброски, эскизы в единое художественное целое.

3. Рассмотрев ряд других высказываний и разночтений в определении жанровой специфики раннего творчества К. Паустовского, автор статьи приходит к заключению, что эта разноречивость не является случайной. Здесь, очевидно, сле-

¹ Г. Колесникова, «На грани между повестью и очерком», журнал «Октябрь», М., 1933 г., № 6, стр. 224.

² Н. П. Павлов, «К. Паустовский, раннее творчество», «Ученые записки» Калининского пединститута, т. XV, вып. 1, 1947 г., факультет языка и литературы, стр. 133.

³ См. Н. Прянишников, «Судьба Шарля Лонсевиля», журнал «Красная новь», ГИХЛ, М., 1933 г., № 12, стр. 16.

дует усматривать свидетельство в пользу того, что и в области жанра художник идет своим путем, создавая книги, которые не укладываются в рамки традиционных жанровых форм.

Наиболее ярко эта новаторская линия выражается в том, что Паустовский — прозаик лирического направления, в своих крупных произведениях продолжает выступать прежде всего и главным образом тонким мастером новеллы.

4. В дальнейшем основное внимание уделяется наблюдениям над циклом автобиографических книг. Подробно рассматриваются важнейшие жанровые группы новелл, среди них выделяются новеллы пейзажного характера. Детальному исследованию именно этой жанровой группы и посвящается большая часть настоящего сообщения.

5. Прежде всего отмечается, что трудно выделить автора, который, говоря о Паустовском, не коснулся бы великолепных картин природы, составляющих неотъемлемую часть многих его произведений. Называются имена А. Роскина, Ачкасовой, Ложечко и др. В статье оспариваются утверждения ряда рецензентов 30—40 годов, которые видят в пейзажных описаниях и изображениях Паустовского стремление уйти от злободневных вопросов жизни, пейзажами заслонить человека.

6. На основании детального анализа зрелых произведений разных лет, в том числе и «Повести о жизни», делается первый вывод: самым существенным, самым привлекательным у Паустовского-пейзажиста и рассказчика является всепроникающая поэтическая мысль о нерасторжимой, органической связи природы и человека. Человек и природа, природа для человека, природа как источник прекрасного, радостного, светлого — вот основной лейтмотив его пейзажных рассказов.

7. Рассматривая ряд типичных пейзажных изображений, исследователь стремится показать далее, что картины природы в рассказах Паустовского отличаются не только своей удивительной живостью, яркостью и богатством красок, на что указывалось неоднократно многими рецензентами. Им присуща еще особая внутренняя озаренность. Это, в частности, выражается в том, что с его пейзажами всегда соседствуют скрытые в глубине и проникающие насквозь всю картину поэтические мысли и глубокие раздумья о людях, об их труде и жизни, о земле, на которой они живут.

8. В этой связи полезно назвать один из весьма примечательных примеров. Среди многочисленных рассказов К. Г. Паустовского, написанных в разные годы, есть небольшая пейзажная зарисовка — «Приточная трава»

Лирический герой однажды на прогулке собрал букет неизвестных синих цветов. На полевой дороге ему встретились девушки. Встретили, увидели в руках скромные, неброские цветы и сами буквально засветились радостными улыбками:

— Спасибо Вам!

— За что?

— За то, что Вы нам встретились с этими цветами⁴.

В селе встретила старушка с козой и радостно запричитала: «Ой, милоч! И до чего же чудесно, что ты мне встретился на пути...»⁵. И только позднее раскрылась загадка: оказывается, здесь у народа бытует давнее поверье, будто этот цветок девушкам приносит счастливую любовь, а пожилым людям — спокойную старость.

9. Конечно же этот рассказ не столько о цветах, сколько о людях. И рассказано о том и другом с такой свежестью, с такой неповторимой проникновенностью, как об этом мог рассказать только Паустовский. И еще. Такой рассказ мог быть написан только о родной природе и родной стране. Он весь словно бы освещен тихим светом чудесной народной легенды. И за изображенной картиной-встречей как бы просвечивается в глубине другая картина: в ней беззвучно поется песня — рассказ о прошлом, об истоках народной поэзии, о духовном богатстве и душевной красоте людей, ее создававших.

10. Эта поразительная объемность, глубинность содержания пейзажей Паустовского, их нерасторжимая связь с трудовой и духовной жизнью народа характерны и для большинства рассказов особой жанровой группы, выделяемой нами в автобиографических книгах. Названные жанровые и поэтические черты прослеживаются в главах-новеллах «Зона тишины» (повесть «Начало неведомого века»), «Россия в снегах» («Беспокойная юность») и др.

11. Так, скажем, новелла «Россия в снегах», на первый взгляд, посвящается исключительно изображению безбрежного зимнего пейзажа (периода империалистической войны). Но за печальной картиной заснеженной равнины возникает в звуках, в красках, в поэтических раздумьях эпическое полотно народной, многострадальной России в годы войны.

12. В результате наблюдений делаются выводы:

а) исследователи творчества Паустовского в большей степени отмечали живую, скульптурную изобразительность его

⁴ К. Паустовский, т. V, стр. 384.

⁵ Там же, стр. 386.

пейзажей. А это, между тем, хотя и важная, но не главная черта его новелл о природе.

б) К. Паустовский отличается редкой способностью по-своему одухотворять мир природы, насыщая его человеческими чувствами, проникая до мельчайших деталей народным содержанием. Это своеобразные «говорящие пейзажи».

в) Природа у Паустовского — это прежде всего русская природа. Русская не только по внешним своим признакам, а главным образом — по своей глубинной сущности.

г) Поэтому следует считать, что жанровое, идейно-художественное своеобразие пейзажных эскизов писателя выражается в особой лирической окраске, жизненной емкости, в многослойности содержания. Под внешним рисунком, каким бы значительным он ни казался, еще читается в подспудной глубине рассказ без слов, вылитый из души человека, беззаветно влюбленного в родную землю, чувствующего свою кровную связь с народом.

д) В сущности каждый такой рассказ — это новое поэтическое открытие не только в природе, но и радостное, светлое открытие хорошего, высокого в человеке труда, новая лирическая песня в его честь.

е) Все эти приметы пейзажных рассказов К. Паустовского во многом роднят их с рассказами других жанровых групп и в этом смысле дают основание считать, что и здесь Паустовский, прозаик тонкого лирического письма, выступает создателем рассказа особой жанровой разновидности — лирической новеллы.

СЛОВО, ЗОВУЩЕЕ К ПОБЕДЕ

(Поэзия Д. Бедного в борьбе с фашистской агрессией)

Н. А. ВОЙТКО

Мы отразим врагов. Я верю в свой народ
Несокрушимою тысячелетней верой.

Д. БЕДНЫЙ.

1. «Лозунг победы — ведущая поэтическая тема в творчестве Демьяна Бедного» (Н. Тихонов).

В годы Великой Отечественной войны Д. Бедный написал более 200 стихотворений, выпустил четыре книги: «Наша сила» (1942), «Несокрушимая уверенность» (1943), «Слава», «Салют» (1945). Боевая поэзия Д. Бедного 1941—1945 гг. разоблачала реакционное политическое мировоззрение фашизма, его звериный лик, агрессивность, произвол, террор, политику ограбления завоеванных стран Европы. Поэт с огромной сатирической силой обличал вожаков фашизма и молодчиков из гитлеровской грабьармии, показал разбойничий, волчий характер их морали: «своих детей беречь, чужих — изничтожать разбоем».

Во всем величии Д. Бедный показал героический мужественный советский народ, самоотверженно ведущий справедливую войну против жестоких захватчиков. Поэзия Д. Бедного — поэтическая летопись побед наших войск над врагами¹.

2. Десятки сатирических произведений Д. Бедный посвятил важнейшей теме того времени — обличению фашистской расовой теории, теории разбоя. Поэт обвинял фашизм в неисчислимых преступлениях против человечества, в неописуе-

¹ Первым выступлением Д. Бедного в печати после трехлетнего перерыва было стихотворение «Партизаны, вперед!» (отрывок из повести «Степан Завгородний»), «Правда», 13 июля 1941 года.

мых зверствах («Наше слово», 1942; «Любая кара им мала!», 1942; «Фашистские «искусствоведы», 1942; «1942»; «Русские девушки», 1942 и др.).

Д. Бедный показал аморализм, духовную нищету, человеконенавистничество фашистского воинства, бандитизм, грабеж, мародерство («Драй петук», 1941; «Ряженный бандит», 1941; «Фашистский «красавчик», 1941; «Подарки с «остфронта», 1941; «По гостю — встреча», 1941; «Свирепость бешеного пса», 1943; «Фашистские «ангелочки», 1944; «Змеиная природа», 1944; «Крысы тонущего корабля», 1944 и др.).

Армия захватчиков показана поэтом и в период ее наступления 1941—1942 гг., и в период поражений 1943—1945 гг.

3. Боевые подвиги фронта, партизанская борьба, трудовой героизм тыла нашли яркое отражение в поэзии Д. Бедного 1941—1945 гг. Поэт запечатлел образцы величия духа, героические подвиги советских людей во имя социалистической Родины («Великий образец», 1941; «Ленинграду», 1941; «Счастливые», 1941; «Русская женщина», 1942 и др.).

Поэт воспел самоотверженность, храбрость, героизм, высокое понимание долга, преданность идеям коммунизма, жгучую ненависть к врагу в стихотворениях, посвященных битве на Волге («Легенды сложатся о нем», 26. XI. 1942 г.; «Мечь», 1943; «Пред миром засверкал», 1943; «Грозное предвестие», 1943; «Народное мужество», 1943), битве на Курской дуге («Кинжал», 1943; «По гостю — встреча», 1943; «Над Харьковом взвилось родное наше знамя!», 1943), битве за Днепр («Богатырская переправа», 1943). Д. Бедный прославлял славные воинские традиции русского народа («Освободителям Полтавы», 1943; «Русь», 1945 и др.).

Подвиги партизан нашли отражение в стихотворениях «Анка-партизанка» (1941); «Слава партизанам» (1942); «Счастливый Бенито» (1941); в повести «Орлята» (1943).

Высоким гражданским звучанием, пафосом проникнуты лирические и эпические произведения Д. Бедного, посвященные изображению подвигов советских людей в тылу страны («Военный урожай», 1942; «Письмо землякам», 1942; «Ярость», 1942; «Всенародный подвиг», 1942; «Залог победы», 1942; «Восстановительная работа», 1944 и др.).

4. В 1941—1945 гг. Д. Бедный работал в «Окнах ТАСС», создавал подписи к плакатам. Поэт написал около 200 подписей к рисункам художников Савицкого, Соколова-Скала, Антонова, Саркисяна, Радлова, Айвазяна, Кукрыниксов, Моора, Долгорукова и др. Это были стихотворные лакониче-

ские рассказы о подвигах наших воинов, а также сатирические стихи, бичующие захватчиков.

Д. Бедный создавал плакаты типа «Окон ТАСС» на автозаводе им. Лихачева и заводе «Серп и молот».

5. Поэтический язык произведений Д. Бедного 1941—1945 гг. народный, выразительный, красочный, патетический, восторженный, но он же — обличительный, гневный, негодующий, саркастический, иронический в сатирах, направленных на обличение фашистов.

Поэт обращался к устному народному творчеству, черпая оттуда словарь и средства художественной изобразительности. Часто поэт создавал заголовки для своих произведений, напоминающие народные пословицы («Прилетела ворона издалече — какова птица, такова ей встреча»; «Врага пощадить — в беду угодить»).

Д. Бедный мастерски пользовался жанрами: торжественно-патетическая лирика, басня, агитка, частушка, эпиграмма, повесть, фельетон, баллада, песня, пародия, памфлет.

В сатирических целях поэт использовал макаронический стиль («Наше слово», «Драй петук» и др.), народные этимологии.

Поэзия Д. Бедного 1941—1945 гг. помогала советскому народу громить фашистские полчища.

«Он (т. е. Д. Бедный) честно потрудился для отечественной литературы, стойко стоял на своем посту и умер на этом посту, как солдат-победитель.

Вечная ему за это благодарность!» (Н. Тихонов).

славном пути строителей социализма, о гордом жребии, выпавшем нам на долю, поэт писал в лирическом стихотворении «Дорога гигантов» (1931), о молодой задорной комсомольской силе — в стихотворении «Вместо привета» (1931), об успехах в строительстве социализма в статьях «Задули» (1932), «Героям, строителям Челябинского тракторного завода» (1933), «Пороги» (1932), «Симфония Москвы» (1934), в поэме «Москва» (1932) и др.

Поэт создает образ вождя революции В. И. Ленина («Зажглась золотая заря», 1937) и образы выдающихся борцов за социализм Ворошилова, Калинина, С. Орджоникидзе, С. Кирова, А. Бубнова, Шкирятова, М. Горького, Анри Барбюса и др.

3. Социалистическое переустройство деревни Д. Бедный воспел в стихотворениях «Диво-дивное, коллективное» (1930), «Красноармеец в колхозе» (1930), «Жить и работать» (1931), «Крепче с новым урожаем!» (1933), «Привет растущей силе» (1935), «Цветы и корни» (1936). На материале повседневной жизни деревни поэт создает образ положительного героя-труженика, тракториста Федосеева в балладе «Темпа не сдам!» (1931). Глубокой правдивостью отличается поэма «Чудесное письмо» (1934), повествующая о коренных переменах в деревне.

Сатирически бичевал поэт лодырей в колхозе в стихотворении «Лодырская судьба» (1933).

4. Поэзия Д. Бедного запечатлела всемирный конфликт — борьбу антагонистических систем социализма и капитализма, борьбу двух враждебных идеологий.

Поэт гневно разоблачал строй капиталистической эксплуатации, подчеркивая историческую обреченность этого строя в произведениях «Единственно верное пророчество» (1931), «Общепролетарское дело» (1930), «Дела идут хорошо!» (1930), «Перед грозой» (1930), «Дом Телье» (1931), «Испагань» (1933) и др.

Разоблачал поэт русскую белогвардейщину, вскрывая ее злобную антисоветскую деятельность, обличал попытки белоэмиграции в сговоре с западноевропейскими империалистами организовать интервенцию против СССР в фельетонах «Прощай, белогвардейская жизнь» (1930), «Революционная молния» (1930) и др., разоблачал вредителей в области продовольственного снабжения, контрреволюционную «Промпартию» («Пейте!» и др.).

5. Германский фашизм стремился развязать войну. Д. Бедный включается в борьбу с звериной человеконена-

вистнической идеологией фашизма, гневно обличает фашизм в стихотворениях «Немецкая ступа» (1931), «Две темы» (1933), «Фашизм — это война» (1936), «Хей! или «доктор голода» (1936), «Наши крылья» (1937), «Рожденные летать» (1937), «Героическая памятка» (1937).

Во всех своих антифашистских произведениях поэт выражал веру в неизбежную гибель фашизма.

Исключительное политико-воспитательное значение имели произведения Д. Бедного, посвященные оборонной тематике. Они воспитывали у читателей революционную бдительность, преданность родине, идеям коммунизма, стойкость, мужество, веру в нашу победу над фашизмом, если война разразится. Глубокой идейностью и высокой художественной формой отличаются басни «Еж» (1933), «Пчела» (1933); хищничество японских империалистов поэт розоблачал в балладе «Осо-богатырь» (1934).

6. В поэмах «Липа» (1930), «Пряник на меду, или тоже герой на особый покрой» (1934) Д. Бедный ставил важные этические проблемы: советская семья должна быть крепкой, чистой, а советский человек должен обладать высокими нормами коммунистической морали. Поэт сатирически обличал пошлость обывателя, зоологический эгоизм мещанина.

7. В 30-е годы Д. Бедный создает стихотворные повести. В повести «Красноармеец Иванов» (1935) на фоне историко-социальных событий в России поэт показывает становление героического характера Прохора Иванова, самоотверженного защитника Советской власти, трагически погибшего во имя победы социализма.

Оборонное и антифашистское значение имела сатирическая повесть «Колхоз «Красный кут» (1936). Здесь поэт создал выразительный образ героического труженика, колхозного вожака Степана Завгороднего.

Малоизвестная повесть «Константин Борин» (1. 1938) посвящена изображению героя колхозных полей комбайнера Константина Борина.

8. Были у Д. Бедного в 30-е годы произведения слабые в идейном и художественном отношении: фельетоны «Слезай с печки!» (1930), «Перерва» (1930), «Без пощады!» (1930), «Где подлинные богатыри?» (1930), «Закалка» (1930), либретто оперы «Богатыри» (1936). Поэт отошел от принципа историзма в изображении дореволюционной России: некоторые исторические события представил односторонне, извращенно («Без пощады!», «Где подлинные богатыри?»). В фельетоне «Слезай с печки!» поэт преувеличил отдельные недо-

статки в жизни советской страны; русскому народу приписал несвойственные ему черты (пассивность, лень). Секретариат ЦК ВКП(б) в специальном постановлении осудил идейные срывы поэта в отдельных фельетонах. Неудачным было либретто оперы «Богатыри». В июле 1938 г. Д. Бедный необоснованно был исключен из рядов Коммунистической партии. С июля 1938 г. по июль 1941 г. произведения поэта нигде не печатались; перерыв в работе с июля 1938 г. «до начала войны с фашистами»¹. Жестокий удар Д. Бедный переносил стойко. В 1939 г. поэт написал книгу «Горная порода, эпопея».

Ныне Д. Бедный полностью реабилитирован.

9. Д. Бедный последовательно отстаивал ленинский принцип партийности литературы. Он считал, что писатели должны быть борцами за дело пролетариата, быть помощниками Коммунистической партии в строительстве социализма.

Д. Бедный призывал поэтов отразить героику нашей жизни. Поэт горячо защищал агитационную, боевую, наступательную поэзию.

Литературно-эстетические взгляды Д. Бедного отразились в поэтических произведениях «О писательском труде» (1931), «За технику и за учебу» (1931), «Две темы» (1933), а также в «Беседе с молодыми, идущими в литературу рабочими-ударниками» (25. II. 1931), в речи на I съезде писателей СССР (1934).

Широта поэтического диапазона, глубокая коммунистическая идейность, народность и яркость языка, меткость метафор, убедительность гипербола, смелость гротеска, выразительность образов и картин — особенности поэзии Д. Бедного 30-х годов.

Лучшие его произведения того времени обогатили литературу социалистического реализма.

¹ «Автобиография» Д. Бедного, Центр. Госуд. Архив Литературы и Искусства СССР (ЦГАЛИ), ф. 377. оп. 1, ед. хр. 4.

О КОНКРЕТНОСТИ КРИТИКИ

О. Б. РАЙКОВСКАЯ

1. Последнее время в критике заметно усилилось внимание к вопросам специфики художественного творчества. Появилось немало работ о творческой индивидуальности писателя, о методе, стиле, жанре.

И теоретики, и сами художники пишут о правомочности развития различных стилей и жанров, о том, что обращение к тем или иным темам, проблемам, характерам в значительной мере обуславливается особенностями таланта писателя, его художническим видением действительности.

Исследование проблем, связанных со спецификой художественного творчества, бесспорно, обогащает нашу науку.

2. Некоторые работы носят остро-полемический характер. В статье А. Богуславского и Вл. Диева «Традиции советской драматургии» (в кн. «О современнике и современности». М., «Искусство», 1964) вспоминается опубликованная в июле 1960 года на страницах «Учительской газеты» статья Вс. Кочетова «Люди большой судьбы». Авторы — А. Богуславский и Вл. Диев — приводят ее как пример «нападок на драматургию, проникающую в личную жизнь советского человека, драматургию лирической окраски», «нападок», которые «звучат в наши дни как некий анахронизм, как запоздалое и измельчавшее эхо тех по-настоящему крупных споров, которые в былые времена разыгрывались вокруг подобных вопросов».

Действительно, у кого сейчас вызовет возражение обращение писателя к семейно-бытовой тематике, к решению моральных проблем?

3. Упреки в адрес Вс. Кочетова выглядят обоснованными, т. к. и в названной статье, и позже, в книге «Кому отдано сердце» (М., «Советский писатель», 1963) писатель, говоря о воспитательной роли искусства, об облике положительного героя, ограничивается лишь общими положениями, назвав

же пьесы «Иркутская история» А. Арбузова и «Неравный бой» В. Розова, без каких-либо объяснений именуется их «бытовистенькой и трогательной драматургией». Но не рассматривают названных пьес и А. Богуславский, и Вл. Диев, защищая жанр как таковой.

Критика убеждает, когда она доказательна. Для этого она должна носить аналитический, а не оценочный характер.

4. Рассматривая произведения, важно учитывать не только какой круг тем или какой жанр избран художником, но и то, как решены поставленные вопросы, какую идейную нагрузку несет произведение, какими мыслями и чувствами обогащает оно читателя, зрителя.

Разумеется «Иркутская история», как и почти всякое другое произведение, может нравиться или не нравиться. Могут нравиться или не нравиться ее герои. Авторские оценки отдельных поступков героев явно спорны.

Но решение основных коллизий пьесы таково, что никак не позволяет назвать ее «бытовистенькой».

5. Ал. Дымшиц, говоря о богатстве стилистических направлений в литературе социалистического реализма («Воспитывать в человеке человека!», «Литературная Россия», 1965, 19 февраля), определяет стиль В. Ф. Пановой как аналитический. Критик подчеркивает, что отсутствие романтических художественных средств не умаляет достоинств произведений писательницы.

Действительно, В. Ф. Панова писатель большого, оригинального таланта. Критик не совсем прав, когда говорит, что лучшие произведения Веры Пановой поражают богатством наблюденных деталей. Точностью, выразительностью деталей, талантливым воссозданием примет времени, черт человеческих характеров отличаются не только такие великолепные произведения писательницы, как повести «Спутники», «Сережа», рассказы «Валя», «Володя», но и менее удачные — «Времена года», «Как поживаешь, парень?» Видно, дело не только в мастерстве.

6. Помимо достоинств, оригинальный талант В. Пановой имеет и уязвимые стороны.

7. Конкретным и всесторонним должен быть анализ художественного произведения. Конкретным должно быть и рассмотрение особенностей таланта художника.

КОНФЛИКТ, ХАРАКТЕРЫ И ОБЩАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(О романе В. Пановой «Времена года»)

О. Б. РАЙКОВСКАЯ

1. Когда в 1953 году на страницах «Нового мира»⁴⁵ появился роман Веры Федоровны Пановой «Времена года», отдельные голоса раздались в его похвалу (А. Чивалихин «Правдивая страница», Е. Русакова «Времена года», Ал. Дымшиц «Новый роман Веры Пановой»), но вслед за тем на него обрушился шквал критики. Некоторые выступления носили буквально уничтожающий характер.

На партийном собрании Ленинградского отделения Союза советских писателей в докладе «О задачах партийной организации перед Вторым Всесоюзным съездом писателей» В. Дружин говорил: «Роман «Времена года» — объективистский, отдаёт бытовщиной, он написан по формуле «так в жизни бывает».

В «Правде» была напечатана статья В. Кочетова «Какие это времена?», в которой писатель, рассматривая роман «Времена года», приходит к выводу: «... Этот роман не только не движет нашу литературу вперед — он может толкнуть некоторых писателей на путь мещанской беллетристики, чуждой духу советской литературы».

2. Талантливые произведения запоминаются. «Времена года» читают. О них пишут. И даже вновь берут под защиту. З. Богуславская видит смысл романа в противопоставлении «творческого, созидательного начала разрушающему, людей, оставшихся верными себе, своим коммунистическим идеалам (...), — людям-эгоистам, поставившим свое личное благополучие выше принципов, идеалов, чести». (З. Богуславская, «Вера Панова», «Октябрь», 1959, № 2, З. Богуславская, «Вера Панова», М., Гослитиздат, 1963).

3. Наиболее уязвимым в романе является то, что, прочитав его, трудно понять, что, собственно, хотела сказать писательница. Не только проблематика, образы героев, но и название романа в различных работах толкуется по-разному.

4. Назвать роман «Времена года» бесконфликтным нельзя. В нем есть конфликт, и даже не один. Но такого, который бы лежал в основе романа, был бы движущей пружиной развития действия, стержнем произведения — такого конфликта во «Временах года» нет. А потому и соседствуют в романе самостоятельные произведения со своими сюжетными линиями, своей проблематикой, своими героями, своими жанровыми и стилевыми особенностями. Беда не в том, что читатель не узнает, встречались ли главные герои романа и как они относились друг к другу, а в том, что отдельные части романа не проникнуты общей идеей, не сцементированы общим идейным замыслом.

5. Соображения о том, что в романе утверждается созидательное начало, кажутся надуманными прежде всего потому, что при чтении романа ни Дорофея, ни тем паче Леонид Куприянов, Чуркин или Акиндинов не производят впечатления героев, к которым можно было бы в полной мере отнести высокие слова о творческом, созидательном начале, о верности себе и своим коммунистическим идеалам.

6. Когда речь идет о произведениях Веры Пановой, слова «положительный герой» почти всегда требуют оговорки. Настойчивое стремление В. Ф. Пановой показать слабости — «сучки и задоринки» — своих положительных героев приводит к обеднению и самих героев, и произведений писательницы.

7. О Дорофее Куприяновой как заместителе председателя горсовета говорится мало, к тому же так, что и деятельность Дорофеи и ее саму трудно себе представить. А хуже всего то, что эти сменяющие друг друга, как кинокадры, эпизоды не вызывают к героине ни особого интереса, ни особой симпатии.

Трудом красен человек, делами своими заслуживает он право на признание, уважение, восхищение. У Пановой Дорофея — работник, Дорофея — общественница такова, что хотя и предосудительного она ничего не совершает, но и гордиться ни ей самой, ни за нее особенно не приходится — нечем. Тем непригляднее выглядят ее самоудовлетворенность, самоуспокоенность.

8. Не удивительно, что Геннадий вырос равнодушным себялюбцем: все, что было эгоистичного в самой Дорофее, выплеснулось в ее отношении к сыну, буквально все, что

показывает отношения матери и сына, характеризует ее как обывательницу.

9. Кажется невероятным: неужели эта женщина — такая недалекая, самоуспокоенная — та самая Дорофея, о неуемной жажде жизни, половодье чувств, ясности разума, становлении революционного сознания которой рассказывается на предыдущих страницах романа.

Образ «алчущей жизни», «темной девки» из глухого села Сараны удался писательнице. И своеобразность этой юной души, и все, что формировало ее, способствовало становлению миропонимания, личности героини романа, нарисовано с подлинным мастерством.

А далее образ героини — человека пытливого ума, высоких гражданских помыслов — блекнет на наших глазах.

Смещаются акценты. Поэтическое повествование о буднях хороших людей начинает звучать как рассказ о будничности, заурядности самих этих людей.

10. Герои «Времен года» не противопоставлены друг другу. Они как бы соседствуют в романе. И каждый из них **хорош и плох сам по себе.**

11. Нельзя понять, кто же такой Борташевич, чем живет, что главное в его характере, в его жизни.

Каким Борташевич был в юности и как стал преступником, показано предельно достоверно. Не вызывает и тени сомнения, что вот так именно это и могло быть, и бывало, и было. Что вот такой Степан Борташевич при таких обстоятельствах не мог поступить никак иначе. Ему, а не только его Наде, «захотелось жить широко, беспечно, не считая рублей».

Но дальше отношение читателя к проходимцу, жулику Борташевичу начинает двоиться, так как раздваивается и образ самого Борташевича. Перед нами появляется словно бы другой человек. Он не только старше на двадцать с лишним лет и едва ли не в двадцать раз умнее. Этот Борташевич другой человек в моральном отношении. Нельзя сказать, что он стал нравственно выше, ведь он закоренелый преступник, но мыслит он теперь, как честный советский человек.

Поражает удивительное противоречие между внутренним обликом Борташевича и его преступной жизнью. Умный человек, любящий и умеющий работать, он с омерзением относится к стяжательству и стяжателям, а сам — ворует? Причем, в то время как чувства и мысли Борташевича **показаны** подлинно художественными средствами, о его преступной деятельности мы узнаем лишь, что она длилась годами, и наконец, была раскрыта милицией. Это усложняет и в зна-

чительной мере ослабляет эмоциональное восприятие истории Борташевича.

II. Роман привлекает талантливим воспроизведением примет времени, жизненных коллизий, черт человеческих характеров, прославленным пановским мастерством деталей, как бы выхваченных из самой действительности.

Но о целостной концепции произведения говорить трудно: нет в нем ни воплощения высоких эстетических идеалов, ни неоспоримости этических и эстетических оценок.

ПЬЕСА БЕЗ ГЕРОЯ

(«Проводы белых ночей» В. Ф. Пановой)

О. Б. РАЙКОВСКАЯ

1. Пьеса В. Ф. Пановой «Проводы белых ночей» привлекает внимание жизненностью коллизий, достоверностью характеров, поэтичностью. Она, несомненно, сценична: предельно естественно развитие действия, покоряет мастерство диалогов.

2. Неиссякаем наш интерес к сложному, огромному миру человеческих отношений. А «Проводы белых ночей» заставляют думать о многом: о гражданском и нравственном долге, о назначении человека, о месте труда, любимого дела в жизни нашего современника, о самоотверженности и эгоизме, о трагизме одиночества и животворности человечности.

3. Пьеса увлекает, волнует. Приводит к определенным выводам. Впрочем, нельзя не оговориться, к каким-то **определенным** выводам прийти не просто: ответы, которые предлагает писательница на поставленные в пьесе-диспуте вопросы, представляются облегченными, авторское отношение к героям — в ряде случаев — спорным.

4. Со снисходительной жалостью отнеслась писательница к Нинке — Нинка заслуживает большего. В. Панова противопоставила Нинке Киру. Между тем, сопоставление героинь не в пользу последней.

5. Стара как будто Нинкина история — история девочки, которую обманули. Бедная Нинка? Конечно, нельзя сказать, что ей посчастливилось и что она наилучшим образом распорядилась своей судьбой и своей любовью. Но бедная ли она? Именно ее, безрассудную, обманывающуюся, неустроенную, писательница делает — едва ли не единственную в пьесе — душевно богатым человеком.

Нинка — открытая человеческая душа, воплощение юности, в которой все чисто и светло — родной завод, «такой кол-

«лектив, как наш» — юности, перед которой ясная, прямая дорога: едем в Рудный строить семилетку!

Нинка исполнена душевности, доброжелательности и доверия к людям. Нет необходимости доказывать, насколько Нинка нравственно выше Валерика, Виктора. Но она выигрывает и в сопоставлении с Кирой, такой самостоятельной и так решительно и правильно избравшей свою дорогу, первой женой Валерика.

Кира эгоистична. И в любви она не желала прогадывать. А Нинка вся светится юной самозабвенной любовью, глубоко человеческим и вместе с тем таким сугубо-женским, материнским стремлением — помочь, уберечь. Да и мыслит Нинка в целом несравнимо шире Киры.

Спорят две женщины. Спорят гордая своей неукоснительной правотой рассудочность и романтика, житейский опыт и горячее сердце.

Кира, вероятно, умнее. Но общеизвестная старая поговорка, отдающая надлежащее предпочтение уму, на сей раз не кажется уместной: уж лучше с Нинкой потерять, чем с Кирой найти.

6. Но решена ли в пьесе созданием образа Нинки проблема положительного героя? Отнюдь нет. Пленительны Нинкины поэтичность, стремление к красоте, непосредственность и сила ее чувств. Однако поглощенность собой, своим чувством завела Нинку в тупик отчужденности от друзей, от коллектива — от людей.

Упрекать Нинку, зачем-де она любила да к чему доверяла — не приходится. Но в главной своей беде — в том, что великий город, в котором она родилась и выросла, оказался для нее пустыней — повинна во многом и сама Нинка. То, что она поступилась долгом, привело ее к измене всему, чем она жила.

7. Автор делает Нинку наивной и жалкой, критики упрекают ее, говорят о несостоятельности ее иллюзий. А между тем, Нинкино кредо — вера в любовь, которую можно сохранить — нужно только хотеть! — на всю жизнь.

Разве это иллюзии, с которыми, прощаясь с юностью, лучше расстаться?

И правомерно ли противопоставлять этим человеческим побуждениям Нинки то, как Кира для себя выбрала устраивающую ее в жизни дорогу и идет по ней, свысока поглядывая на окружающих?

8. Валерика и Виктору в пьесе в какой-то мере противопоставлены Рэм и Герман. Те — бездельники, Рэм и Герман — деловиты, честолюбивы. Правда, степень их честолюбия как

будто бы различна. Так ведь само по себе честолюбие, не касаясь его дозировки, чувство не столь уж возвышенное.

Герман очерчен полнее Рэма, выглядит привлекательнее: есть в нем и юношеская непосредственность, и доброта. Но понятия обоих о самом главном — о жизненных целях — явно мелковаты.

9. Примечательно: в статье «Черная повязка» Ю. Зубков утверждает, что «зло сконцентрировано писательницей преднамеренно, ради его разоблачения и уничтожения». Ему кажется, что Панова «хотела заставить нас задуматься еще и над тем — а не уподобляемся ли и мы сами этим Германам и Костикам, Зинам и Кирам, когда безучастно проходим мимо чужого горя и чужой ломающейся, коверкающей судьбы?»

В пылу полемики Юр. Зубков не замечает, что сама Панова вовсе не осуждает Киру, Германа. Он забывает даже, что, например, Герман исключительно из участливости увозит Нину в Красноярский край.

10. Действенности решения моральных проблем в «Проводах белых ночей» не могут не мешать просчеты писательницы в этических оценках героев, расплывчатость, неопределенность идейного замысла.

11. Пьеса о современных советских юношах и девушках, в которой все действующие лица — «не герои», как бы талантливо ни была она написана, освещает действительность все-таки однобоко.

ЛЕРМОНТОВ И СОВРЕМЕННОСТЬ

А. И. СУРЖОК

Есть поэты, вдохновенными мыслями которых создано много прекрасных творений на земле.

Среди многочисленных духовных богатств, вызванных к жизни творческим трудом гения, выдающееся место занимают произведения Михаила Юрьевича Лермонтова.

Кому еще в детстве не запали в душу слова, в которых мы особенно ощущаем дыхание подлинной жизни:

Стану сказывать я сказки,
Песенку спою;
Ты ж дремли, закрывши глазки,
Баюшки-баю...

Уже в школьные годы с первых же взволнованных, ставших крылатыми, строк стихотворения «Парус» в нашем представлении возникает выразительный, яркий образ мятежного человека. А можно ли найти такого, кто остался бы равнодушным к рассказу бывалого солдата «... про день Бородина»?

На многих выдающихся творцов русского искусства произведения Лермонтова оказали сильное духовное, нравственное влияние.

Художники и скульпторы, композиторы и артисты постоянно обращались к высоким гуманным идеалам Лермонтова, поэту-бойцу, создавшему песни о могучем человеке, о могучей родине, которая должна быть освобождена человеком-победителем от предрассудков и тьмы, угнетения и произвола. Их пленили поэтичность и красота лермонтовских художественных образов, светлый разум человека, его ясное и здоровое чувство. Они получают из творческого гения Лермонтова питательные соки для роста и развития, для создания произведений непреходящей ценности.

Когда мы слушаем романсы на слова Лермонтова «Горные вершины спят во тьме ночной» Н. Титова, «Русалку» и «Сосну» К. Пауфлер, «Сон» Балакирева, «Утес» и «Вечер» Т. Сотникова; «Грузинскую песню» Ладыженского, «Казачью колыбельную песню» (всех мелодий более двадцати — Гречанинова, Направника, Ребикова и др.), «Песню Селима» (Римского-Корсакова, Акименко, Балакирева); оперы «Демон» Рубинштейна, «Княжну Мери» В. Дегтерева, «Бэлу» Александрова, «Маскарад» В. Денбского; смотрим балеты «Ашик-Кериб» Б. Асафьева, «Маскарад» Л. Лапутина, то испытываем сильное эстетическое наслаждение. Мы чувствуем в этих произведениях искусства голоса самой жизни. Они предстают перед нами во всей полнокровности и яркости, со всей индивидуальной характерностью.

Кому случалось останавливаться в Третьяковской галерее в радостном изумлении перед «Демоном» Врубеля, тот поймет, почему начинает сильнее биться сердце при чтении стихов любимого поэта...

А сколько очарования и гармонии в колыбельной арии «На воздушном океане» в исполнении бессмертного Ф. И. Шаляпина у изголовья задремавшей Тамары?!

«Демон» Рубинштейна в исполнении Шаляпина волновал весь мир, ибо Шаляпин, по словам К. С. Станиславского, слил «...в себе все три искусства на сцене». Он воплотил в себе то, что носилось в воображении гениального Лермонтова, великого композитора Рубинштейна, талантливого художника Врубеля. В этом бессмертие Шаляпина-артиста.

«Демон» Лермонтова — это демон движения, вечного обновления, вечного возрождения. Демон гордо враждует с небом, эта гордая вражда напоминала современникам Лермонтова и последующим поколениям бунт против «гносной расейской действительности», против земных, социальных отношений самодержавно-крепостнической России.

В образе Демона Лермонтов показал безвыходность тех настроений среди отдельной группы людей, которые жили после поражения декабристов, трагедию поколения. И вместе с тем он подсказывал современникам, что надо искать другие формы борьбы.

Идейная глубина и художественное своеобразие поэмы делают ее понятной и близкой поколениям разных эпох.

Опера «Демон» Рубинштейна шла в Большом театре в декабре 1904 г. Демон-Шаляпин передал замысел Лермонтова, потому так негодовали прислужники самодержавия: «Не хватает только, чтобы Демон разбрасывал проклама-

ции... «Долой самодержавие!»¹ А демократические слои общества бунтовали вместе с Демоном.

А. М. Горький — буревестник революции, рассказывает («В людях»), как «мучительно сладко» поэма волновала не только его самого, но и слушателей, которым он читал «Демона».

Непримиримость со злом, жажда действия, сила страсти и благородство делают Лермонтова нашим современником.

В годы Великой Отечественной войны поэма «Демон» помогала Ульяне Громовой и ее подругам быть стойкими и мужественными, не сгибаться перед насилием, с полным чувством личного достоинства принять смерть в фашистском застенке.

Некоторые дореволюционные критики утверждали, будто бы Лермонтов был религиозным человеком. Само творчество поэта, выражавшее его мировоззрение, отрицает такие утверждения. Как и в «Молитве» (1830), в стихотворении «Благодарность» (1840) Лермонтов бросает гордый вызов богу. А в поэме «Азраил» бог изображен автором жестоким тираном. Мятежник Азраил — жертва несправедливости бога. Азраилу сочувствует автор.

В сатире «Пир Асмодея» поэт изображает, как на пиру у Асмодея земные цари пришли в замешательство от того, что в Париже революция. Они боялись, что черти, узнав об этом, могут прогнать их из дворца Асмодея. Главный бес, услышав, что земные народы, выпив «вино свободы», стали бить короны, быстро выплеснул «напиток сладкий» на землю, чтобы не смогли напиться черти, ибо они прогонят и его самого.

Лермонтов своей сатирой приветствовал Французскую революцию 1830 г., приветствовал тех, кто «восстал за независимость страны» и «поднял знамя вольности кровавой».

В поэме «Мцыри» монастырь сравнивается с тюрьмой, а монахи — с рабами. Поэт воспевает героя Мцыри, вырвавшегося на свободу в прекрасный мир из этой темницы.

Лермонтов, как и Радищев, поэты-декабристы, Пушкин и революционер-демократ Белинский, верил, что не на небе, а на земле нужно создать иную жизнь, справедливую, гуманную, красивую. Продолжая революционный романтизм декабристов, Лермонтов не верил в потусторонний мир. Религиозная мистика чужда поэту. «Что я тебе сделал, бог?» — обращается к богу герой трагедии «Люди и страсти» Юрий

¹ Ф. И. Шаляпин, том второй, «Искусство», М., 1960, стр. 258.

Волин. «...Во мне отныне нет к тебе ни веры, ничего нет в душе моей!.. но не наказывай меня за мятежное роптанье, ты... ты... ты сам нестерпимую пыткой вымучил эти хулы... зачем ты мне дал огненное сердце, которое любит и ненавидит до крайности... ты виновен!»²

Во многих своих произведениях и в «Герое нашего времени» Лермонтов утверждает материалистическую основу жизни, нравственное право человека на счастье.

В мрачную эпоху полицейского режима и жандармского произвола голос Лермонтова-гуманиста звал к борьбе с угнетением, имел огромное значение в формировании прогрессивной общественной мысли, в развитии русской реалистической литературы.

Лермонтов — враг крепостничества и деспотизма. Не случайно мы видим, что все творчество этого великого художника проникнуто идеями свободомыслия. Его произведения близки вольнолюбивым произведениям Полежаева, о котором Лермонтов, вероятно, знал от своего друга Святослава Раевского. А Раевский жил с Полежаевым в 1823 г. в одном общежитии для неимущих студентов.

Студента Полежаева царь Николай I отдал в солдаты в наказание за вольнолюбивую поэму «Сашка».

Лермонтов, как и Белинский, разрабатывает одну и ту же тему о крепостном праве. (У Белинского драма «Дмитрий Калинин», а у Лермонтова драма «Странный человек»). И Лермонтов и Белинский — враги крепостничества, оба они следуют традициям Радищева, поэтов-декабристов, Пушкина.

Всю короткую двадцатисемилетнюю жизнь Лермонтова скружали прогрессивные люди, связанные теми или иными нитями с декабристами. Брат бабушки Лермонтова, Арсеньевой, Дмитрий Алексеевич Столыпин, молодой генерал, служил в южной армии и был близок с Пестелем. Лермонтов был дружен с Владимиром Алексеевичем Мусиным-Пушкиным, издателем «Слова о полку Игореве», в прошлом членом Северного общества декабристов, а в «кружке шестнадцати» Лермонтов и его товарищи «Каждую ночь... в сѣ (А. С.) обсуждали с полнейшей непринужденностью и свободой, как будто бы III отделения собственной его императорского величества канцелярии вовсе и не существовало»³.

² М. Ю. Лермонтов, Полное собрание сочинений, т. 3., изд. «Правда», М., 1953, стр. 147.

³ Жизнь и творчество М. Ю. Лермонтова. Сб. I. Исследования и материалы, М., Гослитиздат, 1941, стр. 77—124.

На Кавказе Лермонтов также встречался с ссыльными декабристами, дружил с А. И. Одоевским, автором ответа (1827) на пушкинское «Послание в Сибирь» (1826).

Потому так Лермонтов резко и правдиво рисует в своих произведениях картины жестокого обращения с крепостными, проникает и в социальную сущность изображаемых явлений.

Достойный преемник Пушкина Лермонтов был великим патриотом России, его поэзия жгла и жжет «глаголом сердца людей».

Лермонтов наш современник. Он с нами участвует в героических свершениях нашего века. Его слова звучали «...как колокол на башне вечевой во дни торжеств и бед народных» и были на плакате «Окон ТАСС» в Москве в дни Великой Отечественной войны.

Поэт-патриот горячо любил свой народ. Он отдал ему на служение весь свой могучий талант. Потому в лихую годину Великой Отечественной войны, через сто лет после физической смерти поэта, его произведения были постоянным спутником советских воинов.

Во многих фронтовых газетах не раз вспоминались строки из лермонтовских произведений, призывавшие наших защитников отстоять рубежи страны.

Превосходное знание русской и западноевропейской культуры, культуры народов Востока помогло Лермонтову выработать язык, богатством которого восхищались Гоголь и Шевченко, Лев Толстой и Чехов, Горький и Франко, А. Толстой и Луначарский, М. Рылский и П. Тычина.

Лев Толстой заявлял, что «Бородино» Лермонтова явилось предвестником «Войны и мира».

Мы горько сожалеем о том, что так рано погиб Лермонтов. «Какие силы были у этого человека! — писал о нем Л. Толстой. — Что бы сделать он мог! Он начал сразу как власть имеющий...»⁴.

Поэзия Лермонтова пронизана духом интернационализма, и потому он дорог советским людям. Каждый любит «своего» Лермонтова, заучивает то, что наиболее отвечает его личным настроениям и переживаниям.

Искусство стиха, искусство той поэтической правды, которую провозглашал поэт, будет жить вечно!

⁴ Лев Толстой об искусстве и литературе. М., 1958, стр. 106.

ЧИ МОЖНА НАЗВАТИ «ЗАХАРА БЕРКУТА» І. ФРАНКА ІСТОРИЧНОЮ ПОВІСТЮ?

Л. М. ТРЕТЯК

Це цікаве питання виникає у зв'язку з дослідженням твору І. Франка і вимагає першочергового розв'язання. В літературознавстві були спроби віднести повість «Захар Беркут» до якогось тематично-жанрового різновиду прози. Одні дослідники знаходили в ній риси історико-художнього жанру, інші розглядали її тільки як соціальну повість, побудовану на матеріалі минулого. Дехто вбачає в повісті «Захар Беркут» соціальну утопію, написану з метою популяризації поглядів І. Франка на майбутнє суспільство. Справді, повість дає матеріал для таких висновків, і аналізуючи її, ми повинні говорити про багатоаспектність повісті, про переплетіння в ній рис багатьох тематично-жанрових різновидів прози. І все ж, на нашу думку, в повісті переважають такі риси, що дають право віднести її до історико-художнього жанру.

Історія літератури знає випадки, коли при визначенні жанру художнього твору або його різновидності зустрічались труднощі. Відомо, що «Саламбо» Г. Флобера у свій час безпідставно називали археологічним романом, а визнання за «Тарасом Бульбою» М. Гоголя рис історико-художнього жанру межувало з літературним святотатством. В обох названих випадках твори настільки не відповідали загальнопризнаним літературним канонам і тим жанровим рамкам, які існували в даний час, що їх вагались назвати історичними.

Ми зробили огляд історичної прози ХІХ століття, однак не зустріли ні одного твору, подібного до Франкового «Захара Беркута», хоч повість в цілому витримана в дусі вимог, що ставились в той час до історико-художніх жанрів.

Розглядаючи повість І. Франка, треба пам'ятати, що в багатьох випадках не можна підходити до неї з сучасною оцінкою художньої літератури. Історичні твори минулого

століття відрізняються від сучасних історичних романів. Радянські письменники, озброєні марксистсько-ленінською філософією, глибокими історичними знаннями, методом соціалістичного реалізму, мають найширші можливості користуватись науково-художнім методом відтворення дійсності. Такої можливості не мали художники минулого століття.

Відповідаючи на поставлене питання (чи можна назвати повість І. Франка «Захар Беркут» історичною?), дослідник неодмінно зіткнеться з проблемою специфіки історико-художнього жанру, яка, незважаючи на велику літературу, присвячену цьому питанню, не може вважатись остаточно розв'язаною. Існують, наприклад, різні визначення історичного роману, повісті.

Деякі дослідники теорії історичних жанрів дотримуються думки, що твори, в яких правдиво зображені окремі, нехай навіть переломні моменти історії, але відсутні конкретні історичні особи, не можуть бути названі історичними. Це, мовляв, твори на історичну тему. Зводячи всю різницю між творами історичними і творами на історичну тему до того, що в одних змальовані історичні персонажі, в других — ні, прихильники такої думки надто звужують рамки історико-художніх жанрів. Зрозуміло, що правдиве змалювання історичних осіб поглиблює реалізм твору. Невипадково Нечуй-Левицький в листі до І. Франка від 24. VII. 1884 р. писав: «Шкода тільки, що ви написали на епіграфі, що дійові особи вигадані, а не історичні. Це дуже ослаблює ілюзію читальника». Але реалістом можна бути не тільки тоді, коли змальовуються конкретні історичні особи, а, як вірно відзначив К. Симонів на II Всесоюзному з'їзді письменників, перш за все тоді, коли в творі є історично-конкретне зображення народу.

Зараз більшість теоретиків історико-художніх жанрів вважає головним в романі те, наскільки правдиво розкрита епоха, її дух і провідні тенденції, як змальовані події і люди, з яким ступенем художньої досконалості зробив це автор. А те, яким персонажам, історичним чи вигаданим, надана перевага, то вже справа письменника¹. Нам здається, що таке визначення підходить не тільки до радянського історичного роману, з такої точки зору можна розглядати і твори ХІХ ст., зокрема повість І. Франка «Захар Беркут».

Героїчно-романтична повість І. Франка про далеке минуле наших предків відображає події ХІІІ ст., позначені тривожними, кривавими барвами князівських міжусобиць і

¹ М. Й. Стротюк, Український радянський історичний роман, Вид. АН УРСР, К., 1962, стор. 32.

страшної татаро-монгольської навали. В ту сиву давнину, куди з трудом сягає зором історик, сміливо заглянув письменник, піднявши в повісті «Захар Беркут» заслону, виткану століттями. Смутний період нашої минувшини він наповнив новим оптимістичним звучанням, бо вірив, що народ — творець історії — виборє життя, в якому процвітатиме добробут, рівність, свобода і братерство. За ідейною насиченістю повість «Захар Беркут» не має собі рівних в українській історичній белетристиці ХІХ ст.

Ознайомлення з історією написання повісті «Захар Беркут», з тими джерелами, що їх використав письменник, з його методом відбору фактів ще раз підтверджує думку, що письменник прагнув створити саме історичну повість, але таку, щоб була актуальною і для його сучасників. І. Франкові це вдалося зробити.

Хоч в основі твору Франка лежать не тільки ті події, що зафіксовані історією, але й ті, що передавались в народі з уст в уста, вважаємо, що письменник мав повне право використати ряд народно-поетичних джерел, зокрема переказ про потоплення монголів, як історично вірогідні «документи».

В повісті створений переконливий образ народу. Праця народу, його боротьба, мрії, вірування — все це сприяло розкриттю історичної епохи ХІІІ ст. Незважаючи на сюжетне обрамлення повісті, яке зв'язує її з життям і прагненнями людей ХІХ ст., весь твір І. Франка пройнятий духом давніх часів. Тому вважаємо, що є всі підстави віднести повість «Захар Беркут» до історико-художнього жанру.

**ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБЛЕНИЕ ГЛАГОЛОВ
БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ СОВЕРШЕННОГО ВИДА
В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ
ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVIII ВЕКА**

Л. Я. КИРИНА

В русском литературном языке первой трети XVIII века будущее время глаголов наиболее часто употребляется в памятниках делового стиля или произведениях, близких к деловому стилю по языку, например, в «Книге о скудости и богатстве» И. Т. Посошкова. В произведениях художественной литературы и ряде памятников публицистического характера будущее время встречается редко.

Значение и употребление форм будущего времени совершенного вида в рассматриваемый период было разнообразным.

Форма будущего времени совершенного вида в изученных памятниках в зависимых и независимых предложениях чаще всего употребляется для обозначения объективно-будущих действий. В романе В. К. Тредьяковского «Езда в остров любви» (ч. 1) в таком значении используются 19 форм (или 86,3%), в «Книге о скудости и богатстве» И. Т. Посошкова — 1 339 форм (или 82%), в указах Петра I о Сенатском надзоре — 93 формы (или 100%).

Употребляясь для обозначения объективно-будущих действий, формы будущего времени совершенного вида могут иметь различные оттенки, обусловленные синтаксическими и другими контекстными условиями, например: рассматриваемая форма может обозначать данное в пределе, результате действия, наступление которого почти совпадает с моментом речи; в главном предложении будущее время может иметь оттенок долженствования, в придаточном условном разбираемая форма обозначает предположительно-возможное ре-

зультативное действие, которое произойдет в объективно-будущем времени и будет предшествовать действию главного предложения.

Временной план глагола-сказуемого главного предложения, выраженного формой будущего времени совершенного вида, является относительно «независимым» от временного плана глагола-сказуемого придаточного предложения. В главном предложении форма будущего времени совершенного вида может иметь значение будущего объективного времени при наличии в придаточном предложении различных глагольных форм (будущего, настоящего и прошедшего времени, инфинитива).

Временной план глагола-сказуемого придаточного предложения, выраженного формой будущего времени совершенного вида, как правило, зависит от временного значения глагола-сказуемого главного предложения.

Будущее время совершенного вида придаточного предложения имеет значение объективно-будущего времени обычно в тех случаях, когда сказуемое главного предложения выражено будущим временем или формами со значением долженствования (предполагающими будущее время).

Если же сказуемое главного предложения выражено формами настоящего или прошедшего времени, то форма будущего времени совершенного вида в придаточном предложении, как правило, обозначает объективно-настоящие или объективно-прошедшие действия, выступая, таким образом, в относительном временном значении. Лишь в единичных случаях в указанных условиях будущее время совершенного вида может сохранять свое абсолютное временное значение — значение будущего времени.

В русском литературном языке первой трети XVIII века форма будущего времени совершенного вида употреблялась для обозначения объективно-настоящих и объективно-прошедших действий. Таких примеров в памятниках рассматриваемого периода немного. Так, случаев с объективно-настоящим значением в «Книге о скудости и богатстве» — 158 (или 11,8%), в романе «Езда в остров любви» — 1, а случаев с объективно-прошедшим значением в «Книге о скудости и богатстве» — 21 (или 1,6%). В других памятниках такие примеры встречаются крайне редко.

С точки зрения синтаксических условий, в которых выявляется рассматриваемое значение, и оттенков этого значения можно выделить такие случаи, как употребление глаголов **будет, станет, сойдется** и др. в значении объективно-настоя-

щего времени для выражения счета; употребление будущего совершенного в цепи форм настоящего или прошедшего времени для обозначения повторяющихся результативных действий, отнесенных в широкий временной план настоящего или прошедшего и отмечающих короткие эпизоды, имеющие место на фоне этих длящихся действий; употребление будущего совершенного в придаточных предложениях для обозначения повторяющихся результативных действий, осуществляющихся в плане объективно-настоящего или объективно-прошедшего времени и предшествующих всякий раз, как они повторялись, главному действию; в косвенной речи рассматриваемая форма, употребленная в придаточном предложении, зависящем от предложения с глаголом-сказуемым в форме прошедшего времени, обозначает действие как будущее по отношению к действию предыдущего предложения (т. е. имеет оттенок «будущего в прошедшем») и др.

Большинство рассмотренных случаев являются случаями относительного употребления будущего времени.

В русском литературном языке первой трети XVIII века будущее время совершенного вида употребляется в обобщенном (или «вневременном») значении. Такие примеры встречаются в основном в стилях публицистики и художественной литературы, например, в «Книге о скудости и богатстве» 62 таких примера (или 4,6%), в романе «Езда в остров любви» — 2 таких примера. В деловых памятниках употребление будущего времени совершенного вида в обобщенном значении не встречается.

Рассматриваемое значение можно дифференцировать на такие случаи, как употребление будущего совершенного для выражения обычности результата действия; употребление этой формы для выражения постоянного результата; употребление рассматриваемой формы для обозначения обобщенно-обычных действий; употребление будущего времени в обобщенном значении с модальными оттенками.

**ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ФОРМ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ
ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ОБЪЕКТИВНО-НЕПРОШЕДШИХ
ДЕЙСТВИЙ В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ
ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVIII ВЕКА**

Л. Я. КИРИНА

В русском литературном языке первой трети XVIII века формы прошедшего времени на -л совершенного и несовершенного вида употребляются для обозначения объективно-непрошедших действий. В большинстве таких случаев формы прошедшего времени имеют значение «прошедшего в будущем». Обычно такое употребление форм прошедшего времени на -л наблюдается в деловых памятниках, например, в «Воинском уставе» или в произведениях, сближающихся с деловыми памятниками по языку; например, в «Книге о скудости и богатстве» употребляется 751 форма прошедшего времени, из них 138 форм употреблены для обозначения «прошедшего в будущем»; в указах Петра Первого о Сенатском надзоре — 24 формы прошедшего времени, из них 12 форм употреблены в указанном значении.

Другие случаи употребления формы прошедшего времени для обозначения действий объективно-непрошедших немногочисленны, встречаются в основном в произведениях публицистического характера, например, в «Книге о скудости и богатстве» 39 таких примеров.

Исследованный материал позволил выделить следующие случаи употребления форм прошедшего времени на -л для обозначения объективно-непрошедших действий:

1) Формы прошедшего совершенного употребляются в экспрессивном значении, обозначая такое действие, которое неизбежно, вне всяких сомнений произойдет в объективно-будущем времени: а буде кто тайно товару своего продать не может, то токмо одну пошлину заплотит по пяти ко-

пеек с продажи, а та вся **пропала** (в значении «непременно пропадет») (Посошков, «Книга о скудости и богатстве»).

2) Форма прошедшего времени на -л употребляется в составе сложного предложения. В таких случаях в первой, зависимой части, форма прошедшего времени может обозначать не конкретное действие, совершение которого в объективно-будущем времени всякий раз будет приводить к осуществлению другого действия, названного во второй, главной части и являющегося неизбежным результатом этого первого действия, например: то и о таковых отнюд бы не таили и их бы не опасались, потому, что им уже конец будет, свободы по-прежнему уже не будет им, но что **попал**, то и **пропал** (Посошков, «Книга о скудости и богатстве»).

3) Форма прошедшего времени может употребляться в обобщенном значении; в таких случаях объективный временной план мыслится неопределенно и обобщенно: А на что бы того лучши, что в коем городе кто **служил**, то там бы их и считать (Посошков, «Книга о скудости и богатстве»).

Все выделенные случаи употребления форм прошедшего времени для обозначения действий объективно-непрошедших не зафиксированы исследователями в древнерусском языке. Следовательно, все эти случаи употребления прошедшего времени появились в русском языке в более позднее время. В русском литературном языке первой трети XVIII века такие примеры не являются многочисленными. В современном русском языке почти все выделенные случаи употребления прошедшего времени для обозначения объективно-непрошедших действий сохраняются, причем случаи экспрессивного употребления и обобщенного «вневременного» употребления получают свое дальнейшее развитие и расширение. Так, расширяются случаи употребления прошедшего времени в пословицах, увеличиваются случаи экспрессивного, образного употребления прошедшего времени в произведениях художественной литературы.

Интересно в связи с этим отметить, что в русском литературном языке первой трети XVIII века так же, как и в древнерусском языке, не встречаются некоторые случаи употребления форм прошедшего времени, которые имеют место в современном русском языке и которые можно рассматривать как особое экспрессивное употребление этих форм, а именно: 1) не встречаются случаи употребления прошедшего времени для обозначения отказа от действия в будущем (Так и **отдал** он эти деньги! Так и **вышла** она за него замуж!); 2) не встречаются случаи употребления прошедшего времени в

значении повелительного наклонения (Ну **пошел, пошел!**); 3) отсутствуют случаи употребления формы прошедшего времени несовершенного вида вместо формы настоящего времени в речи действующих лиц в момент речи (**Видели, братья, какая это пуховая постель!**)¹.

Все это случаи экспрессивного употребления форм прошедшего времени. Надо полагать, что такое употребление форм прошедшего времени возникло в русском языке в более поздний период его развития. Однако все эти значения свойственны разговорной речи, и потому долгое время могли не находить отражения в письменных памятниках.

4) Формы прошедшего времени на -л как совершенного, так и несовершенного вида в придаточных предложениях (счень часто условных), зависящих от главного предложения со сказуемым, выражающим долженствование, в русских (преимущественно деловых) памятниках первой трети XVIII века (а также современных деловых документах) употребляются для обозначения прошедшего в будущем. В таких случаях форма прошедшего времени на -л без связи обозначает действие, которое будет иметь место в объективно-будущем времени, но которое говорящий желает представить как уже осуществившееся по отношению к действию главного предложения (или действию другого придаточного предложения), например: и никто **не может** за достойнаго свидетеля прежде **признан быть**, пока не **учинил** (в значении: **учинит**) присяги (Воинский устав); аще кто беглаго человека **примет** на житье к себе в проки во крестьянство и **принял** хотя сам помещик... **единаче** зажилые деньги **братъ** на помещике (Посошков, «Книга о скудости и богатстве»).

Значение прошедшего в будущем является своеобразным относительным значением данной формы. Это значение характеризуется специфическим оттенком, отличающим относительное значение предшествования, выражаемое формами прошедшего времени, от относительного значения предшествования, выражаемого другими временными формами глагола. Такое значение наблюдается, когда форма прошедшего времени находится в придаточных предложениях, зависящих от главного предложения со сказуемым, выражающим долженствование.

¹ Последний случай выделен в диссертации В. Н. Брегвадзе. Пример взят из автореферата канд. дис. Брегвадзе «Значение временных форм глагола в современном русском литературном языке». Тбилиси, 1949, стр. 12.

**3. СЕКЦІЯ
ПЕДАГОГІКИ**

ПРАЦЯ — ОСНОВА ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В РАДЯНСЬКІЙ СІМ'І

В. П. БОНДАРЕНКО

1. Праця разом з природою, яка доставляє їй матеріал, є джерелом всіх матеріальних і духовних цінностей людського суспільства. Результати праці залежать від уміння і особливо від відношення до неї людини. Відношення людини до праці — це відношення її до суспільства, до Батьківщини, яке показує морально-естетичну цінність особи. «Ми в певному розумінні повинні сказати: праця створила людину», — підкреслює Ф. Енгельс¹. Праця на користь суспільства розвиває людину і людство. Народна мудрість, що виходить з вікового трудового досвіду народу, вчить: «На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить; птиця створена до літання, людина — до праці»². Досвід показує, що людина, яка ухиляється від праці, вироджується як людина, має тенденцію повертатись до своїх далеких-далеких предків.

Радянська сім'я закладає основи формування комуністичного характеру людини, а це вимагає, щоб процес виховання дітей в сім'ї був процесом формування в них високих морально-естетичних стимулів до праці, глибокого почуття обов'язку, відповідальності перед колективом, дисципліни, звички до праці, потреби в ній, ініціативи, творчості. У комуністичній праці закладені основи для всебічного розвитку людини: фізичного, розумового, морального, естетичного, для розквіту всіх її сил і здібностей.

У всякій праці робітника, селянина, художника, вченого, якщо вона здійснюється без примусу, з інтересом, задоволення приносять не тільки блага, створені працею, а і сам

¹ Ф. Енгельс, Діалектика природи, Київ, 1949, стор. 120.

² Українські народні прислів'я та приказки, Київ, 1963, стор. 270—272.

процес праці, викликаючи естетичну насолоду. Праця тоді відчувається як радість життя. Саме це зобов'язує нас, батьків, так організувати трудове виховання дітей в сім'ї, щоб воно в максимальній мірі з ранніх років допомагало виявити і розвинути нахили і здібності кожної дитини, які лежать в основі найбільш ефективної праці на користь суспільства. Ось чому Програма КПРС наголошує: «В центр виховної роботи партія ставить розвиток комуністичного ставлення до праці у всіх членів суспільства. Праця на благо суспільства — священний обов'язок кожної людини. Всяка праця на користь суспільства як фізична, так і розумова, поважна і почесна»³.

2. З першого дня народження дитина включається у складну систему відношень до старших, а пізніше і до молодших членів сім'ї, певних почуттів турботи, уваги, поваги, захоплення, радості, любові, щастя. Ці відношення, почуття дуже рано викликають у дітей бажання допомогти старшим у праці. Можливості для цього у кожній сім'ї є великі. Їх потрібно реалізувати, бо людина має органічну потребу працювати з самих юних років. Завдання дорослих членів сім'ї у цьому відношенні полягає в тому, щоб дати можливість дитині відчути якнайраніше не тільки права, а і обов'язки члена сімейного колективу. Вхідження дитини в трудову атмосферу сім'ї сприяє нормальному розвитку свідомості, самосвідомості, почуттів, навиків, звичок, смаків, рис характеру. Здобуте людиною в сімейному колективі у великій мірі визначає виконання нею обов'язків школяра, піонера, комсомольця, комуніста, громадянина. І дуже прикро, що ще можна почути від деяких старших членів сім'ї: «Іди гуляй, я сама все зроблю», «іди і не заважай», «ти ще мала». Діти в таких випадках цілком справедливо ображаються. Якщо дорослі члени сім'ї тривалий час ізолюють дітей від атмосфери праці, то в кінці кінців дитина байдуже дивиться на працю. Зовсім недопустимо ображати дитину тоді, коли вона не вміє: «Що ж ти берешся, коли не вмієш?», «в тебе руки не туди стоять», «ледащо», «йолоп». Такі образи принижують людську гідність, вбивають творчий запал. Якщо дитину не підтримати, то інтерес до праці скоро пропаде. Дуже корисно в таких випадках пригадати, що у свій час нам також не все було зрозумілим з того, що тепер незрозуміло дітям. Щоб виховати працелюбність у дитини, треба терпеливо і систематично працювати з нею. Дитина повинна почувати, що з нею веде розмову її старший задушевний друг, який допо-

³ Програма КПРС, Київ, 1961, стор. 103.

може в будь-який час. Народна мудрість вчить, щоб дітей навчати «не страшкою, а ласкою»⁴.

3. Діти повинні знати, яку роботу в суспільстві виконують їх батьки, які результати їх праці, які труднощі зустрічають вони і як переборюють їх. У певних випадках батьки повинні радитися з дітьми. Це сприятиме формуванню почуття відповідальності не тільки перед колективом сім'ї, а і перед суспільством, Батьківщиною. Дуже важливо відкривати перед дітьми мету трудової діяльності, моральне задоволення та естетичну насолоду, що їх народжує вільна натхненна праця. Ми, батьки, мусимо постійно дбати про те, щоб діти виробляли чітку уяву про необхідність єдності між словом і ділом.

Отже, тільки спираючись на працю на благо суспільства, можна досягти у вихованні дітей в сім'ї моральної чистоти, великої людської краси.

⁴ Українські народні прислів'я та приказки, Київ, 1963, стор. 610.

ШЛЯХИ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

О. А. НОСОЛЮК

В усі часи нашої епохи розумове виховання дитини було одним з найважливіших завдань. Розумове виховання ґрунтується на основі поєднання особистого досвіду з засвоєнням знань в процесі різноманітної діяльності дітей, правильно організованого колективного життя. Розумовий розвиток починається з перших днів життя дитини і на кожному етапі його вікового розвитку одержує своєрідний характер.

Навчання в дошкільному віці є не основним, але ж важливим засобом розумового розвитку. Воно є початком дисциплінування розуму, поступового привчання його до зосередження на певному занятті. Кожне заняття повинно бути різноманітним.

В процесі розумового виховання в дошкільному віці вихователі покликані здійснити завдання:

- 1) повідомлення дітям доступних відомостей про навколишні речі, предмети, явища;
- 2) формувати правильне відношення до навколишньої дійсності;
- 3) розвивати розумові сили і здібності дітей;
- 4) виховувати навички до розумової праці та організацію досвіду дітей.

На основі досліджень можна зробити висновок, що вихователі дитячих садків м. Івано-Франківська використовують різноманітні засоби, які впливають з поставлених завдань по вихованню підростаючого покоління. Вони використовують поради Ушинського: систематичне повторення, відтворення того, що бачив, вивчення віршів напам'ять, відображення вивченого в малюнках, проведення дидактичних ігор. Наші вихователі здебільшого творчо підходять до вироблення у дітей навичок правильного мислення і спостережливості. Так,

в дитячому садку № 27 вихователі проводять екскурсії в парк весною, влітку, восени, прогулянки в природу, за місто. Цей метод дає не лише збагачення, але й розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, влітку дерева одягнені в зелене листя, а восени воно жовкне. Вихователь розповідає, пояснює дітям, чому це так буває.

Досвід показує, що в дитячому садку діти 6-ти років володіють усним рахунком в межах 10. Вихователь знає, що він готує дитину до школи, тому навчає її не механічному запам'ятовуванню, а свідомому розумінню, пов'язуючи число з конкретним уявленням. Наприклад, в дитячому садку № 27 вихователька Кузнецова Л. Г. використовує різноманітні предмети для рахунку: космонавтів (кукол), грибочки, зайчики, ялиночки, різнокольорові кружечки. Діти підготовчої групи вміють рахувати до 10. Знають числа 1 і 7. Методом порівняння вихователька навчила дітей розпізнавати числа 1 і 7, адже ці числа для дітей майже однакові. Вихователька ставить на полицю 1 ялинку, а Таня прийшла і поставила ще 6 ялинок. Діти вірно визначили, скільки всього стало ялинок. Всі діти підняли вгору число 7.

Уміло і різноманітно проводить роботу з рахунку вихователька дитячого садка «Сонечко» Мігас О. І. Діти підготовчої групи складають задачі. Наприклад, Вася склав задачу: у Мані було 2 яблука. Мама дала їй 3 яблука. Скільки яблук у Мані? Діти подумали. Вова відповів, що у Мані стало 5 яблук. А Віра склала таку задачу: на дереві сиділо 5 граків. До них прилетіло ще два граки. Скільки всього граків на дереві? І Саша і Катя відповіли правильно. Такі систематичні вправи розвивають у дітей пам'ять, мислення, спостережливість, бажання до рахунку.

Ознайомлення дітей із звуками і буквами здійснюється на заняттях з розвитку мови. У дітей виробляється свідоме засвоєння необхідних знань, умінь і навичок. Заняття з розвитку мови вимагають від дитини розумового напруження, стійкої уваги. Їх успіх у значній мірі залежатиме від умілого керівництва вихователя, від чітко продуманої структури заняття, інтересу дітей до знань, використання різноманітних прийомів роботи. Тільки ці умови забезпечать свідоме засвоєння дітьми необхідних знань і вироблення певних умінь і навичок. Тому вихователька Герасимова В. О. (дит. садок № 27, старша група) на занятті з розвитку мови вчить дітей розповідати зміст доступних їм віку малюнків. Дуже цікаво діти розповідали по картині «Птича їдальня» і ін. Такі за-

няття збагачують словниковий запас дітей, привчають їх висловлюватися повними реченнями.

З метою збагачення уявлень, розвитку мови дітей використовуються вихователями прогулянки, екскурсії. Вихователька Каравай Л. І. (дит. садок «Сонечко», середня група) ходила з дітьми взимку на прогулянку в парк. Діти побачили на озері каток, дерева, вкриті інеєм. Отже, діти запам'ятали нові слова: каток, іней, ковзани, сніжинки. А на заняттях з розвитку мови діти будували розповідь про цікаву прогулянку повними реченнями.

В дитячих садках, як свідчить позитивний досвід, вихователі вчать дітей правильно будувати речення, чітко і виразно вимовляти слова. Кращі вихователі з цією метою на заняттях використовують оповідання, казки, вірші. Вони готують з дітьми ранки.

Крім різноманітних вправ з рахунку та розвитку мови в дитячих садках на закріплення окремих видів роботи використовуються дидактичні ігри, які сприяють мисленню дитини.

В дитячих садках проводиться естетичне виховання дітей засобами музики. Музика сприяє здійсненню завдань розумового, морального виховання дитини. Так, в дитячому садку № 27 систематично проводяться музичні заняття з дітьми. Досить майстерно проводить ці заняття Лейвих Л. Д. Якщо Любов Данилівна виконує на фортепіано марш, то діти, подумавши, відповідають, що під таку музику люди йдуть на парад. А коли лине чудова мелодія колискової пісні, то діти говорять, що під таку музику колишують куклу, і вона засинає. Для розвитку пізнавальних здібностей дитини Любов Данилівна пропонує дітям вивчати напам'ять пісні. Під акомпанемент фортепіано діти з великим бажанням виконують їх. Така різноманітна робота виховує у дітей естетичні смаки уже в дошкільному віці.

Готуючи дитину до школи, вихователі, в тісному зв'язку з сім'єю, спрямовують свою роботу на всебічний розвиток молодого покоління.

ВИХОВАННЯ РИС ОСОБИСТОСТЕЙ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЕЛЕКТРИКИ У ВОСЬМОМУ КЛАСІ

К. О. ЧАЙКІВСЬКА

1. Виховання радянського патріотизму в процесі викладання курсу електрики здійснюється різними шляхами, головними з яких є: а) висвітлення практики комуністичного будівництва; б) використання відомостей з історії фізики і техніки. Для виховання почуття пролетарського інтернаціоналізму ефективними шляхами є: а) висвітлення фактів спільної праці всіх народів нашої багатонаціональної країни; б) використання прикладів економічного співробітництва соціалістичних країн; в) показ безкорисливої допомоги з боку нашої країни економічно менш розвинутим країнам; г) використання відомостей з біографій видатних передових учених закордону.

2. Висвітлення на уроках фізики практики комуністичного будівництва має на увазі:

— ознайомлення учнів з матеріалами Програми КПРС і планів розвитку народного господарства СРСР;

— показ героїчної праці радянських людей, що успішно будують комунізм;

— ознайомлення з досягненнями нашої науки і техніки;

— використання краєзнавчого матеріалу, що характеризує виконання планів та роботу трудящих в даній місцевості. Все це має підвести учнів до висновку про переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, тобто до розуміння тієї основи, на якій зростає почуття радянського патріотизму.

Бажано, щоб учні знали про ріст видобутку чистих металів за допомогою електрохімічних способів, випуску електродвигунів, що призводить до зросту електроозброєності праці, виробітку електроенергії і т. ін.

Висвітлюючи досягнення науки і техніки, слід зупинитись на питаннях автоматизації виробництва, на перспективах створення єдиної енергетичної системи СРСР, на зв'язку нашої енергосистеми з енергосистемами соціалістичних країн, на новітніх застосуваннях радіо в промисловості, на використанні радіо для дослідження космічного простору і ін.

3. При використанні історичного матеріалу для виховання почуття радянського патріотизму потрібно з'ясувати з учнями такі моменти:

- пріоритет діячів вітчизняної науки і техніки;
- передовий характер вітчизняної і радянської науки;
- співставлення умов роботи вчених радянських і вчених царської Росії;
- підкреслення позитивних рис особистості видатних учених.

В курсі електрики восьмого класу потрібно зупинитись на ролі в розвитку науки і значенні робіт таких учених, як: М. В. Ломоносов, Г. Ріхман, В. В. Петров, Б. С. Якобі, Е. Х. Ленц, О. М. Лодигін, П. М. Яблочков, М. О. Доливо-Добровольський, О. С. Попов, а з радянських учених слід згадати деякі роботи С. І. Вавилова (люмінесцентні джерела світла), Є. О. Патона, К. К. Хренова (електрозварювання), Г. М. Кржижановського, Г. О. Графтію, А. В. Вінтера і ін. (творці плану ГОЕЛРО, керівники перших його будов) і інших вчених.

4. Питання естетичного виховання учнів в процесі викладання фізики були поставлені в методичній літературі лише останнім часом і не знайшли ще повного вирішення.

Основними шляхами і засобами, якими можна сприяти естетичному вихованню учнів, можуть бути:

— здійснення доцільного і досконалого обладнання і оформлення кабінету;

— удосконалення методики і техніки проведення демонстраційного експерименту (одержання завжди хороших наслідків, забезпечення видимості, добір виразних і ефектних дослідів);

— поліпшення записів і зарисовок на дошці і в зошитах учнів (акуратність виконання, додержання стандартних та умовних позначень, використання кольорової крейди);

— удосконалення викладу учителем матеріалу (форма викладу, виразність, правильність, емоційність мови і тону, жести учителя);

— поліпшення використання на уроках технічних засобів навчання (магнітофонні записи, грампластинки, виразна і

приваблива дія- та епіпроекція, використання кінофільмів
учбових, документальних, художніх);

— використання на уроках уривків з творів вчених, письменників, образотворчого мистецтва (уривки з творів Ломоносова, Якобі, Попова; з романів О. Толстого, А. Макаренка, Я. Баша, з творів Некрасова; картин «Смерть Ріхмана», «Перед грозою» і ін.);

— запровадження елементів естетики в роботі фізико-технічних гуртків (аналіз зовнішнього вигляду технічних установок, поліпшення зовнішнього вигляду саморобних приладів, екскурсії в природу).

**ШЛЯХИ І УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ
ДІАЛЕКТИКО-МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ
ПРИ ВИВЧЕННІ УЧНЯМИ РОЗДІЛУ «ЕЛЕКТРИКА»
У ВОСЬМОМУ КЛАСІ**

К. О. ЧАЙКІВСЬКА

1. Розв'язуючи завдання поєднання навчання і виховання в єдиному цілісному процесі, учитель має приділити велику увагу формуванню основ діалектико-матеріалістичного світогляду. Метою нашого дослідження є з'ясування можливостей, умов і шляхів його формування в процесі викладання електрики у восьмому класі.

2. Проведення педагогічного експерименту в школі, що полягав в навчанні учнів за нашою системою, а потім перевірних бесід і письмових робіт, показало, що учні восьмого класу здатні усвідомити в елементарному вигляді поняття матерії і її існування у вигляді речовини і у вигляді полів (електричного і магнітного). Можуть восьмикласники зрозуміти в доступному для їх віку вигляді і діалектичність явищ природи: їх взаємозв'язок і взаємообумовленість, причинно-наслідковий зв'язок, внутрішню суперечливість явищ, зв'язок між змінами кількісної і якісної визначеності явищ, об'єктивність законів природи і їх пізнаваність. Для підведення учнів до світоглядних висновків необхідно проводити з ними спеціальну роботу по аналізу фізичних явищ, понять і закономірностей.

3. Найголовнішими умовами формування в учнів основ діалектико-матеріалістичного світогляду є:

- а) підвищення науковості викладання курсу, тобто науковості висвітлення і обґрунтування явищ, понять, законів;
- б) ширше використання елементів електронної теорії, ніж це має місце зараз;
- в) підсилення ролі елементів історії фізики і техніки у викладанні;

г) акцентування уваги учнів на атеїстичних висновках.

4. Аналіз цих умов дає можливість рекомендувати конкретні шляхи формування основ діалектико-матеріалістичного світогляду, знання яких допоможе вчителю фізики успішно здійснювати комуністичне виховання учнів:

а) вчитель повинен вводити поняття поля як виду матерії, порівнювати властивості речовини і поля, з одного боку, і властивості електричного і магнітного полів, з другого боку, щоб учні усвідомили специфічність кожного з видів матерії;

б) дуже важливим є розкриття поняття електричної енергії як енергії електричного поля. При цьому ми вважаємо, що необхідно розкривати у восьмому класі енергетичний зміст поняття напруги, чого не робить нині діючий підручник. Так само потрібно підкреслити значення закону збереження і перетворення енергії як універсального закону природи і на його основі проаналізувати енергетичний зміст закону Джоуля-Ленца. Цей аналіз в підручнику відсутній;

в) ширше використовуючи поняття поля і елементи електронної теорії, учитель має докладно з'ясувати механізм явищ: електричного струму, опору провідників, теплових дій струму;

г) на прикладах розгляду історії магнетизму, історії телеграфа, електродвигуна ми можемо підкреслити учням основний закон розвитку науки в залежності від виробничих потреб даного історичного періоду. На прикладах же історії встановлення основних законів струму (Ома, Джоуля-Ленца) можна простежити наступність в розвитку науки використання вченими позитивного досвіду як своїх попередників, так і сучасників;

д) аналізуючи явища атмосферної електрики і інших явищ і властивості об'єктів (наприклад, властивості магнітів) учитель може підвести учнів до атеїстичних висновків про причини виникнення релігійних міфів, а також про неспроможність релігійних поглядів на світ.

5. Формування основ наукового світогляду неможливе без використання активних методів викладання, які вели б учнів дослідницьким шляхом, розвивали їх мислення, привчали шукати суттєве в явищах природи і розкривати причини явищ. Озброєння учнів науковим методом пізнання природничих явищ, розвиток у них вміння спостерігати, перевіряти спостережене на досліді, робити висновки з дослідів є разом з тим один із засобів атеїстичного виховання учнів.

ПРО СИСТЕМУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

З. С. УЖГІНА

В формуванні майбутнього вчителя велике значення має педагогічна підготовка, тому що вона визначає його кваліфікацію, лежить в основі педагогічної майстерності. Однією з важливих умов якості педагогічної підготовки є комплектування факультету абітурієнтами за покликанням, всебічне вивчення складу майбутніх вчителів, їх професійної спрямованості, моральних рис, загальної культури. Дані набору на факультет протягом всіх років його існування такі:

Рік	Всього	Освіта			Стаж роботи		
		Середня школа	Педучилища	Інші учбові заклади	Педагогіч.	Загально-виробн.	Без стажу роботи
1959/60	50	45	4	1	30	9	11
1960/61	50	47	3	—	16	28	6
1961/62	50	47	3	—	20	23	7
1962/63	50	50	—	—	20	17	13
1963/64	50	50	—	—	29	19	2
1964/65	50	42	6	2	25	20	5

Вивчення об'єктивних і суб'єктивних даних приводить до висновку, що багато з вступаючих за покликанням мають певний практичний досвід роботи в обраній спеціальності. А тих, хто не має досвіду роботи з дітьми, притягає романтика педагогічної праці. Дані вивчення складу студентів дозволяють правильно намічати систему в роботі по формуванню майбутнього вчителя.

Педагогічна підготовка вчителя початкових класів може бути розчленована на ряд взаємозв'язаних етапів, які в певній мірі визначаються учбовим планом факультету. Педагогічна підготовка починається з першого курсу вивчення психології, педагогіки і анатомо-фізіологічних особливостей молодшого школяра з основами шкільної гігієни. Здійснення взаємозв'язку при вивченні даних предметів, комплексне проведення різноманітних спостережень дозволяє студентам вільніше використати одержані знання на практиці. В процесі озброєння студентів педагогічними знаннями в єдиному руслі здійснюється їх ідейне, моральне, естетичне виховання і формування професійних якостей радянського вчителя. Дієвість виховного впливу педагогічних дисциплін, як показує досвід, тим сильніша, чим тісніше зв'язане викладання зі шкільною практикою. Передовий досвід вчителів широко використовується для ознайомлення студентів на лекціях і семінарських заняттях, а в процесі лабораторних і практичних занять студенти спостерігають педагогічний процес в школі.

Однак спостереження студентами педагогічного процесу, організованого майстрами педагогічної праці, носить споглядальний характер. Навчити студентів здійснювати зв'язок теорії з практикою можливо лише при їх активній участі в педагогічному процесі. Відсутність по учбовому плану педагогічної практики на першому курсі, природно, викликало необхідність залучення студентів до педагогічно спрямованої громадсько-корисної праці. Такою працею для студентів є виховна робота з дітьми I—IV-х класів в «Районі комуністичної турботи».

Так, уже на першому етапі педагогічної підготовки студенти не тільки озброюються знаннями по циклу педагогічних наук, вони набувають первинних умінь застосовувати знання теорії в шкільній практиці. В процесі участі в громадсько-корисній праці формуються у них глибокий інтерес до професії вчителя і любов до дітей.

Другий етап педагогічної підготовки студентів здійснюється на основі вивчення циклу профільюючих дисциплін: дитячої і педагогічної психології, педагогіки і часткових методик. Як і на першому етапі, велика увага приділяється взаємозв'язку цих предметів, проведенню комплексних спостережень педагогічного процесу, особливо при вивченні педагогіки і методик. Такі спостереження практикуються при вивченні питань програми: методів навчання, методики побудови уроку і ін. Уже на 2-у курсі студенти можуть набути первинні уміння в узагальненні педагогічного досвіду, навчитися

проведенню елементів досліджень в роботі з дітьми. В новому плані організується і суспільно-педагогічна діяльність студентів в «Районі комуністичної турботи». Перед студентами ставиться завдання — оволодіти методикою виховної роботи з піонерами молодшого віку і провести необхідні досліди по обраній темі курсової роботи. Практика в піонерських таборах відкриває можливість студентові самостійно планувати роботу з дітьми, проявляти творчість у виборі форм і методів виховної роботи.

На наступному етапі педагогічна підготовка забезпечується вивченням історії педагогіки і часткових методик. Вивчення курсу історії педагогіки сприяє розширенню, поглибленню і систематизації педагогічних знань. Викладання часткових методик в поєднанні з практикою показових і пробних уроків дозволяє озброїти студентів методичною технікою. Методична та загальнопедагогічна практика на 3-му курсі дає можливість формувати у студентів цілісне уявлення про педагогічний процес в початкових класах. Вивчення педагогічної теорії в поєднанні з практикою в школі сприяє формуванню у студентів особистих педагогічних переконань. Досить зрілі самостійні міркування по питаннях викладання студенти висувають в курсових роботах з часткових методик. Збагачується досвід і громадсько-корисної праці студентів третього курсу. В більшій мірі, ніж це має місце на першому та другому курсах, студенти беруть участь в лекційній пропаганді з питань виховання дітей.

Педагогічна підготовка майбутніх вчителів завершується на четвертому курсі проведенням спецсемінару з педагогіки, психології, методик і стажистською практикою. Піврічна педагогічна практика завершує практичну підготовку майбутнього вчителя до роботи в школі, удосконалює його професійні уміння і навички, збагачує досвід суспільної праці, досвід дослідження окремих педагогічних питань.

Питання педагогічної підготовки не можна розглядати у відриві від інших сторін навчання і виховання майбутнього вчителя. Тому при плануванні виховної роботи на факультеті в цілому і в академічних групах приділяється увага її професійній спрямованості. Підвищенню якості педагогічної підготовки підпорядкована і наукова робота студентів факультету.

**4. СЕКЦІЯ
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ, ХІМІЧНИХ
І БІОЛОГІЧНИХ НАУК**

НЕДОСКОНАЛІСТЬ МОНОКРИСТАЛІВ ОЛОВА

Г. Ф. КАЛУГІН, М. М. ЯЦУРА, В. П. ПРИСЯЖНЮК

Ступінь переохолодження розплаву, наявність механічних домішок обумовлюють недосконалість кристалічних гра-ток, яка, зокрема, проявляється в розорієнтовці блоків. Кутом мозаїчності визначається характер їх розорієнтовки. Розорієнтовка блоків впливає на такі структурно-чутливі властивості, як міцність, пластичність, магнітна проникність, дифузія тощо. Отже, визначення кута мозаїчності є одним із важливих методів дослідження недосконалостей монокристалів.

В даній роботі ми вивчали вплив швидкості росту кристалів олова на їх мозаїчність. Монокристали олова високої частоти (99,9998) вирощувались із заданою орієнтацією у вакуумі (10^{-4} мм рт. ст.) в скляних формах розміром $40 \times 6 \times 5$ мм з швидкістю в мм/хв: 0,21; 0,41; 1,15; 1,71; 3,41; 4,01; 7,41; 9,3; 13; 18,4. Температура кристалізації витримувалась з точністю $\pm 1^\circ\text{C}$. Методом двокристалного дифрактометра вимірювались кути розорієнтовки. Характер зміни розорієнтовки блоків вивчався на установці УРС-55А з трубкою БСВ-2 в монохроматичному $\text{CuK}\alpha$ випромінюванні при напрузі 40 кВ і анодному струмі 10 ма за допомогою спеціальної іонізаційної камери з лічильником МСТ-17. Монохроматичний промінь одержували за допомогою монокристалу германію [площа (001) з кутом відбивання $7^\circ 28'$. Кут відбивання для площини (001) кристалу $7^\circ 58'$. Кількість імпульсів підраховувалась на установці Б-2. Міцність вимірювалась мікротвердоміром ПМТ-3. Рисунок 1, 2 ілюструють характер зміни кута мозаїчності і твердості від швидкостей росту кристала. Експериментальна крива (рис. 1) задовільно узгоджується з функцією розподілу $e^{-\alpha x^2}$, де $\alpha = \frac{\pi}{b^2}$; „b“ — півширина лінії, яка визначається експериментально:

$$b = \frac{S}{J_0}$$

S — площа, охоплена кривою, вимірювалась планіметром з точністю до 3% від вимірюваної величини;

J_0 — максимальна висота кривої, яка визначалась з графіка.

З одержаних результатів можна зробити такі висновки:

1. Із зміною швидкості росту (від 0,21 до 13 мм/хв.) кут розорієнтировки змінювався від 0,8' до 1,21'.

2. Із збільшенням кута мозаїчності збільшується міцність, що імовірно вказує на зростання густини дислокацій. Таким чином, зміну кута мозаїчності можна розглядати як міру густини дислокацій.

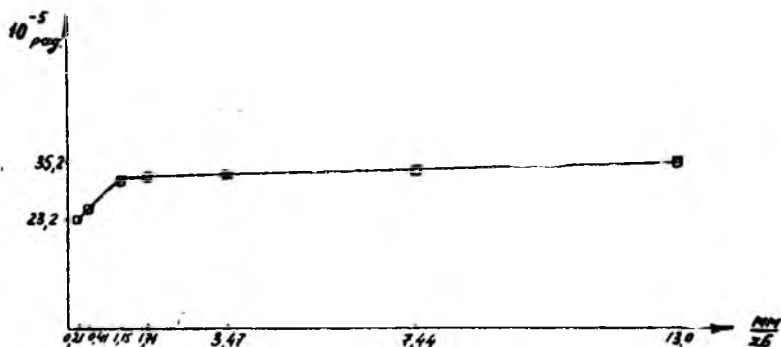

Рис. 1

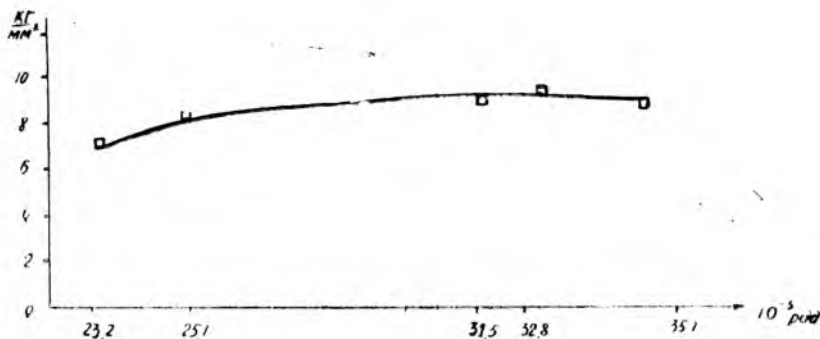

Рис. 2

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ СТАЛОЇ КРИСТАЛІЧНОЇ ГРАТКИ ДЕЯКИХ ФЕРИТІВ З СТРУКТУРОЮ ШПІНЕЛІ

П. П. КИРИЧОК, І. І. БРОДИН

I. Фізичні властивості феритів обумовлені їх складом, кристалічною структурою, енергією міжатомної взаємодії та технологією їх виготовлення. Шпінельна структура характеризується трьома параметрами — сталою кристалічної ґратки a , ступенем оберненості λ , кисневим параметром u . Всі ці параметри взаємозв'язані між собою. Так, збільшення ступеня оберненості обумовлює зменшення сталої ґратки, а по величині ступеня оберненості можна визначити кисневий параметр.

II. В даній роботі вивчали один із параметрів шпінельної структури — зміну сталої кристалічної ґратки магній-марганцевого фериту системи $Mg_{1-x}Mn_xFe_2O_4$, де $x=0; 0,2; 0,3; 0,4; 0,5; 0,6; 0,7; 0,8; 0,9; 1$. Зразки фериту даної системи одержали звичайним керамічним методом в повітряній атмосфері. Вихідними матеріалами були MgO , $MnCO_3$, Fe_2O_3 марки ЧДА. Рентгенограми одержували в камері РКД на рентгенапараті УРС-55А в $Fe-\alpha$ випромінюванні, при напрузі на трубці БСВ 2-Fe 30 кв і анодному струмі 10 ма. Плівки проявляли при однакових умовах. Діаметр дебаєвських кілець вимірювали за допомогою компаратора. Сталу кристалічної ґратки визначали по задніх лініях (800), (822) з точністю до $0,01\text{\AA}$. Також обчислювали сталу ґратки методом екстраполяції. Рис. 1 ілюструє хід зміни сталої кристалічної ґратки та густини магній-марганцевого фериту в залежності від вмісту атомів марганцю.

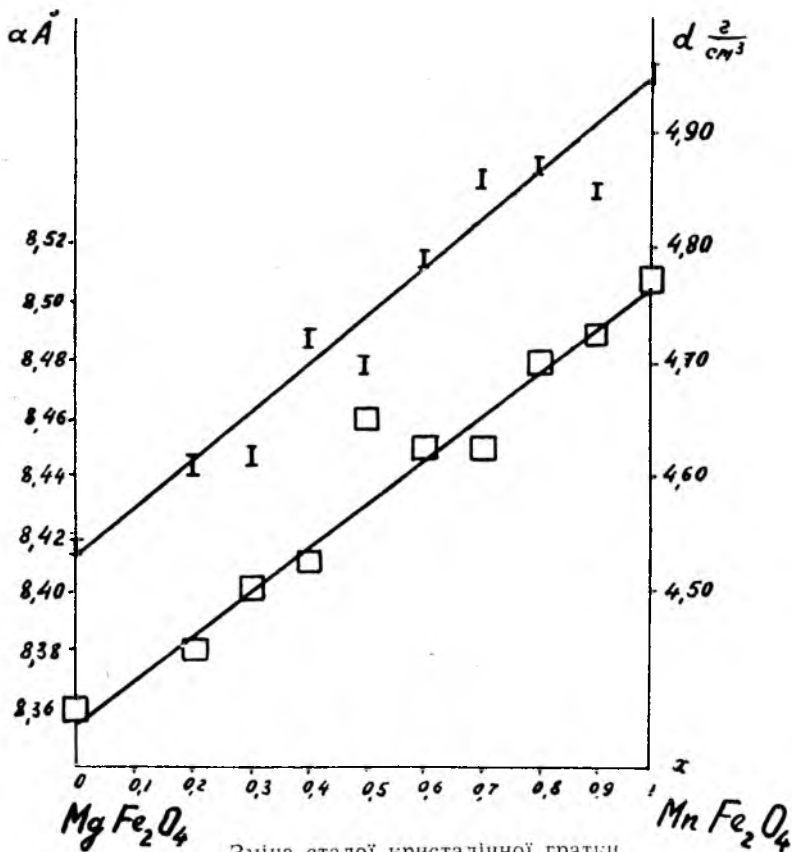
III. З аналізу одержаних результатів можна зробити такі висновки:

I. Стала кристалічної ґратки магній-марганцевого фериту $Mg_{1-x}Mn_xFe_2O_4$ з структурою шпінелі змінюється по лінійному закону. Із збільшенням вмісту атомів марганцю величина сталої ґратки зростає.

2. Імовірно відбувається перерозподіл іонів в октаедричних і тетраедричних пустотах вивченого фериту. Із зростанням концентрації атомів марганцю зростає стала ґратки, а це означає, що зменшується ступінь оберненості. Ферит $MnFe_2O_4$ має нормальну шпінельну структуру.

3. Зростання сталої кристалічної ґратки фериту $Mg_{1-x}Mn_xFe_2O_4$ із збільшенням вмісту іонів марганцю обумовлено тим, що в даній системі феритів є іони Mn^{2+} , Mn^{III} де $p > 2$, іони Mn^{2+} займають як тетраедричні пустоти, так і деяку кількість октаедричних пустот.

4. Імовірно, що внаслідок заміни іонів магнію іонами марганцю та перерозподілу їх у відповідних позиціях магній-марганцевого фериту, виникають локальні деформації, величина яких визначається розмірами іонів і радіусами відповідних позицій (тетраедричних, октаедричних).

Зміна сталої кристалічної ґратки і густини магній-марганцевого фериту з структурою шпінелі

РЕНТГЕНОСПЕКТРАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ФЕРИТІВ З СТРУКТУРОЮ ШПІНЕЛІ

П. П. КИРИЧОК

Хоч фізичне вивчення феритів в останні роки ведеться інтенсивно, з великим науковим і технічним виходом, але тут і досі існують, так би мовити, білі плями щодо окремих рис характеру хімічного зв'язку в деяких типах. Так, зустрічаються труднощі при визначенні валентності катіонів у феритах. І це тоді, коли знання валентності іонів важливе для розуміння характеру взаємодій і процесів, які мають місце у кристалічній ґратці феритів. У [1], наприклад, вказується, що за складом кисню у марганцевому фериті не можна встановити, яка з формул для нього вірна: $Mn^{2+}Fe^{3+}_2O_4$ або $Mn^{3+}Fe^{2+}Fe^{3+}O_4$.

Дані про магнітні властивості і електропровідність феритів дають можливість зробити певні припущення щодо вибору правильної формули, але шлях цей, крім його складності, не прямий і навряд чи завжди однозначний [2, 3].

Метою даного дослідження було застосування способу вивчення характеристичного поглинання рентгенівських променів катіонами металів феритів для визначення, зокрема, валентності їх у різних феритах.

Положення К — краю елемента у шкалі енергій нами визначалось шляхом застосування методики, описаної у [4, 5] на рентгенапараті УРС-25-И, і на спектрографі з ввігнутим кристалом методом Йогана Капіці типу ДРС. В першому випадку К — край заліза одержувався в третьому порядку відбивання від кристалу NaCl, а К — край поглинання марганцю в третьому порядку відбивання — від кристалу кальциту. Дисперсія становила тут відповідно 0,8 і 0,7 еВ на кутову мінуту. В спектрографі ДРС використовували відбивання в першому порядку від площини (1340) кристалу кварцу.

Вивчалось характеристичне поглинання заліза у феритах зразків магній-марганцевих феритів $Mg_x Mn_{1-x} Fe_2O_4$ і нікель-цинкових $Ni_x Zn_{1-x} Fe_2O_4$, а також марганцю у зразках першого типу.

На початку вивчення було одержано К — краї заліза у чистому залізі (металі) і у його оксидах, а також К — краї марганцю у деяких оксидах останнього.

Рисунки 1 і 2 ілюструють загальні результати розміщення К — країв заліза і марганцю у досліджених речовин. Аналіз одержаних результатів приводить до таких висновків:

1. Зміна валентного стану заліза і марганцю при переході від чистого елемента до його оксидів відбивається на енергетивному положенні К — краю поглинання.

2. Положення К — краю заліза в усіх досліджених нами магній-марганцевих феритах в границях точності експерименту близьке до положення К — краю заліза в оксиді Fe_2O_3 , а не до положення у сполуці Fe_3O_4 . В той же час кристалографічна структура в усіх феритах така, як у Fe_3O_4 . При цьому можна констатувати більшу величину зміщення у бік коротких хвиль для феритів, в яких марганцю більше. Аналогічний стан і в нікель-цинкових феритах, але величини зміщення — трохи менші, ніж для випадку Fe_2O_3 .

3. Положення К — краю марганцю у вивчених феритах в першому наближенні таке, як і в сполуці MnO , хоч тут можна констатувати тенденцію трохи більш короткохвильового зміщення. Ці дані, як нам здається, досить переконливо вказують на те, що основний стан іонів заліза у магній-марганцевих феритах це Fe^{3+} , а іонів марганцю — Mn^{2+} .

Цей висновок не узгоджується з припущенням ряду авторів, які для пояснення електропровідності феритів складних оксидів і їх магнітних властивостей виходили з моделей існування в останніх іонів Mn^{4+} поряд з Mn^{2+} і іонів Fe^{2+} , поряд з іонами Fe^{3+} [2, 3].

Щодо наявності у магній-марганцевих феритах іонів Fe^{2+} , то наші результати із значною вирогідністю встановлюють, що таких іонів у цих феритах немає.

Що ж до можливості наявності у вивчених феритах іонів Mn^{4+} , то тут, виходячи з наших даних, є певна імовірність наявності поряд з іонами Mn^{2+} і іонів Mn^{n+} , де $n > 2$.

Доцільно також порівняти одержані результати нашого вивчення не лише із зміною величин сталої решітки досліджених феритів, а й з властивою шпінелям так званою оберненістю, яка характеризується тим, що іони металів займають незвичайні для них, порівняно з нормальною шпінеллю,

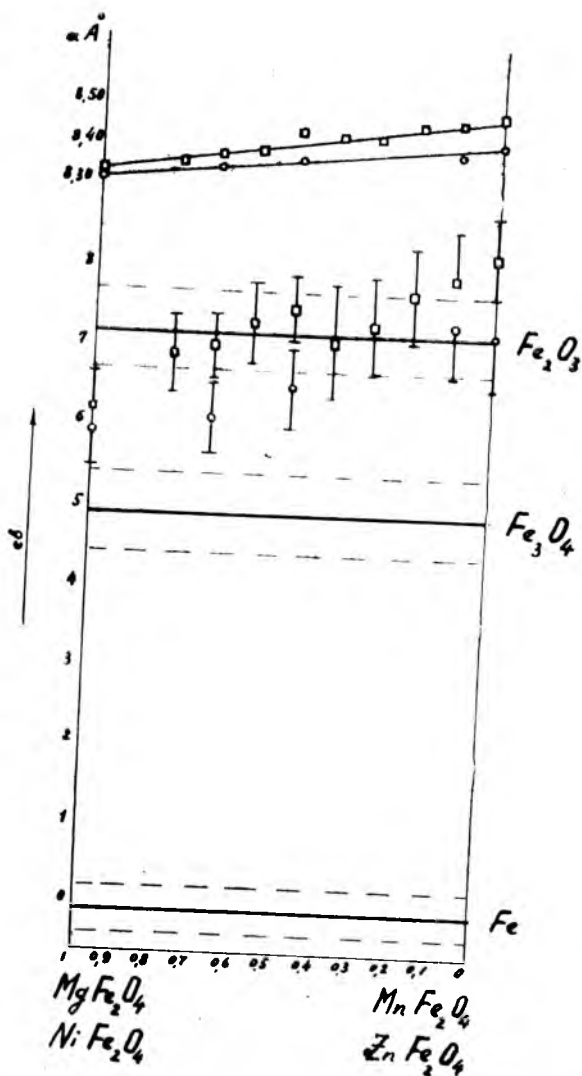

Рис. 1

Хід зміщення К—краю заліза у оксидах заліза і магній-марганцевих феритах та зміна сталої решітки в останніх. Суцільні горизонтальні лінії відповідають положенню К—краю заліза у його оксидах. Пунктирні паралельні лінії передають границі точності експериментальних даних. Квадратики відповідають магній-марганцевим феритам, а кружечки — нікель-цинковим. Вертикальні риски передають величину похибок для феритів. По горизонтальній осі відкладено значення параметра x у системах $Mg_xMn_{1-x}Fe_2O_3$ і $Ni_xZn_{1-x}Fe_2O_3$

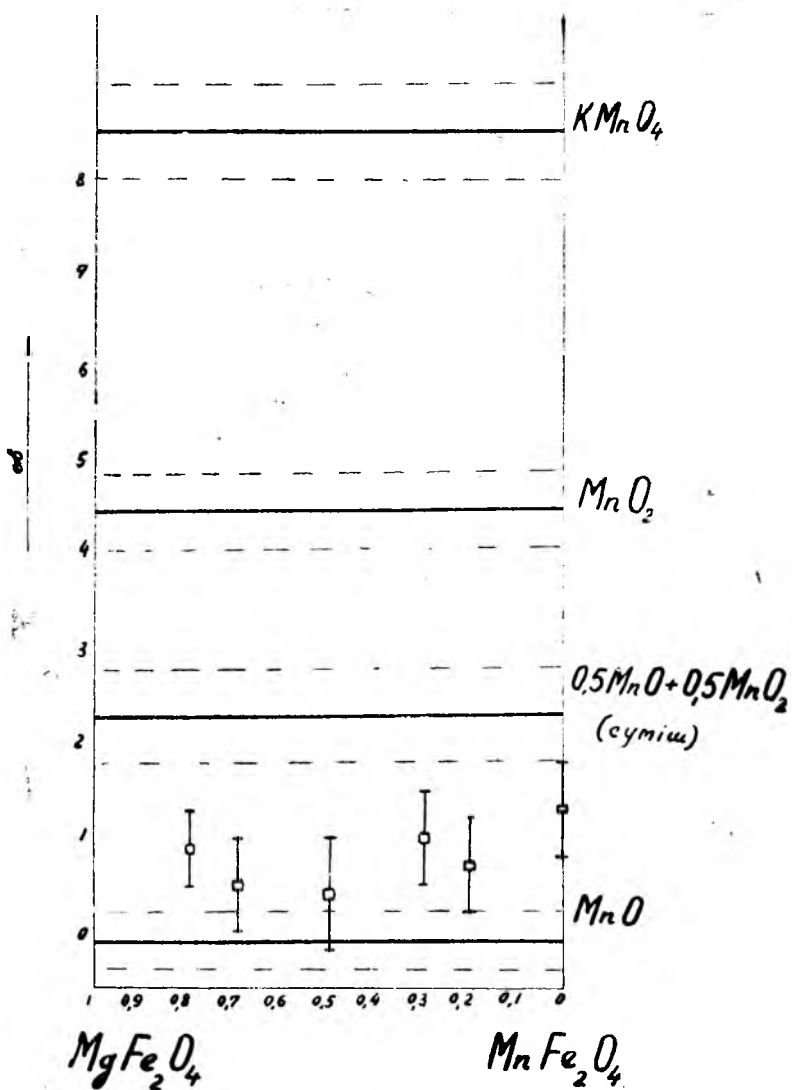

Рис. 2.

Хід зміни К—краю марганцю у його оксидах і деяких магній-марганцевих феритах. Суцільні горизонтальні лінії відповідають положенню К—краю марганцю у його оксидах. Величина похибок передається пунктирними лініями і вертикальними відрізками. По горизонтальній осі відкладено значення параметра x у системі $Mg_xMn_{1-x}Fe_2O_4$.

місця (октаедричні замість тетраедричних позицій або навпаки).

Згідно [11], ферити марганцю і цинку мають структуру нормальної шпінелі, а Fe_3O_4 , NiFe_2O_4 , MgFe_2O_4 — структуру оберненої шпінелі. В той же час тенденція збільшеного зміщення К — краю заліза у цих виявилась, як видно з рисунків, трохи більшою для цинкового і марганцевого феритів, ніж для нікелевого і магнієвого.

Закономірність трохи збільшеного значення зміщення К — краю заліза у магній-марганцевих феритах з зростанням кількості іонів марганцю в них за рахунок зменшення іонів магнію корелюється з ходом збільшення хімічного зсуву s при вимірюванні Мессбауєрівського ефекту в таких феритах [6]. Цей факт принаймні в принципі узгоджується з міркуваннями [7], які висловлені для пояснення зміщень К — краю елементів при зміні їх хімічного зв'язку. В даному випадку зміщення пояснюється зміною ступеня зовнішнього скранування К-електронів при зміні хімічного зв'язку і зміні ступеня відтягування s -електронів, а хімічний зсув у ефекті Мессбауєра — пропорціональний сумарній густоті s -електронів на ядрі і її зміні. Це вказує на перспективне зіставлення даних рентгеноспектральних досліджень разом з Мессбауєрівським ефектом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Я. Смит, Х. Вейн, Ферриты, ИЛ, М., 1962.
2. Б. Т. Коломиец и др., ЖТФ, 27, 1, 51, 1957.
3. J. Broz, S. Křípická, K. Zaweta, Чехословацкий физический жур., 9, 324, 481, 1959.
4. Э. Е. Вайнштейн и др., ФТТ, 5, 10, 2935, 1963.
5. С. М. Каральник, Укр. фізичний журнал, 3, 678, 1958.
6. В. Ф. Белов и др., ФТТ, 11, 3435, 1964.
7. С. М. Каральник, Изв. АН СССР, сер. физ 21, 10, 1445, 1957.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НЕМАГНІТНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ МАГНІЙ-МАРГАНЦЕВИХ ФЕРИТИВ В ОКОЛІ ТОЧКИ КЮРІ

П. П. КИРИЧОК, О. О. ТОПОЛОВ, І. Б. ГОНЧАРЕНКО

Феромагнетизм і антиферомагнетизм дуже споріднені явища і є різними проявами однієї і тієї ж магнітної властивості системи взаємодіючих електронів у кристалах. В феромагнітному і антиферомагнітному стані сильна електростатична взаємодія електронів у речовинах приводить до того, що нижче температури Кюрі встановлюється самовільний упорядкований стан в розподілі орієнтованих напрямів елементарних диполів (електронних спінів). В складних оксидних (ферити, сульфіді і т. д.) сполуках, в яких магнітоактивні іони розміщені в нееквівалентних вузлах кристалічної ґратки, результируючий спін ґратки при температурах нижче Кюрі в більшості виявляється відмінним від нуля. Властивості таких речовин подібні до властивостей феромагнетиків. Ферити є некомпенсованими антиферомагнетиками, феромагнітні властивості яких визначаються своєрідним характером міжатомної взаємодії. Вивчення змін різних властивостей їх в околі температури магнітного перетворення сприяє виявленню умов, при яких відбувається зникнення і виникнення феромагнітного і антиферомагнітного стану речовини, що дає можливість глибше зрозуміти природу самовільної намагніченості. Феромагнітні і антиферомагнітні перетворення в області температури Кюрі і Нееля є фазовими переходами другого роду, які супроводяться рядом суттєвих змін фізичних властивостей феромагнетиків. Вивчення змін фізичних властивостей феритів в області температури магнітного перетворення сприяє одержанню даних про механізм фазових переходів другого роду.

В зв'язку з тим, що при температурі фазового переходу другого роду інтенсивно розвиваються флуктуаційні процеси, то має велике значення вивчення зміни розсіяван-

ня рентгенівських променів феритами в області температури Кюрі.

В даній роботі вивчали зміну сталої кристалічної ґратки, коефіцієнта лінійного розширення магній-марганцевого фериту методом рентгено-структурного аналізу. Магній-марганцевий ферит складу $MgO-13,13$, $MnCo_3-13,96$, $CuO-12,52$, $Fe_2O_3-58,54$ одержаний звичайним керамічним методом у вільній атмосфері (повітря).

Рентгенограми одержували в камері 1-крос оберненої зйомки по Заксу на апараті УРС-55А в $Fe-\alpha$ випромінювання при напрузі на трубці БСВ-2 35 кв, анодному струмі 10 ма на плівці davidox. Апарат УРС-55А, крім внутрішньої стабілізації, живився стабілізованим струмом від стабілізатора напруги СН-2. Експоніровали 10 годин при діафрагмі — 0,8 мм. Характер зміни сталої кристалічної ґратки і коефіцієнта лінійного розширення визначали по сфокусованих лініях (800), (822), (731). Рентгенограми в камері 1-крос одержували при температурах 200, 240, 260, 280, 300, 340, 360, 380, 400°C за допомогою секторної касети. Плівки проявлялися і сушилися в однакових умовах. Діаметр кілець Дебая вимірювали візуально на мікрофотометрі МФ-2 і паралельно на спеціально сконструйованій установці типу компаратор. Точність вимірювання діаметра кілець — 0,01 мм. З одержаних результатів можна зробити такі висновки:

1. В області температури Кюрі магній-марганцевого фериту розвиваються інтенсивні флуктуаційні явища.

2. В околі точки Кюрі спостерігається різка зміна коефіцієнта лінійного розширення і параметра ґратки без зміни її симетрії.

3. Величина стрибка зміни сталої ґратки і коефіцієнта лінійного розширення фериту значно більша, ніж в типових феромагнетиках (нікель і інші).

4. Аномальна зміна сталої ґратки і коефіцієнта лінійного розширення в точці Кюрі імовірно обумовлює також і різкі аномалії пружних властивостей фериту.

5. При підвищенні температури, степінь дальнього порядку порушується і повністю зникає при температурі Кюрі. створюються умови для обміну електронів між атомами типу $Fe^{2+} \rightleftharpoons Fe^{3+}$. Тому, імовірно, що в області температури Кюрі стала ґратки фериту зменшується також і за рахунок перетворення іонів двовалентного марганцю в іони марганцю з вищою валентністю.

ЦІАНІНОВІ БАРВНИКИ НА ОСНОВІ N- β -НАФТИЛЛЕПІДІНІЄВИХ СОЛЕЙ

Г. Т. ПІЛЮГІН, Б. М. ГУЦУЛЯК, Я. О. ГОРІЧОК

Феніл- β -нафтиламіни вступають в реакцію циклізації при 100° з формальдегідом і ацетоном в присутності соляної кислоти і нітробензолу в середовищі бутилового спирту з утворенням ізомерних N-арил-5,6-бензо- і N- β -нафтиллєпідінієвих солей. Синтезовані N- β -нафтиллєпідінієві солі, маючи активну метильну групу в γ -положенні хінолінового ядра, легко вступають в реакцію конденсації з ортомурашиним ефіром в середовищі піридину з утворенням симетричних триметинціанінових барвників. Досить легко проходить конденсація згаданих солей з пара-диметиламінобензальдегідом в хіностирилові барвники, а з 1-етилхінолінйодидом в абсолютному етанолі дані солі утворюють несиметричні монометинціаніни. Знято спектри поглинання у видимій області синтезованих барвників. Оптичні дані монометинціанінових барвників порівнювались з відповідними ізомерними барвниками, одержаними з 5,6-бензолепідінієвих солей. В описаних барвниках інтенсивності поглинання вищі, ніж в ізомерних їм сполуках, що обумовлено меншим просторовим утрудненням в синтезованих барвниках і підтверджується графічним зображенням молекули. Максимуми поглинання N- β -нафтилзаміщених монометинціанінів знаходяться в більш короткохвильовій області, за винятком сполук з гідроксильною і ацетоксильною групами. Заміна алкільного радикала при гетероатомі азота, який має електронодонорну дію, на електроноакцепторні фенільну і β -нафтільну групи викликає гіпсохромне зміщення максимуму поглинання (2—7 м μ). Введення замісників в положення 6 N- β -нафтілхінолінового ядра в усіх випадках приводить до батохромного зміщення максимумів поглинання.

Спектри поглинання одержаних симетричних триметінціанінів гіпсохромно зміщені в порівнянні з ізомерними барвниками з 5,6-бензолепідінієвих солей на 4—21 $\text{m}\mu$. Заміна N-етильного радикала на фенільний або β -нафтільний викликає батохромне зміщення максимуму поглинання на 14 і 19 $\text{m}\mu$ відповідно. Введення в 6,6'-положення хінолінового ядра різних замісників приводить до поглиблення забарвлення на 6—27 $\text{m}\mu$. В хіностирилових барвниках заміна N-етильного радикала на фенільний і β -нафтільний приводить до батохромного зміщення максимуму поглинання на 36 і 40 $\text{m}\mu$ відповідно. Електропозитивні замісники в положенні 6-хінолінового ядра підвищують забарвлення на 5—44 $\text{m}\mu$, а електронегативні — поглиблюють забарвлення на 3—8 $\text{m}\mu$.

При порівнюванні оптичних даних стирилових барвників з аддитивними величинами відповідних симетричних барвників спостерігається девіація (від 79,5 до 140 $\text{m}\mu$), величина якої характеризує різницю основностей обох ядер, які входять в несиметричний барвник. З одержаних нами даних можна зробити висновок, що основність хінолінового ядра з N- β -нафтільною групою майже рівна основності N-фенільного ядра і значно менша, ніж основність N-етилхінолінового ядра.

ПРИКОРІНЕННЯ ЖИВЦІВ ЖІНОЧОЇ І ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ РОСЛИН АКТИНІДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФОСФОРНОГО ОБМІНУ

І. М. БУТНИЦЬКИЙ, Г. Х. МОЛОТКОВСЬКИЙ

Згідно з теорією полярності розвитку рослин у верхівці кожного органу, метамера і клітини пагону переважають листостеблоутворюючі, а в основі — коренеутворюючі здібності. В зв'язку з цим живці, взяті з нижньої частини пагону, прикорінюються краще, ніж з верхньої (Молотковський, 1957, 1959, 1961).

В літературі є дані про більш ефективне прикорінення живців з жіночою сексуалізацією тканин (Джапарідзе, 1959; Молотковський, 1961; Молотковський, Бутницький, 1964).

Виходячи з цих положень, ми провели в 1964 році досліді по прикоріненню стеблових живців жіночої і чоловічої статі рослин актинідії (*Actinidia arguta* Planch.). Живці брались з верхньої і нижньої зон однорічних приростів пагону чоловічої і жіночої статі актинідії, які ростуть на території ботанічного саду Чернівецького держуніверситету. Живці заготовлялися довжиною 9—10 см. Для прикорінення їх висаджували в пісок теплої парника.

Результати досліді (таблиця 1) показали краще прикорінення живців, взятих з нижньої зони пагону (92,72 і 88,33%), і гірше — з верхньої (78,00 і 69,09). При цьому зафіксовано більший процент прикорінення живців жіночої сексуалізації.

Новоутворені пагони і корені на живцях жіночих рослин відзначаються кращим ростом в порівнянні з чоловічими. У живців жіночої статі інтенсивніше наростає коренева система, а в чоловічих — пагони. Про це переконливо свідчать дані співвідношення сухої ваги надземної (листки, стебло) і підземної частин новоутворених рослин (таблиця 1). Коефіцієнти полярності (співвідношення надземних і підземних

Таблиця 1.

Процент прикоріневих стеблових живців актиніди і співвідношення ваги сухої речовини їх новоутворених (додаткових) надземних і підземних органів

Стать рослини	Зони взяття живців у одній річці або стегах пагоноу	Кількість висаджених живців	Кількість прикоріневих живців	Процент прикоріневих	Новоутворені (додаткові) органи прикоріневих живців	Середня вага в мг	Коефіцієнт достовірності різниці	Відношення маси		
								Листків до кореня	Стебла до кореня	Наземних органів до підземних
Жіноча	Верхівка	50	39	78,00	Листки	208				
	Основа	55	51	92,72	Стебло	26				
						Корінь	179	1,16	0,14	1,32
Чоловіча	Верхівка	55	38	69,09	Листки	96	4,4			
			60	53	88,33	Стебло	11	3,2		
	Основа				Корінь	36	7,0	2,66	0,30	2,97
						Калюс	45	1,3		

органів) завжди вищі в прикорінених живцях чоловічої форми в порівнянні з жіночими, хоча новоутворення в жіночих живцях проявляється краще, ніж у чоловічих.

Виходячи з того, що фосфор входить до складу різноманітних органічних сполук і відіграє важливу роль у складних біохімічних перетвореннях речовин, ми досліджували також окремі сторони фосфорного обміну в досліджуваних рослинах. Нуклеїнові кислоти визначали за Шмідтом і Тангаузеном, фосфор — за Фіске-Суббароу (Білозерський, Проскуряков, 1950). Розділення фосфору проводили за методом Конарева і Курамшіна (1959).

Маточні рослини аналізували в фазі бутонізації і цвітіння, пізніше — і новоутворені органи прикорінених живців (таблиця 2).

Дані аналізів показали, що в фазі цвітіння у вегетативних органах актинідії вміст всіх форм фосфорних сполук знижується в порівнянні з фазою бутонізації. Особливо відмічається зниження вмісту ліпоїдного фосфору і фосфору нуклеїнових кислот.

Так, вміст нуклеїнових кислот у фазі бутонізації коливається в межах 0,96—1,88 мг, а у фазі цвітіння знижується до 0,35—0,78 мг на грам сухої речовини.

В цілому вміст різних сполук фосфору в органах жіночих рослин вищий, ніж у чоловічих. Те саме спостерігається при визначенні фосфору в калюсі, який формується на нижньому зрізі живця. Новоутворені органи живців містять менше фосфорних сполук, ніж вихідні маточні пагони. Особливо зменшується в надземних органах кількість органічних кислоторозчинних та ліпоїдних форм фосфору. Коефіцієнти полярності по фосфору завжди вищі у чоловічих рослин.

Встановлений характер полярного розподілу фосфорних сполук не лише стверджує положення (Молотковський, 1961, 1963) про те, що у формуванні жіночої статі провідну роль відіграє корінь, а чоловічої статі — листок і стебло, але дозволяє говорити про фосфор, як фактор (особливо органічний і ДНК), який посилює листостеблові тенденції в рослин чоловічої статі.

Підсумовуючи наведені дані, можна зробити такі висновки:

1. Прикорінення стеблових живців актинідії жіночої статі більш ефективне, ніж чоловічої.

2. Живці, взяті з нижньої зони пагону обох форм актинідії, мають кращу здатність до прикорінення, ніж живці з верхньої зони.

3. Вміст органічних і неорганічних сполук фосфору завжди вищий в тканинах жіночих рослин.

4. В тканинах новоутворених органів прижитих живців фосфорних сполук менше, ніж у тканинах маточних рослин.

5. По характеру відношення вмісту фосфору в надземних органах до підземних чоловічі рослини актинідії займають провідне місце.

З М І С Т

Стор.

Секція суспільних та історичних наук

Потоцький Г. К. Соціалістичний інтернаціоналізм — основа співдружності країн соціалістичного табору	5
Федорчак П. С. Зростання ролі партійних організацій в керівництві промисловістю в роки семирічки	8
Рехтман М. Н. Комуністична та прогресивна преса Прикарпаття в боротьбі за возз'єднання Західної України з Радянською Україною (1934—1939 рр.)	11
Васюта І. К. Про вплив соціалістичного будівництва в країні Рад та ідей марксизму-ленінізму на революційний рух в Західній Україні (1924—1928 рр.)	15
Мороз В. Я. Солідарність українських і польських трудящих в боротьбі з фашизмом в Іспанії (1936—1939 рр.)	19
Омельченко Т. А. Жінки Радянського Прикарпаття в боротьбі за колективізацію сільського господарства і організаційно-господарське зміцнення колгоспів.	22
Калакура Я. С. Виховання молоді на революційних традиціях	26
Іванов Д. І. Значення вивчення робіт В. І. Леніна «Зубожіння в капіталістичному суспільстві» і «Наукова» система видавлювання поту» для ідейного виховання студентів	30
Арсенич П. І. Розвиток народної освіти на Прикарпатті за роки Радянської влади	33
Мельник В. М. Вплив визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на посилення антифеодальної боротьби на Словаччині і Закарпатті	37
Копчак С. І. До питання про трудові ресурси Івано-Франківської області	44
Цепенда Є. К. Робітничі і селянські виступи на Прикарпатті під впливом революції 1905—1907 рр.	46
Гордієнко В. М. Роль краєзнавчого матеріалу у формуванні історичного мислення молодших школярів	49
Арсенич П. І. Археологічні знахідки кам'яного та бронзового віку на Прикарпатті	53
Мельник В. М. Селянський рух на Закарпатті в 20—30 рр. XVIII ст.	56

Гуцуляк О. М. До питання про економічну ефективність виноградарства в колгоспах Закарпатської області	60
Бабашкіна К. А. Рівень і структура товарообігу Української РСР в період розгорнутого будівництва комунізму	64
Гуцуляк О. М. Розвиток і розміщення виноробної промисловості Закарпаття	67
Загоруйко А. П. Відкриття В. І. Леніним Радянської влади як державної форми диктатури пролетаріату	70
Нижикиевич М. Я. До питання заселення Карпатського краю	75

Секція мовознавства і літературознавства

Мельник О. Ю. Комуністична організація Закарпаття — популяризатор російських і українських революційних пісень у 20—30 роках ХХ ст.	81
Мельник О. Ю. До питання про походження закарпатських історичних пісень	85
Костецький І. В. Леся Українка і зарубіжна література	89
Суханова В. Ф. Неповні речення в новелах В. Стефаніка	93
Полек В. Т. До історії слова «право» в українській мові	96
Матвіїшин В. Г. Е. Золя і справа Дрейфуса в українській критиці	99
Мазецький Г. П. Драйзер на пути к комунізму	102
Смирнова Г. С. Воєнна лексика в «Енеїді» І. П. Котляревського	106
Городівський В. М. Нове трактування образу інтелігента в повісті «Близнецы» Т. Г. Шевченка	109
Нісонський П. Г. Польський романтизм та українська література	112
Бородин І. П. Рассказы о природе в автобиографических повестях К. Г. Паустовского	115
Войтко Н. А. Слово, зовущее к победе	119
Войтко Н. А. Творчество Демьяна Бедного 30-х годов	122
Райковская О. Б. О конкретности критики	126
Райковская О. Б. Конфликт, характеры и общая концепция произведения	128
Райковская О. Б. Пьеса без героя	132
Суржок А. И. Лермонтов и современность	135
Третьяк Л. М. Чи можна назвати «Захара Беркута» І. Франка історичною повістю?	140

Кирина Л. Я. Значение и употребление глаголов будущего времени совершенного вида в русском литературном языке первой трети XVIII века 140

Кирина Л. Я. Об употреблении форм прошедшего времени для обозначения объективно-непрошедших действий в русском литературном языке первой трети XVIII века 140

Секція педагогіки

Бондаренко В. П. Праця — основа етико-естетичного виховання в радянській сім'ї 151

Носолюк О. А. Шляхи розумового виховання дітей дошкільного віку 154

Чайківська К. О. Виховання рис особистостей учнів у процесі викладання електрики у восьмому класі 157

Чайківська К. О. Шляхи і умови формування основ діалектико-матеріалістичного світогляду при вивченні учнями розділу «Електрика» у восьмому класі 160

Ужгіна З. С. Про систему педагогічної підготовки вчителя початкової школи. 162

Секція фізико-математичних, хімічних і біологічних наук

Калугін Г. Ф., Яцура М. М., Присяжнюк В. П. Недосконалість монокристалів олова 167

Киричок П. П., Вродин І. І. Особливості зміни сталої кристалічної ґратки деяких феритів з структурою шпінелі 169

Киричок П. П. Рентгеноспектральне вивчення феритів з структурою шпінелі 171

Киричок П. П., Тополов О. О., Гончаренко І. Б. Деякі особливості немагнітних властивостей магній-марганцевих феритів в околі точки Кюрі 176

Пілюгін Г. Т., Гуцуляк Б. М., Горічок Я. О. Ціанінові барвники на основі N- β -нафтиллепідінієвих солей 178

Бутницький І. М., Молотковський Г. Х. Прикорінення живців жіночої і чоловічої статі рослин актиїди та особливості їх фосфорного обміну 180

НБ ПНУС

224968

Тезисы докладов
отчетной научно-теоретической конференции
кафедр института 26—27 июня 1965 года

(На украинском языке)

БЧ 00857 Підписано до друку. 24. VI. 1965 р.
Формат паперу 60x90¹/₁₆. Друк. арк. 11,75. Папер. арк. 5,875.
Замовлення 2891. Тираж 500.

Облдрукарня, Івано-Франківськ, Чапаєва, 15.